

Viața Rominească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

T. Arghezi	<i>Inchisoarea (IV).</i>
Al. A. Philippide	<i>Declamație.</i>
Ioan D. Gherea	<i>Două aspecte ale eului (Fantezie filozofică).</i>
Ion Marin Sadoveanu	<i>Metamorfoze (Poem dramatic într'un act și un prolog).</i>
O. G. Lecca	<i>Neamul românesc (Formarea lui și influențele străine. Sinteză etnologică).</i>
Demostene Botez	<i>Obsesia.</i>
Dan A. Bădăreu	<i>Cauzalitate și finalitate în logică.</i>
I. Simionescu	<i>Nicuța Milescu.</i>
Cezar Petrescu	<i>Intunecare.</i>
Mihai D. Ralea	<i>Democrație și creație.</i>
Const. I. Vișoianu	<i>Cronica externă (Tratatul dela Berlin).</i>
Dan D. Hurmuzescu	<i>Cronica economică (Situția financiară a Franței. — Raportul experților).</i>
P. Nicanor & Co.	<i>Miscellanea („Chemarea” Institutului românesc al Acțiunii naționale. — Critică psihologică și critică estetică. — Coincidențe).</i>

Recenzii: *Léon Daudet: Le rêve éveillé.* Octav Botez.—*Jean Bart: Peste ocean.* M. R.—*Max Adler: Helden der sozialen Revolution; J. Stalin: Lenin und der Leninismus; K. Kautsky: Die internationale und Sowjetrussland.* P. Andrei.—*Constantin Kirițescu: Istoria războiului pentru întregirea României (1916—1919).* Octav Botez.—*I. Andrieșescu: Considerațiuni asupra tezaurului dela Vilci-Trfn.* P. Constantinescu-Iași.—*Gustave Kudler: Les techniques de la critique et de l'histoire littéraires en littérature française.* Const. N. Stănescu.—*Emile Bréhier: Histoire de la Philosophie.* Ștefan George.

Revista Revistelor: „Un prieten al lui Ninon de Lenclos: Marquizul de Villarceaux” (Georges Mongredien. *Revue de France*).—„Amici și inamici ai lui Amiel” (Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*).—„Privire asupra lui Sainte-Beuve” (*Mercur de France*).—„Adevăratul aspect al Austriei” (Monseigneur Ignace Seipel. *La Revue Mondiale*).—„Lecțiile plebiscitului german” (C. Loutre. *L'Europe Nouvelle*).—„Examine de conștiință în generația nouă” (Benjamin Crémieux. *Nouvelles Littéraires*).—„Asupra specializării profesionale în epoca noastră” (Georg Steinhäuser. *Preussische Jahrbücher*).—„Abel Hermant, Platon” (Charly Clerc. *La Revue Hebdomadaire*).—„Dreptul și Revoluția” (S. Tchlenov. *L'Europe Nouvelle*).—„Paul Valéry, este filozof” (Jean Royère. *La Vie*).

Mișcarea intelectuală în străinătate: (Romane.—Literatură generală.—Istorie.—Filozofie.—Știință.—Geografie.—Politică).

Bibliografie.

I A Ș I

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No 3
1926

VIAȚA ROMINEASCĂ apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei. Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei; jumătate de an 300 lei. Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea oprită

VIATA ROMINEASCA

REVISTA LUNARA

Iasi, Strada Alecsandri No. 10-12,

ANUL XVIII

CONDITIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an ; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an, — trimițind suma *prin mandat poștal*.

Reînnoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1926 este :

IN ȚARĂ :

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari :

Pe un an 400 lei

Pe jumătate an 200 „

Un număr 40 „

IN STRĂINĂTATE :

Pe un an 600 lei

Pe jumătate an 300 „

Un număr 60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sint rugați a trimite odată cu abonamentul și 72 lei anual costul recomandării pentru țară și 180 lei pentru străinătate.

Colecții complete pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 și 1925 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele când va crede de cuviință, conducându-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuiesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ce-lace privește redacția: manuscrite, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la Redacția Revistei „Viața Romînească“, strada Alecsandri, Iași.

Din editura „Viața Românească“ Iași:

G. IBRĂILEANU

**SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA
ROMÎNEASCĂ**

C. STERE

ÎN LITERATURA

OCTAV BOTEZ

Pe marginea cărților

Scriitori români și străini

G. TOPÎRCEANU

Strofe Alese

(Balade vesële și triste)

MIHAIL SADOVEANU

**Pildele lui Cuconu Vichentie
Strada Lăpușneanu
Cocostîrcul Albastru**

MIHAI CODREANU

**Cîntecul Deșărtăciunii
Statui ediția II**
Marele Premiu Național de
100,000 lei pentru poezie.

PREȚUL 80 LEI

RADU ROSETTI

Păcatele Sulgerului
1 volum

Cu Paloșul 3 volume

DEMOSTENE BOTEZ

Floarea Pămîntului *poezii*
(Premiată de Academia Română)

Povestea Omului *poezii*

Dr. C. I. PARHON & M. GOLD-
STEIN

Traité d'Endocrinologie:

I. La glande Thyroïde

C. HOGAȘ

Pe Drumuri de Munte

I. În Munții Neamțului.
II. Amintiri dintr'o călătorie

AL. A. PHILIPPIDE

AUR STERP

G. GALACTION

**RĂBOJI
PE BRĂDUL VERDE**

Niculai Milescu

Străinii ne-au relevat puternica personalitate a acestui Moldovan pribeag. Pe cînd la noi mai e încă socotit ca „menit să fie compilator în toată viața”, un cercetător englez, spune despre el : „Situatîia și falma lui rămîn unice. Ce a scris, pentru vremea lui, e fără samăn în Istoria literaturii rusești”.² La noi nu era cunoscut, pînă la o recentă lucrare, ³ decît din studiul lui *E. Picot* ⁴ și dintr'un înimos articol mai lung al lui *Hasdeu* ⁵; din scrierile lui s'a tradus, după manuscris grecesc, numai o parte din călătoria pînă'n China. ⁶ În rusește există numeroase studii asupra lui *Milescu*, încă din 1895, iar operele lui sînt în bună parte tipărite, unele în ediții costisitoare. Nu le-am cunoscut, pînă ce nu ni le-a arătat *Baddeley*, într'o carte luxoasă, de 250 de exemplare numerotate; jumătate din volumul al 2-lea, cuprinde exclusiv relații asupra lui *Spathary, Milescu* al nostru.

1 În parte, din volumul „Oameni aleși”, II, Romîni, subtitlul par la Cartea Romînească.

2 *J. Baddeley, Russia, Mongolia, China, 2 vol., London, 1919.*

3 *P. P. Panaitescu, Nicolas Spathar Milescu, Paris, 1925, (Extras din Mélanges de l'Ecole Roumaine en France, 1 ère Partie), 180 pag., Vezi și I. Simionescu, Niculai Milescu în China, Cunoștințe folositoare. Seria C. No. 24.*

4 *E. Picot, Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milescu, Paris, 1883 (Extr. d. Mélanges orientaux).*

5 *B. P. Hasdeu, Viața și opera lui Nicolae Spatharul Milescu, Ziarul „Traian”, București, 1870.*

6 *G. Sten, Analele Academiei Romîne, 1880. De cînd am scris aceste pagini, a apărut: Călătoria în China trad. de Em. C. Grigoraș. Casa Școalelor, 1926, Lei 80.*

Picot se ocupă mai mult de scriitorul plin de erudiție. „Puțini oameni au o viață atât de zbuciumată și s’au făcut celebri prin însușiri atât de felurite ca Nicolai Spatarul din Milești. El aparține în același timp istoriei literare a Moldovei Greciei, Rusiei și Chinei.” *Baddeley* relevă în special energia și iscusința exploratorului, care săvârșește cea dintâi cercetare științifică în Extremul Orient. Însemnările zilnice ale lui *Milescu* și mai ales generalizările celor observate migălos de el, prin stilul neobișnuit de viu și limpede, colorat și precis în care sînt scrise, constituiesc, după *Baddeley*, o contribuție serioasă la întemeierea literaturii laice rusești.

Milescu era o fire complexă, neobișnuită, nu ori cînd înțiluită chiar și pe alurea. Fie din măestrta schițare a vieții lui, expresivă tocmai prin simplitatea trăsăturilor, lăsată de *Neculce*, fie din cunoașterea amănunțimilor, scoase din însemnările lui proprii, îl putem destrăma țesutul sufletesc aproape pe deantregul. Însăelînd tot ce se știe despre el, ne apare ca o natură cu totul deosebită de a contemporanilor săi.

Cînd am sfîrșit notele adunate din tot ce am găsit despre el și am căutat să mi-l închipui, în cadrul vremii, în manifestațiile lui variate de pretutîndeni, fără să vreau îmi răsări înainte, ca comparație, svăpăiata figură a lui *Benvenuto Cellini*, așa cum relese din autobiografia socotită atât de interesantă, în cît a fost tradusă și de *Goethe*. Principatele Romîne și Orientul din veacul al XVII-lea, samănă în oarecare măsură cu starea de svircoliri politice din Italia veacului al XVI-lea, pentru că și cadrul de mișcare al personalităților să nu fie prea deosebit.

„Rog pe cetitor să nu mă blasteme, că dau la iveală o lucrare în care se povestec unele isprăvi, fie de ale autorului, fie ale contemporanilor săi, din care s’ar putea lua pilde rele.” Așa precuvîntează cel dintău editor al *Memoriilor* lui *Cellini*, tipărite cu mult după moartea acestuia. În ele este vorba de bătal, încercări de omoruri, dar și de fapte bune, ori de independență față, mai ales, de cel mari. Și la *Milescu* este vorba de trădare față de Ștefăniță Vodă, dar și de nesluggărnicie și spirit de iniștativă. *Cellini*, ca și *Milescu*, e un veșnic rătăcitor. Exilat din Florența, trec la Siena, apoi la Bologna, Pisa; ajunge la Roma, ca să se întorcă iarăși la Florența. Același neastîmpăr îl aflăm și la *Milescu*, cînd în Iași, cînd la București ori Constantinopol, spre a se înturna din nou în Principate. Din cauza multor peripeții, *Cellini* ajunge la Paris la Curtea lui Francisc I. *Milescu*, depe urma pătanlei cu nasul tăiat, își ia lumea’n cap; colîndă Europa, spre a se adăposti la Curtea Țarului Alexei, de unde apucă drumul lung la Pekîng. *Cellini* e dirz cu Cardinalii din anturajul Papilor. Cu episcopul de Salamanca se ceartă rău, pentru neplata unui juvaer. *Milescu* nu cedează marelui Mandarin trimis spre împlinirea lui, iar la întrebarea Împaratului Chinei, despre numele unei stele, răspunde răstîit, că el n’a fost în cer ca

să afle cum se cheamă stelele. Și totuși *Benvenuto Cellini*, prin opera sa pozitivă, e citat la loc de cinste între artiștii Renașterii, pe când isprava serioasă a lui *Milescu*, nu e valorificată de cit la 250 ani după ce a fost săvârșită.

Istoricul explorărilor siberiene, din cărțile străine, vorbește de un șef de hoști de pe Volga, *Timofeef*, care a trecut Uralii, ca să-și ispășească păcatele și a ajuns până la Obi; se pomenește de *Balcov*, „cazacul Iscusit“, care a făcut o recunoaștere până la Peking, dar fără nici un rezultat. Despre *Nicolai Gavrilovici Spathari*, pe care Chinezii l-au botezat, în felul numelor lor, *Mi-ko-lai*, nu se pomenește nicăeri nimic. Lămurirea e dată de *Baddeley*. Nu se putea ierta ca un „Moldo-Valah“ pripășit în Rusia abea de vre-o patru ani, să facă isprăvi așa de mari. „A fost nenorocul Spatarului și nici de cum greșala lui, că datorită mai întâi geloziei politice și naționale a Rușilor, mai mult decît neglijenței și indiferenței lor, scrierile lui geografice au rămas vreme de două veacuri, îngropate în arhivele din Moscova, spre a fi salvate și aduse la lumină numai în anii din urmă decătră prietinel meu *Arsenief*.“

Că a fost un om învățat, cum pușini erau pe vremea lui nu numai în Rusia, că a avut spiritul de întreprindere a unui *Marco Polo*, curajul de explorare a unui *Stanley* și iscusința diplomatică de a trece peste piedicile șireților mongoli a unui *Sven Hedin*, ne sînt relatate din însemnările călătoriei lui, ca și din „atestatele“, celor cu care venea în contact.

La Curtea lui Carol al XI-lea din Suedia, nu face figură proastă. Ministrul lui Ludovic al XIV-lea la Stockholm, *A. de Pomponne* prietinel d-nei *de Sévigné* și mai tîrziu Ministru de externe, rămîne înmărmurit de istețimea și adîncile cunoștințale boerului nostru, „le seigneur moldave“. „Nici nu mi-ași fi putut închipui că un om din apropierea țării tătarești, să cunoască atîtea limbi și să se priceapă la toate, cînd stai de vorbă cu el.“ Urmarea acestor raporturi, fu însărcinarea dată lui *Milescu*, de a răspunde protestantului *Claude*, într'o chestie subtilă religioasă. Așa a luat naștere lucrarea „*Enchiridion sive stella orientalis occidentali splendens*“, „Manual sau stea răsăriteană strălucind în apus“ de „*Nicolao Spadario Moldavolaccone, barone ac olim generali Wallachiae*“ tipărită la Paris în 1669.

Patriarhul *Dosotel* al Ierusalimului, îl recomandă Țării Rusiei, în felul următor: „Unul asemenea lui nici nu s'ar mai găsi. Dumnezeu țî-l trimete. Dă-i cinstea cuvenită unul bărbat zelos, învățat și înțelept.“

La Curtea din Peking impune prin faptul că vorbește latinește cu *Verbiest*, șeful misiunilor Iesuiți. Împăratul aflînd de această minune, trimete anume pe o rudă de aproape, să asiste la convorbire, ca să se convingă că nu e poveste, ce l s'a spus. Iar în audiență pune să-l întrebe, că „unde a învățat, de știle filozofie, matematică și trigonometrie.“

Numele lui e cunoscut din Peking, unde a rămas de pomină cu spiritul lui de mîndrie și independență, până la Paris, din Stockholm și până'n Țarigrad, prin el însuși, prin lucrările sale, cit și prin relațiile ce le avea. *Leibnitz* se interesează de rezultatele călătoriei sale în China, după recomandarea lui *Witsen*, burgmaistrul Amsterdamului, care era în corespondență cu *Milescu*. „Spatariu trăește și e un om înțelept” scrie el către marele filozof. * Mai toți Apusenii ajunși până la Moscova și care se interesau de chestia orientală, trebuiau să vie în contact cu *Milescu*. Saxonul *Rinhuber*, într'o scrisoare către Ducele de Saxa, vorbește lung de „*Nicolaus Spatarius moldavus, vir et polyglottus et polypragmon* (foarte învățat)”. *Foy de la Neuville* trimis de ambasadorul lui Ludovic al XIV-lea în Polonia, să cunoască tratativele ruso-suedeze, e întovărașit pretutindeni de *Milescu* „lequel étoit à la vérité homme d'esprit et d'une conversation agréable.” Un capitol întreg din cartea ce o scrie, se sprijină pe convorbirile avute cu învățatul moldovean, după cum și jesuitul *Philippe Avril* în cartea sa „*Voyage en divers États d'Europe et d'Asie*” tipărită la Paris în 1692, reproduce multe din relatările lui *Milescu*, dînd și harta alcătuită de acesta. Dovedă de legăturile largi, ale lui *Nicolai Cîrnu* cu mulți învățați de pe acea vreme, sînt și manuscrisele diferite ce se găsesc în biblioteca din Upsala, ** datorite învățatului suedez *Sparwenfeldt*, „*ex dono nob. Nic. Spathary Moldo-walacchus*”, ca amintire a relațiilor personale din Moscova.

Ori cu cine vine în contact *Milescu*, lasă impresia unui om nu numai inteligent, dar cu o cultură adîncă, variată, căpătată din setea de a cerceta prin sine cit și de a se instrui prin cetire.

Avea cunoștinți temelnice și variate, mai întălu printr'o instrucție solidă, începută la „marea școală” din Constantinopol, unul din focarele Renașterii ortodoxe, la care învăță și *D. Cantemir*. *Baddeley* și *Hasdeu* spun că *Milescu* a urmat și la Padua, Matematicile și Șt. Naturale. Spatarul datorește de sigur școlii din Constantinopol relațiile din această epocă (1645—1650), cunoștințele sale clasice și erudiția, nu numai asupra autorilor grecești și latini, ci și asupra teologiei ortodoxe. Vorbea minunat latinește, știa slavona, turceasca, italiana și cunoștea bine Istoria, mai ales cea bisericească” (*P. Panaitescu* l. c. p. 44). Avea însă și o aleasă cultură științifică; dovadă nu e numai ce scrie un grec, despre el, că era „savant în filozofie, matematică, astronomie”, nu numai întrebarea Împăratului Chinei, pomenită mai sus, dar mai ales pregătirea științifică a călătoriei sale, luînd cu sine și instrumente geodesice, între altele și un astrolab, prin ajutorul cărora a putut să ridice harta drumului spre Peking.

* *P. Panaitescu* l. c., p. 155.

** *N. Iorga*, într'o recentă comunicare la Academia Romînă.

Pregătirea expediției sale denotă o preocupare științifică neobișnuită în acele vremuri. Nu a plecat până ce nu s'a documentat, cetind tot ce se scrisese asupra Chinei. Intilnind în Tobolsk pe celebrul panslav, croatul *Krijanici*, îl pune să-i traducă din olandeză lucrarea lui *Van Horn* asupra Chinei, după cum printre membrii expediției sale se găsește un medic, un „alchimist“, un cunoscător de pietre prețioase. E o expediție după tipul celor moderne.

Spirit întreprinzător, științific, este și un fin observator, cit și un adevărat cercetător. Din Moldova, își arată aceste mari calități. Când domnitorul *Gh. Ghica* îl trimete cu o mie de oșteni, împotriva lui *Gh. Rakoczy* al II-lea, Principele Ardealului, drumul îl mână pe la Mănăstirea Neamțului. Cit a poposit, a cercetat hrisoave, și astfel a scris cea dintâi lucrare: „*Istoria despre sfânta icoană a prea sfintei noastre stăpîne Născătoare de Dumnezeu Maria*“ (1655). Spiritului lui de observație datorește Jurnalul Călătoriei sale în China, documentarea riguroasă științifică, pe care s'a bizuit *Baddeley*, ca să îndrepte harta unor cercetători din veacul al XX-lea. Acest dar firesc, rar, lămurște varietatea cuprinsului scrierilor sale geografice, celace le face interesante, chiar azi. Observă tot; de acela nu dă numai descrierea locurilor, verștă cu verștă, ci însamnă și obiceiurile triburilor din drum, ca și a intensei vieți din capitala Kitailor.

Spiritul științific îl manifestă și prin generalizările ce le face din vreme în vreme chiar din drum. Se oprește în loc și privește în urmă, aspectul întregii regiuni. Ce a văzut el, împletește cu ce a cettit din alții și dă capitole asupra fluviului Obi ori Jenisei. Rapoartele sale, trimese fie țarului, fie protectorului său *Matveief*, sînt frumoase pagini de literatură geografică.

Intors din China, nu-l mulțumește Jurnalul de călătorie, prea legat de amănunțimile drumului făcut, în mare parte același cu al transiberianului modern. Adună ce au mai găsit alții, întregeste din „bibliografia“ timpului și astfel dă *Descrierea Chinei*, mult folosită pe vremea lui, dovadă numeroasele copii răslețite în bibliotecile publice rusești. I s'a adus învinuirea că lucrarea aceasta n'ar fi decît reproducerea cărții lui *Martini*, apărută în acel timp. Expresiunea de „plagiat“, întrebuițată de d. *Panaitescu*, în documentata sa lucrare, e prea aspră. Insuși *Baddeley*, care arată asemănarea dintre textul lui *Martini* „*Situs provinciarum imperii Sinici*“ și opera lui *Milescu*, atrage atenția că în aceasta din urmă se găsesc multe capitole întregitoare, rezultat al observațiilor proprii. Nu poate fi vorba de plagiat, ci de o compilare, așa cum se obișnuște și azi în lucrările cu conținut general asupra unor ținuturi cu larg cuprins. Temelul lucrării se bizule pe ce a văzut el; întregirea e din ce s'a scris până la el, ori din ce a aflat dela alții. Dacă n'ar fi decît descrierea complectă a Amurului „necunoscut nici de cei

vechi nici de cel modern geografic, pe lângă alte capitole, și încă Descrierea Chinei, ar purta și tiparul originalității.

Dar cultura adevărat enciclopedică a acestui boier moldovan, legată de o inteligență ce trebuie să fi trecut de obișnuit, se vede și din lista celorlalte lucrări săvârșite. Sînt vre-o 30 la număr și din domenii diferite. Dela acel *Enchiridion*, de doctrină teologică și până la o încercare chiar de Șt. Naturale, delă dicționarul ruso-greco-latin, până la Istoria Rusiei începută după dorința țarului *Theodor Alexievici*, delă Biblia în romînește, până la diferite traduceri din grecește în latinește, arată pricepere, știință dar și o hărnicie neodihnită, cheltuită și în traduceri de documente, fiind slujbaş de samă în ministerul afacerilor străine rusești, loc de mare încredere, ce nu putea fi dat ori și cui.

I se mai aduce bînatul că ș'a uitat țara. Aparența numai e așa. În realitate nu s'au șters din inima lui nici ținuturile prin care a copilărit, după cum n'a uitat nici soarta nenorocită a Principatelor sub jug străin. Chiar din dramul depărtat își amintește de frumoasele dealuri ale Moldovei, cît și de Dunărea, fluviul larg, evocate de ținuturile pe unde curge Jeneiseiul.

D. Panaitescu a arătat, cu numeroase date, partea politică din îndelunga activitate a lui *Milescu* în Rusia, în legătură cu soarta Principatelor. „A păstrat legături cu boierimea din Principate, iar Romîni li socoteau ca unul de al lor și ca reprezentant la curtea Țarului“. Prin mijlocirea lui, Mitropolitul *Dosoftei* capătă tiparnițele, cu care ș'a tipărit traduceri romînești din perioada de trezire a interesului pentru limba poporului.

Pe rudele sale le chemă pe lângă dînsul. Unii din urmașii lui au ajuns să capete și ranguri de boerie. Din aceștia e foarte probabil că se trage și *Metsnicof*, a cărui soție era de viță moldovenească din Bîsarabia; învățatul rus adesea își exprima, față de prietînii săi romîni, bînulala că în ascendența sa numără pe *Milescu*, al cărui nume mai cunoscut era Spatar (*Mets=spadă*). Urmașii lui direcți, strănepoții fiului său de al doilea, *N. Kita*, trăiau încă în 1910, boernași în ținutul Kaluga, cu numele Spatarief.

După ce străbătu Europa centrală în lung și în lat, delă Constantinopol la Stockholm, delă Iași la Paris, într'o vreme chiar cînd călătoria prin Europa era o adevărată expediție, *Milescu* ajunge tocmai în Extremul Orient, poposind îndelung în capitala împărăției Chinei, spre a-și duce apoi mulți ani viața la curtea Țarilor din Moscova. Nu sînt dumuri de aventurier.

La început face serviciul de diplomat, fie chiar servind unui domnitor din micul Principat al Moldovei. Mai tîrziu e explorator, în înțelesul cel mai adînc al cuvîntului, întru nimic mai prejos de exploratorii moderni ai ținuturilor asiatice.

Neogolat viața întreagă, e de o activitate febrilă în diferite domenii. Ce cunoaștem că a scris, nu e tot rodul muncii lui, de oarece slujba ce o avea îl făcea să fie mereu preocupat și de

încurcătă politică orientală, pe care o cunoștea în adînc, sfatul lui fiind căutat.

Prin inteligența lui vioae, prin cunoștințele felurite ce le avea, ori unde se duce, ori cu cine vine în contact, deșteaptă uimire, iar tovărășia lui nu e ocultă. La Tobolsc cit stă, o lună și mai bine, cărturarul *Krijanici* scrie că „nu era zi în care să nu minince la amiază și sara cu *Milescu*”; în Peking se întreține aproape numai cu *Verblest*, căpetenia ieseuișilor, dela oficiul de astrologie al împăratului chinezesc.

În întregime luată viața lui, *Milescu* este personalitatea cea mai reprezentativă a Moldovei din veacul al XVII-lea, ca și *D. Cantemir* din veacul al XVIII-lea. O comparație între unul și altul nu poate fi făcută. Unul, e tipul omului neastîmpărat, energie mai mult în acțiune, celalalt e tipul savantului cărturar. Unul se completează pe altul, spre a da icoana întregă a însușirilor diferite, adînci, ascunse în energia moldovenească.

* * *

N. Milescu s'a născut în 1636, după mărturisirea proprie. E de origine curat moldovenească, măcar că el scrie într'un loc: „*non solum religione sed etiam natione ac idiomata graecum*”. Era obiceiul pe atunci, ca să se socoată cineva mai breaz, dacă arăta o ascendență străină, mai ales la o fire mîndră ca a lui *Milescu*. Dacă ar fi fost de origine greacă, nu ș'ar fi anunțat-o numai în ocazii solemne. În toate părțile însă e cunoscut ca român. *D. Pomponne* îl numește într'una „seigneur moldave”; voevodul din Smolensc îl zice „boernaș valah”, pe cărțile dăruite lui *Sparwenfeldt* stă pomenit „*ex dono N. S. moldo-walac-ho*” iar *Renhuber* îl numește „*moldavus*”. Avea rude în ținutul Vasluiului, iar fratele său *Apostol* a fost și el Mare Spatar.

Asupra vieții lui din copilărie nu se știe aproape nimic. Atît e precis că a învățat la Constantinopol, centrul cultural cel mai de samă din Orient, pe acea vreme. Om învățat, cunoscător de multe limbi, ajunge grămatic sub *Gheorghe Ștefan* în Moldova, e boerit ca Spatar de urmașul acestuia *Gheorghe Ghica*, înaintează ca Mare Spatar cînd acesta trece în Muntenia. Se întoarce în scurt timp îndărăt în Moldova sub *Ștefăniță-Vodă*, spre a ajunge reprezentantul diplomatic (Capuchehale) al lui *Grigorie Ghica*, în Constantinopol. Dela 1653 până la 1664, e într'un necontentit date-vino, celace arată firea lui neastîmpărată, ca și nestatornicia vremurilor.

Nu mai vine în țară după mazilirea lui *Grig. Ghica*, ci apucă drumul pribegiei prin Europa, ducîndu-se după fostul său domnitor *Gheorghe Ștefan*, retras în Germania. Motivul acestei călătorii bruște e în negură. Se poate să fie la mijloc și interese mai generale, în legătură cu domni și domnie; se poate

să fie însă și interese mai intime. Se știe că *Gheorghe Ștefan* trăia cu o femeie *Stefania*, de o frumusețe uluitoare, retrasă apoi în Rusia, unde fu o clipă vorba să ajungă țarină. Cei care cunosc mai bine tainele sufletului omenesc ar putea pune în legătură nu numai statul la Stettin dar chiar drumul lui *Milescu* în Rusia, cu frumoasa concubină a lui *Gheorghe Ștefan*.

În Europa, *Milescu* se află când la marele elector de Brandenburg, când la Stettin, când la Paris, când la Stockholm, apărînd interesele fostului său stăpîn. După moartea acestuia, încearcă să revie în Moldova pentru scurt timp. Pe urmă (1668) începe pribegia cea mare, care-l îndepărtează pentru totdeauna de țară.

Din Constantinopol, unde își stabilise relațiuni alese, între altele cu Patriarhul Dosotol al Ierusalimului, apucă drumul spre Rusia, ocolind Principatele Romîne. Urmele lui se cunosc. Trecu prin Belgrad, poposește la prințul ardelean *Francisc I Rakoczy*, se oprește la Lemberg, e primit în audiență de Regele Poloniei, care-l reține la curtea sa aproape o lană, iar de aici prin Smolensk se îndrumă spre Moscova, cu scrisori secrete către țar și cu recomandări către Ministrul *Matveief*, a tot puternic.

În această perioadă din viața lui, i se întîmplă o nenorocire, urmarea firii lui neastîmpărate, dar și a goanei după dominația Principatelor pusă la mezat, ori căpătată prin intrigi.

Din admirabilul portret, măestrît deși scurt, pe care *Neculce* îl face despre *Milescu*, relese limpede firea mîndră și istețată a boerului moldovan; cunoscîndu-și superioritatea intelectuală și culturală față de contemporanii săi, nu e de mirare că i-ar fi trecut și lui prin gînd să ajungă domn.

„Era învățat și cărturar“ scrie *Neculce*; „era mîndru și bogat și îmbla cu povodnici înaintea domnului, cu buzdugane și cu palușe, cu soltare, tot sîrmă, la cai“. E ceva din cusururile boerilor moldoveni, de pe urma cărora însă s'au păstrat atîtea palate presărate pe moșiile lor.

Rămîne mîndru pînă la moarte. Nu se lasă lesne cu capul plecat. Se întitulează mereu „Ambasadorul Țarului“. Cînd vine în fața Mandarinului ce i se trimete la grașița chineză, nu vrea să facă el pasul dintăi pentru salut. După tîrgușii îndelunghi, se întîlnesc pe un teren neutru, un cort, pus între locuințele amindurora.

La curtea chinezească nici nu vrea să audă de protocolul riguros al curții. „Ambasadorul Țarului“, nu vrea să fugă la audiență, după obiceiul chinezesc, nici să se ploconească de nouă ori în fața Hanului. Merge încet, ceremonios, și se înclină de trei ori. La audiență apare îmbrăcat în haine atît de scumpe, numai blănuri de samur și ermină, încît împăratul pune să-l facă portretul, iar cei din jurul împăratului, rupînd stricteța etichetel, dau busna în drumul lui ca să-l admire.

Nu-i vorbă că mindria l-a fost nefastă, în China ca și în

Moldova. Ne vroind să primească darurile împărătești, în genunchi, după obiceiul, e lăsat în ploale drept pedeapsă, să aștepte vre-un ceas, și apoi a trebuit să plece iute-lute din Peking. A rămas de pomână. Într'un edict Imperial din 1712, stă scris: „Odată, când Mi-ko-lai din această împărăție (Rusia) veni în China, avu o purtare foarte rea și blamabilă“.

În Moldova, mândria și dorul de mărire, i-a adus întâmplarea cu tăierea nasului, de care vorbește *Neculce*. Măcar că era așa de prietin cu *Ștefăniță-Vodă*, încît „tot la masă îl punea și se giuca în cărți cu dînsul, și la sfaturi“, lui *Milescu* îl trece prin cap să uneltească împotriva lui. Cuvîntul de trădare e prea greu, pentru niște vremuri cînd era în obiceiuri uneltirea împotriva domnilor. E de ajuns că *Milescu* a fost prins și pedepsit cu tăierea nasului. *Ștefăniță-Vodă* ținea atîta la *Milescu*, încît „nu au vrut să-l lase pe calău să-i taie nasul cu cuțitul lui calău, ce cu hangerul lui *Ștefăniță-Vodă* l-au tăiat nasul.

Neculce spune că sub *Ștefăniță-Vodă* l-a tăiat nasul. *D. Panaitescu* dovedește că sub *Ilieș-Vodă*. E indiferent. Principala e, că de atunci l se spune în țară *Niculai Cîrnu*, de unde poate și *Polana Cîrnului*, un sat din ținutul Vaslui, în apropiere de granița către Iași.

Neculce mai adăugă că *Milescu* e lecul în țara nemțască, de urma pedepsirii. E așa de plastică descrierea încît merită să fie reprodușă. „După acela *Niculai Cîrnu* a fugit în țara nemțască și au găsit un doctor de-l tot slobozea singele din obraz, și-l boția la nas, și așa din zi în zi siagele se încheaga, de i-au crescut nasul la loc, de s'au tămăduit; iară cînd au venit în țară, la domnia lui *Ilieș Vodă*, numai de abia s'au fost cunoscînd nasul că-i tăiat“.

Se poate că și această rușine pătimită, să fi făcut parte din motivele pribegiei lui din țară.

La 1671 ajunge la Moscova. Aice repede știe să capete favoarea lui *Matveief*, șeful ministerului de externe și moșul țarinei. I se dă o slujbă ca traducător din greceasca veche și modernă, latină și moldovenească, cu leafă de 100 ruble pe lună, „sumă mare pe acea vreme și care nu se dădea decît rar funcționarilor“ (*P. Panaitescu*). Cunoștințele lui vaste, repede îl făcură împus, avînd ca elevi pe fiul lui *Matveief*, unul din intelectualii cei mai de samă de pe vremea lui *Petru cel Mare*, apoi pe prinții *Galișin* și *Tșerkaski*.

După *Neculce*, *Milescu* ar fi avut de elev și pe *Petru cel Mare*. Cînd a ajuns acesta Împărat, *Milescu* era în Siberia, în surghiun. „Atunci *Petru Alecsievici* Împărat îndată au chemat senatorii și au întreat zicînd: „Unde este dascălul meu cel ce m'au învățat carte? Acum curînd să-l aduceți!“.

Callitățile sale l-au împus. Repede e înaintat în grad, e admis la curte, e între privilegiții cărora li se permite să sărute mina Țarului.

Așa se explică misiunea ce i se încredințază, de a cerceta drumurile cele mai lesnicioase ca legătură între Siberia și China.

Trebuie să se știe că în veacul al XVII-lea Siberia era prea puțin cunoscută de Ruși. Abia se încearcă pas cu pas ocuparea ei. Orașe ca Ienisei, Tobolsk sînt de curînd întemelate, de Cazaci mai întreprinzătorii, iar ținutul Amurului, loc de conflict între Mongoli și Cazaci, încă nu e explorat.

Înainte de *Milescu*, prea puțini au făcut drumuri lungi înspre Extremul Orient. Nici unul n'a procedat atît de metodic și științific ca el; e cel dintău dintre exploratorii Siberiei și ai Chinei de Nord, dela care se cunosc date mai amănunțite asupra locurilor și a oamenilor.

Audiența la Țar, de despărțire, a avut loc în ziua de 25 Februar 1675; plecarea din Moscova e la 3 Mart; în Tobolsk, începutul adevăratului drum și locul de completă aprovizionare ajunge la 30 Mart. La Moscova se reîntoarce la 3 Ianuar 1678. Călătoria ține astfel aproape 3 ani încheiați.

Își închipue oricine, că un asemenea drum lung de peste 5000 km., în linie dreaptă, în veacul al XVII-lea, nu era ușor, cînd abea mai anii trecuți o expediție spre Everest, a călcat prin ținuturi din Tibet, neumblate încă de Europeni. O bună parte din călătoria a făcut-o pe apă, tot în susul rîurilor siberiene; altă parte călare ori pe cămile, străbătînd munții ce despart Siberia de Mongolia, trecînd prin capătul estic al Deșertului Gobi, peste înălțimile ce despart China de Mongolia, cași zidul chinezesc pe atunci încă în picioare. A trebuit să ocolească greutăți mari, în care se cere repede hotărîre și curaj. A trebuit să învingă mai ales bănuțtoarea fire mongolă, șiretenia recunoscută a Chinezilor, de care chiar *Sven Hedin*, în timpurile moderne adeseori a fost bruiț.

Intr'o Duminică, la 2 Mai 1675, pornește din Tobolsk apucînd pe Irtici, în sus. Expediția toată era încărcată pe calcuri mari, cu lopeți, vislile de oameni rechiziționați de prin partea locului.

De pe Irtici, cîrnește spre Sud Est, pe fluviul Obi, anevoie, căci stourile de gheață încă mai pluteau pe fața apei, umflată. „A înecat cîmpurile și pădurile, întinzîndu-se ca un lac. Și vremea era rea, cu furtuni, ninsoare și ploale“. Trece printre Tatarii cu bordee săpate în pămînt, printre Ostiacii „cu meceturi în care sînt idoli sculpați, de argint, aramă și lemn“. Intr'un raport trimis de pe aici, dă descrierea basenului întreg al marelui fluviu. „Geografii nu-i cunosc decît numele și gura lui, unde se varsă în Mare. Care sînt izvoarele lui și ce popoare trăesc pe țărmurile lui, nu le știu ei descriu, fals, orașe și noroade, care nu se găsesc nici decum în regiunea Obului“.

Din Obi, trece în afluentul acestuia, Ketii, tot printre Ostiacii. „Acesta e poporul numit Ichtiofagi de cătră istoricii greci și latini, deși nu-i cunoșteau decît din auzite. Unii Ostiacii mîncă peștii chiar cruzi; alții îi usucă sau îi fierb. Sare n pîne ei nu pun.“

Peștele îl vinează nu numai pentru mîncare, ci din unil fac îmbrăcăminte, încălțăminte, slujindu-se la cusut cu mațele de pește”.

Părăsind calea apei, ca să ajungă la lenissei, trece prin ținuturi mocirloase, numai bălți și pîrae. Face drumul în 2—3 zile, spre a poposi în cetatea lenissei, așezată în loc „foarte mîndru, care-mi aduc aminte de dealurile din Moldova, iar lenissei de Dunărea un riu mare și frumos.” Cîte a îndurat în aceste cîteva zile de drum, printre bălți și stuh, se poate deduce din puținele vorbe ce le scrie. „Țințarii și muștele ne-au chinat, nelăsîndu-ne nici să dormim, nici să mîncăm”. Se resignează, căci „acei care au apucat a intra într’o luptă desnădăjduită, nu cată la greutate și se gîndesc numai ca să urmeze pe conducătorul lor”.

O parte auevolosă din drum, e între lenissei și Baical. Rîul Tungusca, are patul numai stînci și repezișuri. A le înfrunta, călătorind în susul apei, cred că cere măcar atîta curaj cît și din partea lui Stanley, care a luptat cu repezișurile Congolui, mînat însă în jos de valuri. La fiecare coltură mai strîmtă, în nahlapii luții de strinsura stîncilor, vasele erau amenințate să fie strîvite de pîreții de basalt, numai stîlpi, unil lingă alții. Trebuiau trase în susul apei, din colț în colț.

„Iar cînd a venit la al treilea cataract, acolo unde se rupsesse odgonul, s’a înșepenit pe o stîncă și mult am muncit ca să-l desprîndem de acolo. Cu mila lui Dumnezeu, cu ajutorul credinței și norocul marelui Împărat, ridicînd vasul de pe stîncă, l-am îndreptat pe apă cum se cuvine și am trecut cu sănătate”. Vreme de 51 de zile a durat drumul pe sălbatecul riu, ce curge năvalnic din Lacul Baical, printre sate de Brațel și Tunguzi.

La 22 Septembrie e la marginea marelui lac Baical, „care nu s’a văzut nici de cei vechi, nici de cei moderni geografi. Au descris despre lacuri și bălți mult mai mici, iar despre Baicalscă, care este atît de mare, nu au pomenit nimic”. Și cercetează țărnul pas cu pas, pîrau cu pîrau, străbătînd în lung și lat pinza de apă, mai întinsă decît fața Moldovei.

Paginile în care descrie lacul, ar merita să fie trecute în cărțile noastre de celtre.

Prin gura rîului Selenga, pătrunde în ținutul Mongolilor „nomazi, care n’au sate ci rătăcesc în stepe după vitele lor”.

De aici înainte încep greutatele venite din partea oamenilor. Mongolii sînt neîncrezători, bănuitori. Caravana, formată din cămile și cal, înaintează încet, căci larna a pus stăpînire pe locuri. „Am stat la Argon toată ziua, ca să se odihnească vitele, ca să le mai adăpostim și să le hrănim, fiindcă atît calii cît și cămilele stătuse și ologise, încît a trebuit să le facem papuci de papură”.

Încetineala drumului îl dă răgaz însă să se informeze. Astfel vorbește despre India, din cotro vine Lena; astfel despre Amur, pe drumul căruia te îndrepti spre Japonia „de unde se scoate argint din sute de locuri”.

Cămilele cad de oboseală; calii pică de greutatea drumului.

Piedicele se întesesc, căci locuitorii încep să fie ostili. Așa ajunge însfirșit la 13 Ianuar 1676, la granița Chinei. „Aici este marginea și sfirșitul Siberiei, la izvoarele pârului Ulucea, sub dealul Kitalec, numit Tartarganginsk“. Acel „Slavă ție, Dumnezeule“, cu care înceie prima parte a Jurnalului său de călătorie tradus după grecește de G. Sion în Analele Academiei, se referă și la rugăciunea ca Siberia să se întindă cit mai departe, până la marginile pământului, dar e și oftatul de ușurare pentru biruința drumului greu.

Trecind granița, trebuie să se pue în pază împotriva șireteniei chineze. Ii iese înainte, e dreptul, o gardă de onoare; aprovizionările se fac deodată cu bunăvoință. Chinezii însă sînt curioși să știe ce caută prin meleagurile lor. Drept convingere cer, să li se arăte scrisoarea Țarului. *Milescu* le spune să nu se amestece unde nu le ferbe oala; drept urmare e oprît în drum. Trebuie să aștepte un trimis al împăratului Chinei, care nu prea se grăbește să vie. Și astfel zăbovește citeva săptămîni până pe la sfirșitul lunii Februar, cînd sosește mandarinul, anume pentru a-l însoți la Peking.

Cît a poposit pe țărmul riului Naun, nu a stat degeaba. Observă și notează. Nici după sosirea marelui funcționar, plecarea nu se face imediat. Trec zile și zile până ce s'au terminat parlamentările, care să facă primul pas spre salutare. Mandarinul cerea ca *Milescu* să-i facă vizită întălu. „Ambasadorul“, spune că lui i se cuvine să fie salutat întălu de gazdă. În vremea aceasta, ca și la congresele diplomatice, relațiunile între cei doi ambițioși, sînt „foarte cordiale“.

Își trimt daruri unul altuia. Mandarinul a gustat întăia oară vodca și i-a plăcut mult. În acest chip caravana cu *Milescu* face Paștele prin aceste ținuturi. Creștinii petrec cîntînd și ciocnînd oară roși în mijlocul „celor care aduc daruri idolilor, în sunete de tobe și țimbale“.

Însfirșit la 17 April vine ordin dela împăratul, să fie lăsat a porni spre Peking. Caravana se pune în mișcare. În afara celor 150 de oameni ce-l întovărășesc, sînt tot pe atîta Chinezi. E un șirag lung de cămile și cai ori de care cu două roate, trase de boi. Urcă munți, trece ape repezi și limpezi. La o mănăstire își arată superioritatea de apusean, dînd medicamente unui Lama, celace îl mărește vaza în fața Chinezilor, căci Lama e unul din cei mai mari, „în fața lui se închină norodul de șapte ori ca și cînd ar fi zeul în carne și oase“. Pășesc prin coada deșertului Gobi, din nou străbat munți, spre a scobori în ținuturi cu case de piatră, cu temple înalte, cu statui la marginea drumurilor. Tot ce vede notează, e dreptul, mai pe scurt, ca să nu deie de bănuît lui *Askiniasa Ma-La*, marele funcționar. „Am văzut un templu chinezesc de piatră, care cuprinde idoli clopiți și zugrăviți, iar în mijloc un alt idol mai mare ce ținea o sferă în mînă; ai crede că e globul Imperiului“.

Drumul greu, a apropiat cele două căpetenii, atât de depărtate ca origină și așa de diferite ca fire. Soldații lui *Milescu* cîntă în drum „Dunăre, Dunăre“, iar mandarinului atîta ce i-a plăcut ciutecul, încît roagă să i mai repete. Ce trebuie să se fi petrecut în sufletul vasluianului, aducîndu-și aminte de unde a pornit și unde se găsește !

La 10 Mai 1676, trece pe subț una din porțile marelui zid chinezesc. Cît de precis e stilul lui *Milescu*, se poate vedea din descrierea zidului, în comparație cu a altor călători : „zidul trece peste dealuri și munți, peste prăpăști și văi. Sînt numeroase turnuri departe unul de altul de 100 sajene; temelii e de piatră cioplită grosolan, pe urmă zidul de granit iar coama de cărămiți. Spun Ahinezii, că atunci cînd a fost ridicat, n'a rămas pietre în munți, nășp în pustiri, apă în rîuri nici copaci în păduri“.

Dincolo de zid, e țara belșugului. Cîmpurile sînt cultivate, satele dese, grădini pe coaste de dealuri și temple, temple mari, peste tot. Și așa mergînd în alai, stîndarde galbene împărătești deschizîndu-le calea, ajung în Peking la 15 Mai. „Despre Peking, cît e de mare și frumos, mai ales despre Orașul roș sau partea imperială, unde e palatul, voi scrie în cartea în care Imperiul chinezesc va fi descris mai pe larg“. E cea mai bună dovadă că *Milescu* purta în gînd să scrie „Descrierea Chinei“, înainte de a fi cunoscut lucrarea lui *Martini*. Planul lucrării sale era conceput; cel mult s'a servit ca sprijin de cartea ieruitului *Martini*, pe care nu o căpătă decît în Peking.

Urmează partea cea mai plină de pitoresc și de humor din scrisul lui *Milescu*. E descrierea timpului cît a stat în Peking, vre-o trei lați și ceva. Toate peripețiile, pînă ce a ajuns să trimite darurile și scrisoarea Țarului, descrierea palatului imperial, faptul cu care s'au săvîrșit cele două audiențe, obiceiurile diferite ale Chinezilor, boerile lor, totul e redat atît de plastic și colorat, încît în adevăr se cetește și azi cu plăcere. „Pentru timpul cît a scris, stă fără comparație în istoria literaturii rusești; mai mult, dacă lăsăm la o parte China, e fără comparație chiar în literatura lumii“ (Baddeley).

Prin purtarea lui dirză, adesea arogantă, vîind să reprezinte cu demnitate pe puternicul împărat care l-a trimis, indispuine pe chinezi. „Vreal să ne silești să ne schimbăm obiceiurile“, i se spune. Urmarea e că trebuie să plece cam cu nepusă'n masă, la 1 Septembrie, fără răspuns la scrisorile Țarului.

Drumul îndărăt e făcut cu grabă; la Noembrie 1676 poposește mai îndelung la Selengsk, aproape de Baical. Jurnalul e închis cu plecarea din Peking, așa încît nu se cunoaște taina tăcerii lui. Ajuns la Jenissel, află vești rele din țară. Țarul *Alexei* a murit, iar în locul său e *Teodor Alexievici*. Protectorul său, *Matvelef*, e mazilit, trătat drept vrăjitor. Știîndu-l fără apărător, dușmanii îl săpă și pe el. Cel mai rău e însuși to-

varășul său de drum *Milovanof*, care-l ponegrește ba că a dat Chinezilor o hartă a Rusiei, ba că a vindut din darurile trimise de țar, ba chiar i-a adus drept învinuire că a dăruit o licoană bisericii catolice din Peking. Nu mai știau ce se mai născocescă, după cum l-au acuzat că cetea cu *Maivielef* cărți de magie.

În orice caz neplăceri a avut; după *Neculce* chiar a stat și surghionit în Siberia „Iar senatorii dela Mosc i-au eșit întru întimpinare și i-au luat acele daruri și tot ce au avut și l-au făcut surgun la Sibir și au șezut cîțiva ani surgun la Sibir”. Fapt este că abia mai tîrziu i se răsplătește osteneala din China, dîndu-i-se și funcțiunea ce o avea înainte de-a pleca, probabil și pentru că nu era atît de lesne să l se găsească un locșitor.

Călătoria întreprinsă, i-a mărit faima de care se bucura mai înainte. Tot *Neculce* e acela ce redă foarte plastic, de și în chip naiv, vaza de care se bucura la cîrtea noului țar *Petru cel Mare*: „Și cînd au ras barbele Împăratul Moscalilor, atunci cînd ș'au schîmbat portul, atunci singur Împăratul i-au ras barba cu mina lui”.

Treizeci de ani dela întoarcerea sa din China, *Milescu* a funcționat la Ministerul de externe. Nu mai era un simplu traducător, ci un factor important în îndrumarea politicii rusești în Principate și Orient.*

A trăit cinstit de toată lumea și căutat, pentru vastele lui cunoștinți, nu numai de localnici, dar și de toți străinii care veneau prin Moscova, fie pentru informații, fie în misiuni diplomatice. Așa se lămurește cum numele lui e citat adesea în scrierile acestora.

Cînd a murit (1708), „mare cinste l-a făcut Împăratul și mare părere de rău a avut după dînsul, că era trebuitor la acele vremi” (*Neculce*).

I. Simionescu

Profesor la Universitatea de Iași.

* Partea aceasta din activitatea lui *Milescu*, este tratată pe larg, cu competență în ultimul capitol din pomenita lucrare a d-lui *Pa-naitescu*.

Întunecare*

În iarna anului 1925, Radu Comșa simți un junghiu în grațiile coastelor, în semnul rănii de multă vreme uitat.

Durerea stărui o săptămână răscolită fără pricină, pe urmă tot fără pricină se potoli. Nu mai gîndea la ea, cînd umezeala primăverii o stîrni din nou, încleștîndu-i dureros și încheeturile genunchilor.

— Nu e nimic prea grav, vorbi medicul zgîriind cu tocul automat o rețetă cu ieroglife indescifrabile. Urmezi aceasta și în două veri de Techirghiol, cu băi și soare, ești voios ca un fante...

Ridică ochii la cicatricile din obrazul pacientului și își dădu seamă că gluma cu „fantele“ n'a fost la locul ei. Rectifică, trecînd dela familiaritatea glumeață cu care-și trata întotdeauna clienții, la tonul profesional:

— O cură de doi, trei ani de Techirghiol.. Deocamdată trei linguri de poțiune pe zi. Evită în special umezeala. Altfel te așteaptă o endocardită...

Arătînd spre cicatrice:

— De ce nu încerci o grefă?... Treci într'o zi pe la Juvara, el cu plastica lui, te mulează din nou...

Medicul îl împinse politicos dar grăbit, spre ușă, fiindcă în anticameră aștep'au mulți.

Radu Comșa duse rețeta la cel dinții farmacist care descifra ieroglifele cu o ușurință miraculoasă, so:bi conștiincios

* Epilogul romanului cu acest nume, subl tipar.

trei linguri de poțiune pe zi, se feri de umezeală; durerea dispăru.

La începutul lui Iulie își făcu socoteala economiilor. Erau puține. Gazetele anunțau că în stațiile balneare e o scumpețe de jaf, se hotărî să se ducă în Moldova la odihnă, la una din mănăstirile Neamțului, unde auzise că locurile sînt pitorești, viața e efină și are să găsească cea mai desăvîrșită liniște. Alese mănăstirea Agapia. Nu mai fusese niciodată. Mănăstirea îi plăcu în valea îngustă, împrecurată de păduri cu brad coborînd pînă în zaplazul ogrăzilor; casele albe cu cerdac bătrînesc; florile de bună dimineața întinse pe sfori pînă în streșinile de șindilă. Adusese un geamandan de cărți. Maica de gazdă pășea în vîrfurile picioarelor, clopotele și bătaia minuiță a toacei adînceau tăcerea.

Radu Comșa respiră într'un început de împăcare cu viața.

Însfîrșit găsea astîmpăr; pustiul de aici îl lăsa numai cu el. După cîteva zile, nimeni din tineretul voios de pe valea pîrului, nu mai purtă decît o relativă grijă, domnului cu semnul urit din obraz, care pornea de dimineață în pădure, dincolo de stînci, pe potecile cele mai neumblate, cu o carte subsoară.

O fată sburlită, cu ochii drăcoși și cu veselia celebră pe pajiștea unde se juca crochet, îl boteză domnul Morocănilă.

„A trecut domnul Morocănilă la cruce... Se întoarce domnul Morocănilă dela stînci, să ne pregătim fetelor de masă... înseamnă că e ora 12 jumătate!“...

Radu Comșa trecea și se întorcea cu plămîni purificați de balsamul rișinei, cu o odihnă împrăpatată în trup și în suflet, fără să știe că e domnul Morocănilă și cronometrul vilegiaturistilor.

Dar după o săptămînă, purceseră ploile. Mărunte și muced, de cincisprezece ori pe zi. Scama norilor atirna de vîrfurile brazilor. Soarele încerca să străbată o jumătate de ceas, se îneca în neguri ostenit. Pajiștea de crochet rămase pustie. Maicele treceau gheboșate sub umbrele la vecernie. Cîinii se furiau pe lingă garduri cu blana learcă, privind cerșitor la oameni. Se lăsă frig umed care pătrundea în oase. Își luase numai haine de vară. Se mută de pe un pat pe altul, sgribulit, cu pardesiul între umeri, ca un moșneag în care a intrat înghețul morții.

— Aşa-i Agapia noastră!—tîngui cuvioasa Velasia cu mîna osoasă ca moaştele la gura cu buze subţiri, aducîndu-i ceaşca de lapte ferbinte.

Aşeză tablaua verde cu doi trandafiri bizari pictaţi pe fund; unul albastru şi altul violet:

— Aşa-i Agapia... Cînd începe să ploaie, putrezesc şi pietrele... Până acum trăgeam clopotele şi făceam rugăciuni să ne milostivească Domnul cu o leacă de ploaie; acuma ne rugăm să o oprească. Mosafirii dela Maica Epraxia măcar mai bat cărţile. Mata stai numai singur, eşti mai schimnic de cît noi.

Radu Comşa, într'o dimineaţă, nu se mai putu ridica din pat. Junghiul îşi înfipse cîrligul în coastă; genunchii trosneau cînd încerca să-i mişte. Rămase două zile cu plapoma roşie până în bărbie, cu faţa în sus, privind ţintă la icoanele afumate din părete, încununate cu şiraguri de mărgele şi flori de cauciuc, de bilciu.

Pe fereastra strîmtă lumina pătrundea vînată şi tristă. Noaptea filfiia vîntul pe lîngă părăi ca o pasere cu aripi prea grele. Maica Velasia scoase borcanele cu dulceturi din sobă şi de deasupra caerele de lînă: făcu foc. În mijlocul verii avu senzaţia de iarnă, cu trosnetul lemnelor şi flacăra jucînd dilatăta pe părăi.

A trela zi, chemă un medic.

Doctorul Mazîlu, de douăzeci şi cinci de ani, în fiecare început de lunie debarca a ci dintr'un landou vast şi prăfuit, cu o familie numeroasă, de copii, nepoţi, nepoate, slugi, căţei şi pisici, ca să îmbarce în acelaşi landou prăfuit şi vast, copiii, nepoţii, nepoatele, slugile, căţei şi pisicile, abia la sfîrşitul lui August. Cunoştea toate maicile cu specialităţile lor, după cum le cunoştea metehnele; de aceea parucă a venit să se intereseze mai mult de un anume şerbet al cuvioasei Velasia, decît de bolnavul din pat.

După ce înfipse o linguriţă straşnică în şerbetul de toporaşi şi bău două pahare brumate de apă—„unde se mai găseşte apa dela Agapia?“—plescăi din limbă, ştergîndu-şi mustăţile stufoase, îl pipăi pe Radu Comşa, îl ciocăni, îl ascultă, îi puse termometrul subţire şi rece, subt braţ.

Se ridică cu un suspin, fiindcă era gras şi se pleca anevoie. Îşi strînsese termometrul în tocul de nichel.

-- Dumneata ai nevoie de Techirghiol și de soare... Agapia nu-i o afacere...

Pe urmă cerind parcă scuze în numele Agapiei:

— Foarte bun aerul aici. Eu de douăzeci și cinci de ani vin... Liniște, pădurea colca. Loc idcal pentru odihnă. Dar nu face pentru dumneata. Doctoria dumitale e saucilatul, soarele și nămolul, nu ploaie... Deacum, dacă a început să ploaie, o ține o lună. Ai văzut pe Ciungi? Este un munte aici, care se cheamă Ciungi. Acela-i barometrul meu. Când e negură pe Ciungi, slabă nădejde să vedem soarele îndată...

Se opri, să cerceteze pentru a cine știe câte oară, cu minile la spate, o icoană din părete. Iși puse ochelarii, și după ce-o examină amănunțit, vorbi cu ochelarii în mână:

— Aista-i lucru vechiu... O are maica dela Raluca Sturzoaia... Icoană rară și scumpă dela Sfîntu-Munte.

Iși aduse iar aminte de bolnav:

— Trimitem să ne facă o rețetă la Tîrgu-Neamț. In câte-va zile ai scăpat de criză. Cum te poți mișca din pat, nu mai sta o zi. Pușcă la Pașcani și de acolo ia trenul direct la Techirghiol... Acela-i locul tămăduirii.

Se așeză la masă și scrise rețeta pe o foaie de carnet:

— Sînt sigur că nu cunoști pe nimeni... Știu că acum vii întăia dată. Noi de aici cunoaștem pe fiecare cînd vine și cînd pleacă. Leși așa dar, s'o trimet tot cu la țîrg; eu aici sînt ca la mine acasă. Mă cunoaște toată mănăstirea, dela cuvioasa stareță până la cel din urmă vatav...

Mai cercetă o scoarță bătută în părete:

— Aista-i un lucru nou!—constată, fiindcă știa cu deamănuntul zestrea fiecărei maici. Un lucru teribil. N'am văzut nici la maica Filofteia așa lucru fain...

La plecare nu vru să primească onorariul.

— Mă ofensezi, domnule Comșa. Aici sîntem toți ca într'o familie... Imi pare rău că trebuie să pleci. Altfel ai fi văzut ce fel de oameni sîntem noi, ceștia care venim la Agapia. O familie care se împrăștie tot anul în țară și vara se adună să-și repare puterile... Mai o excursie, mai un pocheraș ori un maus; tinctretă! mai flirtează, se mai pune la cale un mariaj,— eu aici mi-am măritat două fete—mai sînt oleacă de nopți cu lună...

Doctorul Mazilu își puse la ușă galoșii și pregătindu-se să deschidă umbrela, se întoarse din prag:

— Ne-am înțeles, vasăzică... Techirghioi, nămol și soare.

Apoi se întoarse către maica Velasia, cea cu nasul încovrigat și buzele tăiate subțire cu briciul, în pielea de pergament:

— Te ruga nevastă-mea măicuță, pentru niște șerbet... Trei oacă de trandafiri...

După o săptămână, Radu Comșa era la Movilă. Ii părea rău după liniștea dela Agapia, care făgăduia să fie atît de deplină, cu toate amenințările familiei despre care vorbise doctorul Mazîlu.

Făcuse popas la București o zi, să caute hani; economiile lui n'ajungeau. Se împrumută. Dintr'o parte două mii, dintr'o parte trei mii, din altă parte alte trei mii; era deprins acum. Se bucură că a găsit o cameră la o vilă nouă dela periferia terenurilor; era într'adevăr cu păreții subțiri de se auzia tușind vecinul, dar era efină. Descoperi și un restaurant modest.

Bucuriile lui erau acum mediocre și vulgare. Iși îngăduise însă un lux: cumpărase un chaise-longue pe care îl lăsase pe plajă, jos, la „Turci“.

După nouă ani locurile nu mai erau de recunoscut. În peisagiul prăfos crescuseră cu spontaneitatea ciupercilor veninoase, nenumărate vile cu acoperișul de țiglă roșie. Era o forfota de iarmaroc în baracile dela șosea, cu miros de carne de oaie, movili de legume și fructe, undelemn și pește; murdărie și odoare de vecinătate a Orientului. Automobilele și autobuzele se vînturau în vârtejuri din care oamenii ieșeau ninși pe umeri și pe gene, ca dintr'o moară. Frunzele salcîmilor atîrnau moarte subt stratul de colb. Copacii păreau mineralizați. Arșița juca apa morților peste cîmpuri cu vegetația arsă.

La marginea terenurilor parcelate, subt scheletul șchelelor se ridicau alte clădiri, cu o înfrigurare de coloniști tăbăriți într'o singură noapte, într'o Californie unde s'a descoperit o mină plină de fabuloase făgăduinți.

În nămolul lacului se zvîrcoleau larve omenești cu betejeli grele și hide. Se țirau pe poteci copii în cîrji. La mesele zoioase ale birturilor eține, în bîzîiala muștelor, mîncau cu mîni schilodite de cicatrici și cu degete amputate, exemplarele ultimei mizerii omenești.

Dar marea, îndată ce te apropiai de țărîm, făcea toate aces-

tea uitate și iertate, consolidând de dezolarea pe care o aduseră oamenii. Acolo se soreau copii cu pielița arămie, hohotea altfel de lume, voioasă, îndestulată și gureșă.

Radu Comșa află ceiace nu mai observase de multă vreme, că hainele lui sînt demodate, sărace, scurte și strîmte, cu pete scoase la iveală de praful incontinuu din aer, cu marginea cusăturilor roasă.

Cumpără benzină și le curăți singur, o după amiază întreagă. Cînd eși, ha'nele erau curate, dar mirosea ca un șofer în permisie.

Pe terasa Casinoului, la șapte, cînd de pe faleză marea se vede schimbîndu-și culorile de sîdef albastru și vîriou, își căuă un loc la o masă dela margine.

Che'nerul abia răspunse la chemare; îi trînti dinainte ceașca de cafea și paharul de sirop, ca o datorie împlinită în silă. Cafeaua era lungă, prea dulce și rece; siropul cald. Terasa însă lărmuia de lume. În sala casinoului urla jazzbandul.

În fața lui Radu Comșa, se afla la o masă o doamnă cu părul oxigenat și doi domni: unul cu părul lîns, cu înfățișare sportivă, tînr de tot, în pantaioni de flanelă și cămașă de mătase gălbuie; celălalt mai în vîrstă, tot corect, cu figura osoasă, nările subțiri, mustățile rase, fruntea înaltă; frumusețe bărbătească după care întorc femeile ochii pe stradă—dar cu mîneea dreaptă, goală de la umăr. Fără să vrea, Comșa fu silit să-i vadă și să-i asculte.

Doamna deschise poșeta, își pudră nasul, își roși buzele. Făcu un semn, din sprincenele subțiri arcuite, cătră cel mai tînr:

— Domnule Pastion, ul'timul!... Emil, te rog păzește-l tu pe Piki, și dacă-i aduce laptele, ai grijă... vezi să nu fie ferbinte, suflă-i tu... Piki, stai mumos la taticu tău!...

Domnul fără mîină luă resemnat pe genunchi, cu mîna sănătoasă, cățelul alb, creț, mătăsos, mic cît un pumn, cu zurgalău de metal galben la git.

— Mumos Piki!—îl strînse doamna de bot, înduioșată de desparțire. Are să-ți dea taticu păpică, pe urmă tutu are să facă dodo cu nunu..

Se întoarse, răsucindu-se pe tălpile moi ale pantofilor fără tocuri:

— Haidem, domnule Pastion!

Piki își linse cu limba roșie botul și privi lăcrimos la unu care plecă să danseze cu domnul Pastion.

Domnul lăsat singur, desigur soțul, rămase cu mîna sînă toasă pe spinarea cățelului, privind cu ochi gînditori în nemărginirea albastră și calmă. Fu o părere sau adevărat—dar Comșa văzuse pe figura omului, coborînd o umbră ca o mihnire ascunsă, o fresărire îndată biruită. Avea la butonieră semnul roșu, ca o picătură de sînge închegat: Mihai Viteazul. Dar cine mai lua seamă acum 'a aceasta; ce însemnătate avea o bucățică de cîrpă?

Ochii lor se întîlniră o clipă, se încrucișară cîntărind stăruitor infirmitatea celuilalt, apoi cu pudoare priviră în altă parte. Fiecare își aminti ceva uitat, neștiut de nimeni din toți de aici: ceasul cînd unul și-a lăsat acolo mîna, celălalt și-a sfărămat obrazul și coastele. Ochii reveniră căutîndu-se, grei, cu un imperceptibil semn de înțelegere, ca între doi complici care nu trebuie să pară că se știu. Pe urmă priviră la tremurul luminos al mării, ușor ca o albastră eșarfă.

Chelnerul aduse serviciul de cafea cu lapte, feliile de cozonac. Piki se mișcă plin de neastîmpăr, sări pe masă, își scutură zurgalăul dînd nerăbdător din coadă. Domnul fără mîna turnă laptele, suflă să se răcească, prepară pateul pentru cățel. Cu mîna liberă îl hrăni din linguriță, îl șterse pe urmă la bot cu batista lui dela piept. Apoi Piki mai voi altceva. Domnul îi prinse curelușa în cîrligul sgardei, se depărtă cu el dincole de marginea terasei, lîngă un copac, așteptînd. Piki mirosi întăiu, mirosi după; scurmă cu precauție de igienă atavică țărna, cu labelle de dîndărăt și pe urmă cu cele de dinainte. Domnul cu insigna lui Mihai Viteazul și cu mîneca dreaptă spînzurînd, se întoarse la loc după această îndeletnicire a timpurilor de pace, îl urcă pe genunchi. Cînd întîlni iarăși privirea lui Radu Comșa, păru că-și cere iertare: „Înțelege... viața e altăceva. E aceasta!... Crezi că eu n'am nevoie să mă stăpînesc ca să nu-l înșfăc de ceafă și să-l arunc peste rîpă în mare?“...

Aprinse o țigară, cu o brichetă specială pentru infirmii cu o singură mînă. Fumă cu gîndul în altă parte. Piki supărat pe fum, strîmbă din nas, își mută în altă parte capul. Domnul făcu vînt cu mîna să risipească mirosul, ca unei persoane foarte delicate ce era.

Peste ce necunoscută și resemnată suferință am dat oare? — se întrebă Radu Comșa, urmărindu-i cu simpatie privirea că-tînd goală pe linia curbă a zării. Dar un presentiment îl făcu îndată să întoarcă ochii: I se păru că pe alee, spre hotel, a trecut Luminița: s'a întors o clipă și a trecut... Numai o părere... Ceafa cu pelița brună, mersul același, doar trupul mai plin, de femei. Dar a fost numai o părere. Cînd se răsuci la loc, surprinse privirea domnului invalid asupra lui... Amîndoi a-vură un sentiment de jenă.. Se spionau să vadă care mai poate descoperi ceva de invidiat la celălalt.

Doamna cu părul oxigenat și cu trupul șerpuiind liber în haina străvezie, apăru urmată de tînărul cu părul lîns, care călca elastic în pantofii cu talpa de asbest, tamponîndu-și fruntea cu batista. Imediat doamna apucă gentulița, scoase oglinda și puful, repară ravagiile înădușelii și ale dansului. Numai după ce sfîrși, își aduse aminte de Piki care scîncea nerăbdător. Ridică obrazul cu culorile renovate, frumos dar vulgar:

— Ce e Piki, Pikiki? Vrea Pikiki să vină la nunu?... A mîncat mumos tutu și n'a fost iacom să capete bobo?... Aide Pikișor la mumu!...

Pikișor care mîncase mumos, nu fusese iacom să capete bobo și făcuse chiar și caca, se cățără alintat în brațele lui nunu.

Domnul își șterse cu unica mînă perii de pe genunchi. Celălalt, tînăr, respiră cald în sinii doamnei oxigenate, subt cuvînt că îl desmiardă pe Piki. Cățelul îl linse pe mînă recunoscător. Soțul îi învălui pe tustrei, într'o privire rea numai de-o clipă, dar care ar fi fost destul dac'ar fi avut ucigașă putere să-i petrifice laolaltă ca un grup al celei din urmă mizerii conjugale.

— Uite cum te iubește pe dumneata, domnule Pastion! se bucură doamna oxigenată, ferindu-și capul cînd vorbea, fiindcă Pikiki se înălțase pe pieptul ei, cu o labă între sini și voia să o lingă pe buze. Simte îndată cine îl adora. Pe Emil nu-l poate suferi. Sînt sigură că Emil îl maltratează cînd lipsese eu... S'a făcut un sălbatec Emil; un ipocondru... Cînd ne-am luat, numai un an înainte de războiu, cine mai dansa ca el? Cine mai conducea mașina ca ei? Cine mai juca tenis ca el? Acum abia l-am scos dela țară să mai vedem și noi lumea...

— Nu dansați? Nu înțeleg de ce, dacă v'a plăcut!...— se miră domnul Pastion, așezîndu-și cu un zîmbet amabil, cravata de matase, deranjată.

Coborî ochii la mîna absentă a celuiilalt, și după o ezitare:

— Se dansează foarte bine și numai cu o...

— Se dansează foarte bine și numai cu o mîină, domnule Pastion!—vorbi soțul. Știu. Se dansează și fără cap, numai cu picioare. Dar pe vremea mea, iubite domnule Pastion, dansul era altceva decît mizeria de acum și de aceea îmi plăcea, cum îmi plăcea sălbatec toată viața. Era dansul atunci un ritm, o exaltare, o armonie a gesturilor, o plăcere. Se vedea pe figuri grația... Acum ce se poate vedea într'un dancing? Ce te pasionează pe dumneata și pe Mary? Pe o pistă, cîteva perechi de automate, cu figuri țapene de lemn, învîrtindu-se, agitîndu-se, lunecînd și desfăcîndu-și picioarele cu o indeferență invers proporțională cu urleteleperate ale muzicii acestea de negri... Nici nu se uită unul la altul. Parcă sînt condamnați să danseze, nu dansează de plăcere. Indepinesc un ritm monoton. *C'est une danse morne* ca toate plăcerile de după războiu...

— Acum vezi și dumneata, domnule Pastion, ce idei preistorice are! Nu-i mai place nimic... Are dreptate Pikișor să nu-l mai poată suferi.

Piki auzindu-și numele, dădu vesel din coada bîrligată și profitînd de neatenția lui nunu, îi șterseră o limbă pe buze.

Domnul fără mîină privi peste ape, cu tot desgustul rămas din drojdia tainei a șasea.

Tinărul sportiv vrînd să cîștige bunăvoința soțului, întrebă cu politicoasă sollicitudine, schimbînd vorba.

— Vă fac bine băile? Vă simțiți altfel după...

— Dumneata crezi că aștept acum să-mi crească mîina?—întrebă rețezat domnul cu semnul lui Mihai Viteazul.

Tinărul cu părul lins, convingîndu-se definitiv că soțul n'are conversație, renunță la orice obligație de politeță și se plecă să respire căldura din sinii doamnei oxigenate, sub cuvînt că îl mîngîie pe Piki.

Jazzul încetase; începuse orchestra. Glasurile se domoliră, fiindcă și cei mai deșești își simțeau privirea chemată de odihnitoarea măreție a apelor. Marea albastră prindea în culorile asfințitului irizații viorii.

Departa un vapor alb, se întorcea dinspre Constantinopol, Asia Mică, Egipt. Mulțimea în subțiri vestminte multicolore, după o zi de arșiță, aspira briza amărie, îndopîndu-se cu lichide

răcoritoare, cu mulțumirea că se află acolo, privilegiați cu toate grijile uitate, să asculte vioarele unei orchestre, cu marea, sclavă, întinsă la picioare.

Din capătul potecei de subt faleză, urcă inoportun în mijlocul acestei desfătări balneare, un posomorit convoiu. O colonie de orfane în hainele lor cenușii. Inșirate patru câte patru, copilele cu obrajii pămîntii, păseau rușinate printre atît de vioși și superbi spectatori. Aveau uniforme vărgate, gri cu alb și cu negru, dînd la un loc vinățul dureros al hainelor 'de temniță. Giturile diforme în bandagiile murdare, cicatricile care boțiseră carnea, sluțiau o biată umanitate stîlcită în mugur, de suferință și de urîtenie. Toți întoarseră ochii dela copilele desfigurate de boală, privind peste capete sau căutîndu-și de lucru în pahare și farfurii. Cele din urmă se țî-au în cîrji, rezemate de altele, făceau salturi de animale care și-au pierdut un picior în căpcăni. O supraveghetoare păstra ordinea. Nu era nevoe. Orfelinele erau strînse în mizeria lor și mufe.

Orchestra se oprise fără să știe nimeni de ce.

Cînd fură departe, în norul de colb stîrnit de picioarele slabe și șchioape, asfințitul vărsa o lumină sanghinolentă de abces. Apoi viorile continuară, iar oamenii vorbiră mai tare, eliberați.

— Ar trebui să le interzică să treacă pe aici... Îți strică pofta de mîncare!—declară dezgustat tînărul în cămașă de mătase.

— Ați văzut cum se agita Piki? Abia l-am putut ține. Așa e tutu, nu poate suferi săracii... E în războiu cu democrația, P.kiki...

Piki linse pudra de pe nasul stăpînei, privind-o în extaz de adorație cu ochi lăcrimoși.

Domnul fără mină, mătură cu unica palmă apăsă, de pe masă, fărimituri nevăzute.

Radu Comșa plăti și se ridică. Merse să mînce la biroul cu grătar și țambalagii, pe malul lacului unde se amestecă mirosul grăsimii de berbec sfîrșită cu duhoarea clocită a nămolului...

A doua zi, vlăguit de baia ferbinte, rătăcea pe țărnul mării, călcînd pe linia îngustă unde nisipul ud de valuri e tare și elastic ca guma subt pași. Culese cîteva scoici, cu plăcerea simplă de om sărac care se mulțumește cu ce-i aruncă valurile.

Hainele lui albastre faceau urît aici și ghetele negre, cu tocuri scufundindu-se în nisip. Căută un loc mai îndepărtat, dincolo de cel din urmă grup întins să se soarească. Nu ridicase ochii când trecu pe lângă acest grup, cu privirea în pământ. Ii înălță, când un copil fugind, izbi peste el, se împiedică și căzu... El ajută să se ridice: un băețel de patru ani, aproape gol, cu o cingătoare de matase neagră la mijloc.

— Copilul rîse scuturîndu-și palmele de nisip, și cuminte, ceru pardon. Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

— Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

— Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

— Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

— Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

— Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

— Văzu că domnul care-l ridicase avea un pumn de mie în ochi.

Atît vazu Radu Comșa: pe Luminița goală în tricoul de bae, cu obrazul ei arămiu luminat de albul dinților într'un rîs, o fetiță alături vînturînd nisipul cu o găleată și celălalt copil, care se numea Mihai, (desigur în amintirea lui Mihai Vardaru), alergînd spre ea cu pumnul întins.

Luminița se opri din rîs. Il recunoscuse. Ii fu rușine că o vede așa, aproape goală: acesta cel dintăiu gînd. Pe urmă...

Cînd Luminița fu învelită în mantaua spongioasă, Radu Comșa era departe, cu capul în pământ, călcînd pe marginea țărîmii unde nisipul ud e elastic și neted, și nu se deschide să înghită.

— M'a ridicat de jos și mi-a dat scoici, lămuri Mihai deșertînd pumnul jos, pe nisip. E un domn bun.

— Mie nu mi-a dat, e un domn lău, protestă fetița cu în-doita ei logică, de femei și de copil.

— Ți le dau pe toate, Mimi. Uite... Ia-le Mimi!—îndemnă cu generozitate Mihai, ajutînd-o să le culeagă de jos.

Așa fură încă odată dăruite, scoicile culese de Radu Comșa. Luminița rămăsese în genunchi, cu mîinile înfipite în ni-

Radu Comșa întoarce foaia, ochii fug peste rîndurile negre. Acolo filfîe spre linia sură a zării, două paseri albe depărtîndu-se avîntat de țarm, ca doi porumbei mesageri cu o veste bună spre necunoscuta insulă cu naufragiați.

«En vérité, qui les voudrait partager avec nous, alors que nous n'osons pas même les laisser paraître?...»

Copilul Luminiței se numește Mihai. Are într'adevăr ochii lui Mihai Vardaru copil, așa cum îi mai păstrează fotografia Cora și Ralu, în capela lor funerară. Și glasul, are mlădierea din glasul lui Mihai.

«Le Christ lui-même pourrait nous demander de baiser le lépreux au visage. Mais quelle charité se dévouerait jusqu'à embrasser notre honte et notre avilissement?...»

Cartea a căzut pe genunchi. Din larg paserile mesagere se întorc. Filfîe acum din aripi svîcnit și tragic, ca anunțatorii furtunilor. Naufragiații din insula uitată au pierit și—acolo bîntue furtună pustie.

O doamnă sprijinită în baston, se apropie călcînd cu precauție, urmată de un băiat cu fes care poartă subsuoară un scaun. Are părul și obrazul acoperit de un văl albastru, ridicat până la gură: se vede numai bărbia ovală de culoarea caisei și buzele fin desenate, dar fără nici un strop de sînge. S'a oprit rezemată să aleagă un loc.

— Aici, dragă Selim!—se hotărăște, arătînd cu bastonul.

Selim întinde scaunul, cînd a sfîrșit ridică fața neagră de pui de tatar cu fesul decolorat pe ceafă, așteptînd bacșiș cu mîna gata, scorojită și numai cu palmele roze ca laba de mai-muță.

Bolnava se așază cu precauție, ridicînd piciorul anchilozat, potrivește o perină dedesubt să-l păstreze orizontal. Pregătește o carte, în care atîrnă un semn de mătase; înainte de a o deschide, ridică voalul să știe cine-i este vecinul. Radu Comșa a recunoscut ochii bizantini, părul greu, blond-cenușiu, peptănat strîns și despărțit de dunga albă la mijloc: Elena Bilbov—Elena Măinescu.

Și Elena Măinescu l-a recunoscut după o ezitare.

li face ea semn, chemîndu-l obosită dintr'o îndepărtare unde nu mai mișcă acum decît umbrele altor ființi, care au fost.

— Domnule Comșa!... Aproape să nu ne mai recunoaștem, nu?

Radu Comșa ridică la buze degetele subțiri și lungi, ca degetele icoanelor.

Elena are un început de zîmbet trist, dela care e absentă—un suris clișeu politicos de conversație.

— Fugi, cum văd, și dumn'ata de lume, domnule Comșa...

— E mai liniște aici... Ceteam...

— Și eu tot pentru...

Apoi, fiindcă nu există femei care să vadă o carte și să nu simtă irezistibil nevoia de a o cere împrumut, nu se abătu dela această orînduială:

— Dacă se întîmplă să ai cumva cărți mai multe aici, domnule Comșa, am să apelez la dumneata... Pe mine marea mă enervează... Sufeream de mult de insomnie, dar ca aici!...

— Oriînd... cu plăcere, se oferi Comșa. Scarlat Măinescu nu e aici?—întrebă, deși îi era perfect indiferent dacă Scarlat Măinescu se află ori nu aici.

— O! cît despre Scarlat, domnule Comșa!... Ne vedem atît de rar!... El nu se poate despărți de București... Iar eu cu boala mea nu sînt o femeie care să poată reține un om ca Scarlat..

Pregăti cartea...

— Urîtă marea astăzi...

— Da, foarte urîtă... Mare în care să nu te ineci.

Conversația se împotmoli.

Elena deschise cartea. Radu se așeză la loc, deschise și el la pagină, dar nu ceti. Nu cetea nici Elena Măinescu, numai nu ridica ochii să nu-i oprească atrași de obrazul lui Comșa. Dacă ar fi fost dela început cu partea aceasta de figură, cu cicatricile respingătoare, nu l-ar fi recunoscut. Nu l-a mai văzut niciodată, din iarna războiului dela Iași... Sînt cîți ani? Șapte... nu, opt. Opt ani... S'au petrecut toate, parcă în alt veac. O înțelege abia acum pe Luminița.

Iși aminti deodată: „Numai de n'ar veni Luminița aici!“. A spus că poate să treacă după amiază, cu copiii. Ar fi o înîtînire!... Și el nu bănuște nimic: cetește. Nu cetește; n'a auzit foaia întorcîndu-se. Desigur, cași dînsa privește literile fără să le vadă. Are haine sărace, e îmbătrînit timpuriu, din ce-o fi trăind? Toată înfățișarea îi e de declasat... Ca și dînsa a întins mînele după o înșelare, o ispășește. S'a mișcat... Cetește într'adevăr? Nu. Iși roade unghiile. Poate gîndește la

ea, îi vede viața cu aceeași milă cu care i-o vede și dînsa pe-a lui. Sînt amîndoi acum, în ungherul acesta ascuns, fugind de lume, svîrlîți ca obiectele scoase din uz.

Lunecă o privire, așezîndu-și piciorul dureros. Radu Comșa astupase pagina cărții cu mîna și se uita în nisip, cu bărbia în piept, cu cealaltă mînă spînzurînd. Dar nu gîndea la prietina Luminiței cu milă. Își spunea numai că dînsa îndură ceia ce trebuie să plătească orice femeie, cînd își întovărășește viața cu indivizi de speța lui Scarlat Mănescu. Desigur se simte nedreptățită, învinue soarta. Uită că și-a decis-o singură... Pe urmă se gîndi că dacă n'ar fi tăcut el, poate soarta Elenei Bilbov ar fi fost acum alta.

N'avu vreme să-și isprăvească gîndul.

Tăbărî o ceată veselă coborînd poteca falezei cu risete sonore de copii. Nici aici nu poate avea liniște!... De mîni are să se mute la un kilometru, acolo unde nu mai ajunge nimeni.

Copiii năvăliră trîntind gălețile și lopetile pe nisip.

— Mihai! Mimi! Nu dați întăiu bonjur Tan'ti-Elenei?—mustră cu blîndețe un glas de bărbat la spatele lui Radu Comșa.

Copiii se întoarseră supuși la scaunul Elenei Mănescu și întinseră mînușițele atît de pîrlite de soare, încît păreau îngrite cu tinctură de iod. Elena îi desmierdă pe creștet, ferindu-le părul din ochi să le desvelească fruntea.

— Și tu, Mioara?—întrebă un glas feminin.

O fetiță cu trup, mîni, cap și gură de miniațură, înainta cu sandalele mici ca de păpușe, deschizînd brațele grăsulii curmate:

— Bonzu' Tanteien!

Elena o ridică în brațe, îi sărută obrajii, ochii cu genele frizate, cu nesațiul maternității ei osîndită să rămînă pentru totdeauna sterilă.

— Luminița nu vine, e indispusă... anunță g'asul bărbătesc ce mustrase adineaori copiii.

Erau doi acolo care-au respirat eliberați de-o povară.

Radu Comșa se gîndise să plece, îndată ce-a recunoscut copilul de astăzi dimineață, dar n'ar fi voit să pară că fuge. El n'are de ce fugi. Deschise cartea hotărît să citească. Va rămîne zece minute, pe urmă are să plece firesc, fără să întoarcă ochii la ei...

— Ce mai găsești tu să cetești atît, Eleno?—întrebă un glas moale, pe care Comșa îl recunoscuse al Laurei Vardaru.

Elena arătă coperta albastră a cărții: autorul cu teoriile la modă de trei ani.

— Freud?—se zbirli glasul Laurei Vardaru. Dar e o oroare, Eleno! Cum pot admite că Mimi îl iubește mai mult pe Radu, iar Mihai mai mult pe Luminița, fiindcă așa vrea doctorul Freud prin complexul lui Oedip și alte asemenea monstruoziități? Ajungi să te dezgusti de cele mai nevinovate sentimente ale copiilor... Și pe urmă cum să cred că toate viuirile absurde sînt realizarea unor dorinți ale noastre, secrete? Toate interpretările acele scabroase, de care roșești!... Ne-ar fi rușine să mai gîndim la ceiace visăm... Altceva, Eleno, dacă găsești, cu plăcere... Dar Freud, mersi!

— Altceva are să ne dea domnul Comșa... Domnule Comșa!

Elena nu-i pregătea lui Radu Comșa un supliciu, din nedelicateță ori fără să fi gîndit înainte. Iși spunea numai că de vreme ce Radu Comșa se află aici, mine ori poimîne tot se va pomeni neașteptat față în față cu Laura Vardaru, cu bărbatul și copiii Luminiței, cu Luminița chiar... Și ușura acest ceas penibil, alegîndu-l ea.

-- Domnule Comșa!

Radu Comșa se ridică, lepădînd cartea pe pînza scaunului și blestemînd clipa cînd a ales acest ungher „retras“.

— Pe Magda o cunoști mi se pare, domnule Comșa... Cînd era numai Măgduța Dobreanu. Acum: doamna maior Ionașcu. Domnul maior Ionașcu. Domnul Radu Șerban... Și acestea mărunte, generațiile viitoare.

Radu sărută mîna Laurei Vardaru, grasă și albă, mîna Măgduței mirosind a lavandă; strînse mînele celor doi bărbați. Toți trecură cu indiferență peste cicatricile din obraz, ignorîndu-le, cum au părut că nu iau samă nici la hainele cu petele frecate, mirosind a garaj de automobil.

Tant! Laura era cu părul albit, făcuse gușă, respira greu, fluturîndu-și vînt cu lo batistă cît un lat de palmă; Magda abia era mai femeie decît fetița de pension pe care o îndrăgise cîndva Mihai Vardaru; părea mamă în glumă a unui copil fabricat numai ca să aibă o păpușă vie. Maiorul de cavalerie Ionașcu își scutură cu bobîrnace de pe tunica de vară un fulg invizibil, pe urmă contemplă marea în poziție de ostaș în re-

paos. cu un picior înainte și cu arătătorul mâinii drepte înfipt între al treilea și al patrulea nasture al uniformeii... Bărbatul Luminiței se așezase familiar pe un braț al scaunului unde sta Elena, balansînd un picior, cu pantalonul de șeviot alb, ridicat sus, lăsînd să se vadă ciorapul fin, tot alb. Acestea le văzu toate dintr'o singură privire Radu Comșa, iar tăcerea dură.

— N'am spus mersi pentru scoici!—recunosc Mihai pe domnul de dimineață, cînd fugise fără să mulțumească. Mersi pentru scoici!

— Ce scoici?—întrebă tanti Laura, dezvelindu-i fruntea din păr și privind nedumerită, pe rînd, la copil și la Radu Comșa.

— Mi-a dat domnul un pumn de scoici frumoase, azi dimineață, explică Mihai cu exces de gesturi în care se recunoștea neastîmpărul Luminiței.

Și arătînd spre sora mai mică:

— Eu le-am dat pe urmă lui Mimi, tanti... Dar Mimi le-a uitat pe plajă... Așa e ea întotdeauna. Nu se ține nimic de dînsa! Vrea tot ce vede, plînge și după aceea uită.

„E doar copilul Luminiței“, gîndi Comșa.

— Ba nu le-am uitat, să știi tu! Le-am lăsat că așa am vlut. Erau niște scoici ulite!—se apără Mimi, uitîndu-se cu indignare la Mihai, fiindcă scornea asemenea calomnii și cu dispreț la Radu Comșa, fiindcă îndrăznise să se arate generos cu scoici atît de urîte.

— Acum la joacă!... Haideți, copii!—bătu din palme cu voioșie silită Laura Vardaru, îndemnîndu-i să se depărteze numai fiindcă surprinsese privirea lui Comșa asupra copiilor și îi bănuia gîndurile răscolite.

Radu Comșa constată că gușa Laurei Vardaru, cînd respiră, se umflă și se desumflă ca pielea de subt bărbia șopîrlelor.

Copiii mutară lingă apă lopețile, gălețile și corăbiile de lemn. Mihai tăie planul unei fortărețe în stil mare.

— E ora cînd toți copiii de pe plajele Europei fac castele de nisip... ca să aibă marea ce spăla până mine dimineață! rise ușor Magduța, așezîndu-se la picioarele Elenei, pe nisip și ridicînd obrazul despre care Luminița spusese odată că încapă într'o oglindă de buzunar. Dar rîsul era numai pe buze: gîndul învăluia o clipă fugitivă amintire a lui Mihai Vardaru, o dimineață de iarnă cu mult soare scîipînd în nămeți, o grădina

cu albi copaci în neclintire ireală, scrisoarea de mai tîrziu care-i ajunsese prin Luminița, dela Radu Comșa, într'o carte unde-a găsit-o ca din întîmplare.

Umpluse un pumn de nisip și îl lăsă să se prefire în fire subțiri, ca într'un ceasornic de nisip care măsură în secunde anii cîți au trecut. Cînd mîna fu goală, mătură movilița ca un mic mormînt pentru o pasăre, scutură părul și redată vieții, chemă alături:

— Jack, vino aici!...

Maiorul Ionașcu se așeză docil pe nisip, ferindu-și cizmele să nu le zgîrie în scoici...

Laura Vardaru, rupse tăcerea stînjentă.

— Vorbeam de Freud, domnule Comșa. Și spuneam că prefer teoriilor acestora nemțești și fără nici un haz, cheia visurilor din care cînd eram copil, dădaca îmi arăta că dacă am visat struguri, înseamnă că am să plîng și dacă am visat icoana sfîntului Gheorghe, înseamnă că am să mă mărit cu un cavaler mai mult sau mai puțin cruciat, cum de altfel s'a întîmplat spre neșansa lui Pol. Erau mai naive aceste tîlmăciri, dar cu simboluri mai poetice. *On ne peut pas vivre dans l'absolu*, înțeleg prea bine, dar nu înțeleg să cobori visul, adică ceiace e mai imaterial în noi, la o realitate atît de respingătoare... N'am dreptate, domnule Comșa?—închee, făcîndu-și vînt cu batista de mătase mauve.

— Mărturisesc doamnă, că n'am urmărit nimic din toate aceste teorii foarte la modă...

— Observi ce vremuri am ajuns, domnule Comșa?—nu putu rezista Laura Vardaru. Căuțăm moda la Nemți!... Ciudat rezultat al războiului!... Mă ierți că te-am întrerupt.

— Spuneam că nu m'au interesat, urmă Comșa, fiindcă acum nu mai visez niciodată. Cu șapte-opt ani înainte, aveam e adevărat o viață dedublată. Visam mai mult decît: era permis să viseze un om serios. Dar atunci nu știa nimeni că există un dr. Freud, încît îmi explicam și eu visurile cum mă ajuta mintea... Adică în afară de realitate...

Radu Comșa surise; buza cicatrizată dezveli caninul în rinjet. Vorbise, gîndindu-se într'adevăr numai la visurile lui, care de șapte ani nu mai veneau, cașicum ceva înlăuntru fusese stîns. Dar tanti Laura, Elena și Magda, înțeleseseră răspunsul altfel. Radu Comșa făcea o aluzie obscură la altceva, în urmă cu acum șapte ori opt ani—cînd „visase mai mult decît era

îngăduit unui om serios“. Găsiră nedelicată această aluzie și îl condamnară, aruncînd tustrele o privire de desaprobarie strigoiului apărut între dinsele, dintr'o viață despre care nimeni nu pomenea nimic, demult, printr'o mută înțelegere. Devenise așa dar acest Radu Comșa, un om înveninat așa cum îl arăta cicatricile: om însemnat?

— Eu nu cred că dumneata ai dreptate, vorbi bărbatul Luminiței, privindu-l o singură dată, la început, indiferent, și adresîndu-se pe urmă numai celorlalți, fiindcă Radu Comșa îi păru un tip fără nici un interes. Nu se poate să nu visezi. E cert că omul visează de cum închide ochii până se deșteaptă. Numai că nu-și amintește ceiace a visat. Ceiace ar fi interesant în concepția doctorului Freud și ceiace observ că n'a știut să exploateze, ar fi o teorie nouă care ar rezulta asupra timpului.

— Iar ne vîri la alt Neamț acum; la Einștein!—se sperie tanti Laura, în curent întotdeauna cu toate teoriile, ca să aibă ce combate etern indignată.

— Nu tanti Laura, continuă bărbatul Luminiței, dacă ai răbdare, rămînem numai la Freud.. Freud spune că visurile cele chiar dinainte de a ne trezi subț imprcsia unui zgomot, nu sînt decît sforțările noastre inconștiente, prin somn, să dăm altă interpretare zgomotului inoportun pentru a mai cîștiga încă puțin timp de odihnă..

Bărbatul Luminiței se așază pe nisip, potrivindu-și dunga pantalonilor și încrucișînd picioarele ca orientalii. Radu Comșa simțea nevoia să plece, și nu îndrăznea de teamă să nu pară că a fugit.

— Cred că nu vă plictisesc, se pregăti pentru o poveste lungă Radu Șerban. Toată lumea vorbește de Freud. Să vorbim de Freud. Mă gîndeam chiar astăzi dimineață după un vis al Luminiței.. Știți că am găsit aici o vilă comodă, dar prea strîmtă. Numai trei camere. Am aranjat camera copiilor, cu Miss, dincolo de sufragerie să nu ajungă la noi zgomotele.. Luminița doarme foarte ușor, destul să audă pași și se deșteaptă. În camera noastră avem un singur pat dublu, nu se poate mișca unul fără să simtă celălalt. Azi dimineață cînd mă trezesc—(Luminița e întotdeauna mai leneșă)—mîna mea dreaptă era prinsă subț ea..

Bărbatul Luminiței își privi cu un surîs echivoc pantofii de olandă.

— Era subț dînsa, și de aceasta chiar, visam mi se pare că eram Mucius Scævola și îmi ardeam mina în jaratec să dovedesc nu știu ce bravură. Dar visul meu n'are importanță... Mișcă mina încet, să o scot... Luminița se întoarce cu fața în sus și suride continuînd să doarmă—ea e veselă și prin somn... Atunci izbucnește un zgomot în sufragerie; servitoarea răsturnase tava cu ceștile de cafea. Luminița sare speriată, se freacă la ochi. Somnoroasă încă, îmi spune: „Ce vis stupid Radule! Bine că m'am trezit!“ Fiindcă eram tocmai subț impresia cărții lui Freud, mă prinde curiozitatea să văd cît de stupid a fost visul Luminiței. Și îmi povestește un adevărat roman, un film de călătorie, peripeții de foileton... Vă plictisesc?

— Nu, nu!—protestă maiorul Ionașcu. Un vis al Luminiței nu poate să fie decît un vis plin de toate nostimădele...

Dar cele trei femei își căutară ochii. Intreaga poveste cu toate amănuntele intime, în auzul lui Radu Comșa devenea grotească. Tanti Laura încercă să o înlătore:

— Ajungi la teoria timpului, lasă visul.

— Nu se poate, declară bărbatul Luminiței, încăpățînat și metodic, deprins să ducă întotdeauna la sfîrșit, cciace a început. Fără vis nu pot explica ideea mea. Am să vi-l rezum numai. În această secundă așa dar cît a durat zgomotul din sufragerie pînă s'a trezit Luminița din somn, a visat: că eram la București, acasă, că ne-am hotărît după lungi discuții să plecăm la Paris să vizităm expoziția de arte decorative—ceiace de altfel am proiectat în realitate pentru Septembrie. (Nerăbdătoare ca în totdeauna, Luminița a anticipat voiaju!). Însfîrșit, în visul ei ne facem bagajele, ne urcăm în tren; urmează amănunte de drum, peisagiul, vagonul restaurant, vagonul de dormit; ajungem la Paris, ne instalăm la otel, vizităm o săptămînă expoziția, cumpărăm chiar o garnitură de mobile, ne ducem la teatre, întîlnim cunoscuți, ne convinge unul să trecem prin Elveția la întoarcere, îl ascultăm; ne oprim la Geneva, la Zurich, la Lausanne, întîlnim alți cunoscuți și după tot soiul de peripeții plecăm în fine spre casă... Intr'un tunel trenul deraiază... Zgomot, țipete... Explodează locomotiva... Călătorii fug opăriți, gem striviți subț vagoane. Luminița leșnăită se deșteaptă în brațele mele; o smulseșem de acolo și fugeam spre eșire... Devenisem cu această ocazie și crou... Acesta e tot visul Luminiței, stupid să zicem, și absurd...

— Mă așteptam la ceva mai nostim... Ne-a jucat o farsă de astădată Luminița!—exclamă dezamăgit maiorul Ionașcu.

— Tu ai fi vrut să viseze cursele, un Derby ceva, și calul care are să câștige, Jack!—il muștră Măgduța, desvăluind așa un tănuit motiv de neînțelegeri conjugale.

— Vă spun că nu visul interesează, reluă soțul Luminiței. Interesează ce rămîne din vis cînd îi supunem metodei lui Freud. După doctorul Freud, toate aceste peripecii care sînt materialul unui vis să dureze o noapte întregă, măcar cît lectura unui Beadecker, au fost provocate de zgomotul din sofragerie care a durat o secundă. Mărturisesc că explicația lui Freud e incompletă. Căci explicația nu ține socoteală că visul acesta foarte lung și foarte detaliat s'a desfășurat înainte de zgomotul care după Freud l-a provocat. Deci sîntem înaintea unei răsturnări în timp: efectul precedînd cauza. Efectul adică visul, precedînd cauza, adică zgomotul neașteptat. Aveți să spuneți că un vis care ni se pare foarte lung, poate să nu dureze decît cîteva secunde. Dar chestiunea rămîne neschimbată: cauza urmînd după efect. Aici cred că e adevărata cheie a visurilor pe care n'a încercat încă s'o deslege nici Freud, nici nimeni. Visul scapă noțiunilor de timp și de spațiu, iar omul prin somn degajîndu-se de impresiile succesive ale lumii fenomenale, se pare că se lipsește foarte ușor de prejudecata timpului și a spațiului, ca să trăiască într'o lume unde eternitatea devine instantaneu...

— Foarte interesant, dar nu pricep nimic, mărturisi dezolată tanti Laura, făcîndu-și vînt cu batista și uitînd că adineaori dorise să se curme această discuție. De altfel explicația ta se poate să nu fie explicația cea bună.

— Explic conform cu metoda lui Freud, despre ea vorbim!
—ridică ochii bărbatul Luminiței, surprins că nu pot fi pricepute lucruri atît de simple.

— Lasă-l pe Freud. Sau chiar poftim, să-l acceptăm pe Freud! Nu e mai simplu să admiți că visul Luminiței a fost provocat de prezența minii tale subț ea? Aceasta i-a dat senzația de siguranță în toată plimbarea voastră prin vis la Paris, Geneva, Lausanne etc... Și numai cînd a izbucnit zgomotul, Luminița s'a deșteptat, adăogînd visului în curs o catastrofă de cale ferată, să pună capăt călătoriei plăcute și tu să o poți salva, ducînd-o pe brațe, dîndu-ți ocazia să devii fără

riscuri și erou. Fără zgomotul din sofragerie, călătoria continua prin vis, ca orice călătorie normală din realitate, coborîndu-vă amîndoi în gara de Nord. Mi se pare mai simplu...

— Nu, tanti Laura, stăruî cu neclintită încăpăținare bărbatul Luminiței. Nu, căci chiar dacă facem abstracție de restul visului și reținem numai catastrofa provocată de zgomotul din sofragerie, rămîn două fapte. Mina mea se afla sub Luminița înainte de a interveni zgomotul. Cînd a spart servitoarea ceștile, tocmai credeam că am izbutit să o scot fără să o deștept din somn. În visul ei, întăiu survine catastrofa de cale ferată și după aceea o duc pe brațe. Deci o intervertire a cronologiei, iar dacă într'adevăr visul n'a du at decît o secundă, cu atît mai mult ne aflăm în fața unei simultaneități, în care dispare tim, u' în eternitate.

— Pricep din ce în ce mai puțin!—suspină desnădăjduită tanti Laura. V'au scos din minți Nemții ăștia!... Freud, Einstein—nu știu de unde au mat apărut... E răzbunarea învinșilor.

— Nu m'au scos din minți de fel, tanti Laura, se apără bărbatul Luminiței săpînd groapă în nisip cu călcăile pantofilor. Există o idee în aer, mă interesează și atît. Nu mă împiedică să-mi văd de treburi și să trăiesc viața cum se cuvine trăită, chiar să revin la mîntea copiilor cînd în aceasta găsească plăcere... sfîrși, sărînd în picioare sprinten și scuturîndu-și nisipul de pe haine.

Aruncă pălăria de pae ca un disc pe nisip, iar după două minute se află lingă copii, nivelînd cu lopata minusculă tot ce-a ridicat Mihai, Mimi și Mioara din fortăreața lor și începînd o construcție nouă, cu plan mai vast.

Radu Comșa se temea să plece la gîndul privirilor care aveau să-l urmărească depărțîndu-se. Se temea de reflecțiile lor cînd el nu va mai fi acolo, sau numai de ce vor gîndi, chiar fără să rostească nimic. Ascultase trăgîndu-și mînicile scurte peste manșete, sugînd cu aer nepăsător dintr'o țigară care nu trăgea, ca dintr'un creion. Dar se feliță că el care nu fumează decît rar, și-a luat de astădată portțigaretul. Altfel, fără această țigară, și-ar fi ros unghiile. Ochii lui îi cîntăriseră pe toți, fără iubire. Nici pentru unul nu găsească îndurare. Laura Vardaru cincantenară puhavă, cu gușă de gușter, cu aceleași simboluri ale ei poetice și cu aceleași mofturi: „*ou ne peut pas*”.

vivre dans l'absolu“... Generalul Pavel Vardaru trăia acel în absolut, cu lichiorurile și cantatricele de cabaret! Magda, lângă maiorul acesta insuportabil, cu gîtul strîns în gulerul tunicii: Jack!—nume ridicol de papagal... În capul ei fără creier, ca o capsulă, nimic n'a rămas din amintirea lui Mihai. Mihai Vardaru nu mai există aici pentru nimeni, e un nume; l-au trecut altui copil și atît, s'au achitat! Toți l-au uitat. Timpul e fără milă. Vindecă toate?... Nu! Ucide toate. Și imbecilul celălalt, cu teoria lui Freud!... Aduce în imaginația tuturor, fără discreție, amănunte din intimitatea lor conjugală, cum doarme cu mîna sub nevastă-sa, ca să viseze că e Mucius Scaevola și dînsa să viseze alte idioții... Un ajuns și nimic mai mult; marionetă în mîinile lui Alexandru Vardaru; el l-a ales deputat, el i-a dat catedră universitară—că a rostit două cuvîntări mai curățele în Cameră, ce mare lucru? Cine nu poate flecări două ceasuri în Cameră? Și odraslele lor nesuferite, alintate, copiii de pîslă în care ca iasca se va usca mîne locul unde altora le rămîne o inimă.

Privi la grupul dela marginea mării, cu dușmănie.

Radu Șerban, în genunchi pe nisip, tipărea cu lopata meterezele unui fort. Uitase teoriile lui Freud; era numai cu copiii lui, coborît la bucuriile lor. Mihai îl ajuta cărînd apă cu găleata. Mimi supraveghea lucrările cu o mină la spate: „Ai uitat glădina! S'aducem floți pentlu glădina plințesei“... Mioara, copila în miniatură a Măgduței, aduna scoici ovale pentru ferestre.

— Un crab... Papa, am prins un rac de mare!...

Mihai alergă dela marginea apei ținînd un crab de labă și aruncîndu-l jos. Se chinci să-l vadă de aproape. Crabul strînse întăiu labele, pe urmă începu să se tragă îndărăt și într'o parte, cu mișcări desordonate de paianjen.

— Il duc înapoi... la copiii lui!—se hotărî Mihai, apucîndu-l cu precauție de labă și fugind să-l svirle în mare.

Astfel, la marginea aceleiași ape, alți și alți copii, găseau aceleiași bucurii, repetau același gest și aproape aceleiași cuvinte.

Radu Comșa se uită la omul din mijlocul lor cu scîrbă. Se preface desigur că află bucurie jucîndu-se cu dînsii numai din fățarnicie... Cum s'a prefăcut adineaori că-i este indiferent cînd l-a întîlnit aici. Fără îndoială, că știe că între el și

Luminița... Nu se poate să nu știe. Asemenea lucruri se află întotdeauna... A crezut că el, Radu Comșa nu va înțelege ce se ascunde sub această nepăsare. Se preface că îl ignoră, dar e gelos pe trecutul Luminiței. Orice bărbat e gelos pe trecutul femeii, mai mult decât de prezent... Spionă să vadă dacă celălalt nu-i aruncă vre-o privire furișă.

Dar Radu Șerban hohotea fără nici o grijă și fără nici o bănuială, fiindcă Mimi i se urcase călare pe gît și îl mîna cu o lopată:

— Hi, cal!

— Mimi, lasă-mă să termin. Fii cuminte, Mimi!...

— Domnule Comșa, întrebă Laura Vardaru, cînd să trimit după cărțile pe care i le-ai promis Elenei?

— Oricînd, supse Radu Comșa din țigara-creion, pe urmă își dădu seamă că vorbise cu ea în gură și o aruncă în nisip.

— Și uitam să întreb: unde?... Unde locuiești aici, domnule Comșa?

Lui Radu îi fu rușine în primul moment să numească vila săracă unde stătea. Dar aruncă îndată numele ca o provocare.

— Vila Mavrichi.

Laura Vardaru ridică sprincenele și umerii nedumeriți: numele nu-i spunea nimic.

— N'am auzit încă de vila aceasta... În ce parte?

— O chichineață la marginea din stînga a băilor!—se grăbi să lămurească maiorul Ionașcu, de obicei monosilabic. Imi amintesc fiindcă tocmai rideam alaltăeri cu Magda și cu Luminița; are o firmă mai mare decât casa.

Intr'adevăr „Vila Mavrichi“, cu părății subțiri și scundă ca o provizorie construcție de carton la marginea cîmpului, înălța printr'c orgolioasă fantezie a domnului Mavrichi, o firmă uriașă și inutilă, bătută în doi pari ca firmele de semințerii și de pepiniere, care se pot ceti din goana trenului la intrările orașelor. Radu Comșa privi înveninat la maior. Vru să ducă mina la gură să-și roadă unghia, și numai cu greu se rețiau. Însă tanti Laura interpretă altfel lucrurile, zîbind și ameninșînd cu degetul grăsuliu:

— Înțeleg, domnule Comșa, domnule Comșa! Te-ai exilat tocmai acoio ca o protestare împotriva celor care... Însfirșit, ideile dumitale de bolșevic!

Pentru Laura Vardaru orice om care nu era înscris în parti-

dul lui Alexandru Vardaru, era bolșevic. Radu Comșa aruncă o uitătură dușmană și tantei Laura.

— Ba nu așa, tanti Laura... vorbi încet Elena Măinescu, sprijinindu-se în brațele scaunului să-și îndrepte piciorul amorțit. Dau perfectă dreptate cuiva să fugă de bilciul unde stăm noi... Să caute liniște deplină... Aici urlă orchestrele și tarafurile până la miezul nopții. Eu cel puțin am uitat ce e somnul.

Radu Comșa gândi că într'adevăr, acolo, la Vila Mavrichi, în câmp, n'ajung urletele tarafurilor și jazzului, dar nu poate închide ochii toată noaptea, fiindcă aude prin părete tusa uscată a vecinului. La amintirea acestei mizerii, privi fără prietinie și la Elena, crucificată pe scaunul ei de infirmă, cu ochii scobiți în orbite și cu cearcăne viorii subt pleoape.

— Mi-ar plăcea să stăm odată la masă, la birturile acelea dela drum!—îi rosti Magda o dorință veche. De când îl rog pe Jack! Mi se pare atît de pitoresc... Să facem într'o seară o escapadă...

— Da!—se uită acru Comșa la dînsa—ași vrea și eu să te văd cu penele de sticlete, în socurile de acolo și în sfîrșială de untură. Te-ai vindeca repede de pitoresc!...

Astfel, Radu Comșa isprăvi cu toți.

— E timpul să trecem pe la Luminița!—hotărî Laura Vardaru, privindu-și ceasul cu brățară. Copiii!... Radu... Radule!

Radu Comșa se scutură la chemarea numeii care nu era numai al lui—care pentru aceștia, nu mai era acum numele lui.

Radu Șerban părăsi cetatea, scuturînd hainele copiilor, adunînd uneltele. Veni cu ele în mînă. Era cu fire de nisip în păr. Culese pălăria de jos. Copiii întînseră mînile, luîndu-și ziua bună cumînți—Radu Comșa gândi, cu acru: „dresați!” Laura Vardaru sprijini de braț pe Elena. Maiorul se oferi să ducă scaunul.

— La revedere, domnule Comșa... Cred că ne mai întîlnim pe aici!—ii strînse mîna bărbatul Luminiței, aruncînd fără nici o intenție formula banală a oamenilor care s'au cunoscut într'o stație balneară unde știu că vor da ochi, fără să se caute, și a doua zi. Porni cu un copil atîrnat de flecare braț.

„Cînd te voiu mai întîlni, am să întorc capu!”—decise Radu Comșa întinzîndu-se pe pînza scaunului și deschizînd cartea. Respiră. Crezuse că n'au să mai plece. Mîne are să

se muțe la un kilometru. În celălalt capăt, spre Tuzla, unde nu mai ajunge nimeni. Căută pagina la semn.

«Je te reparerai de toutes ces choses; il faudra bien parler encore de l'avenir si nous voulons l'aborder sans aveuglement, sans honte et sans horreur».

Pe marea vînătă, subt lamele de nori neclintiți, amurgirea se lasă mucedă.

Două paseri albe—aceleași ori altele?—înaintează spre zarea unde ceața a pus o bară de funingine. Și nici un val. Apa sleită trebuie să fie acum grea ca plumbul.

«La majorité des hommes souffrent d'une espèce d'abandon; ils souffrent de n'être pas possédés, de s'offrir toujours en vain».

Mesagerii albi se întorc din zarea deșartă. Bat extenuați din aripi, de acolo unde n'au mai găsit nimic, chiar insula s'a scufundat: un gol vînăt și alt nimic.

Cartea lui Radu Comșa a lunecat de pe genunchi. În față pe plajă, între linia apei și el, e cetatea de nisip; ținută și cu ferestrele de sidex lucind așteaptă bucuria copiilor de mine. Întoarce ochii și ochii revin.

Cetatea are metereze rotunde, un șanț de jur împrejur cu o punte. E și turnul de pază așa cum l-a închipuit Mihai. Și sfînzurătoarea de trestie pentru spioni. Și ferestrele de sidex cum le-a voit Mioara, de unde să privească prințesa bătălia. Și grădina cu fire de alge a lui Mimi, unde să se plimbe prințesa cînd bătălia s'a sfîrșit: „Am uitat grădina pentlu plîntesă“...

„Mimi, desdedimează venim cu maman, s'o isprăvim!—spusese Mihai, admirînd-o încă odată, cu mîndrie, înainte de a pleca și înconjurînd-o cu lopata în mîna să-i netezească vre-un colț nemistriit. Iar din mers se mai întorsese să o privească, neîndurîndu-se s'o lase vîntului care poate va împinge peste noapte valurile până acolo, să lingă nisipul și să înghită tot.

Nici un val nu se clintește, vîntul a murit undeva—fii fără teamă Mihai, bucuria ta fragilă va supraviețui până mine!

Ce putere rea îl ridică pe Comșa? A aruncat cartea pe scaun. Merge până acolo și cu o aruncătură dușmană de picior dărîmă turnul, răstoarnă meterezele, apoi cu talpa, metodic netezește pămîntul, amestecînd scoicile cu firile de alge, apăsat, da, să nu mai rămînă decît o movilă de nisip călcată. Cînd a sfîrșit își șterge fruntea și privește ca un răufăcător împrejur, abia atunci temîndu-se să nu-l surprindă cineva. Și într'adevăr, cineva vine. Iși ia înfățișarea nepăsătoare, a unui om care

se plimbă cu mâinile la spate să respire în singurătate, binefacătoarea odihnă a mării...

— Știam că ești aici... Mi-a spus doamna Laura Vardaru...

Virgil Probota îi căută amîndouă minile, să le scuture cu toată dragostea prietiniei lor vechi. Dar minile lui Radu Comșa rămaseră moi și neinsuflețite. De unde a mai venit și acesta? Toți se adună astăzi aici? Cînd au să-l lase odată, în pace?

— Il recunoști pe Dinu?

Copilul îi pare urit, cu gîtul subțire în gulerul uniformei de liceu cu vipușcă galbenă, cu capul gol, tuns. Are ochii cu fire de aur și fruntea bombată a Marici, dar îi pare urit. Timid copilul întinde mîna domnului acestuia străin: astăzi Radu Comșa a întîlnit toți copiii alora.

Dinu se uită pe furis la cicatricile din obrazul lui Comșa, pe urmă plecă ochii, fiindcă întotdeauna copiii fug instinctiv de urîțenie și de suferință.

— Să stăm jos, Radule..

Virgil Probota pipăi nisipul cu mîna.

— E cald încă. Putem sta. Și să vorbim, Radule... Altele veacuri sînt de cînd nu ne-am văzut!...

Vorbi Virgil Probota. Radu fu silit să asculte. Unul vorbi întăiu numai despre el, cum vorbesc întotdeauna oamenii numai despre ei. Celăialt ascultă, gîndindu-se numai la el, cum gîndesc întotdeauna oamenii numai la ei. Bunăvoia lui Virgil Probota, strîngea ca o ofensă dezoalarea lui Comșa, mai crimetic ghemuit în el.

Dinu merse chiar la marginea apei, și întins cu fața în jos, cu obrații în pumni, privea nesățios șesul apei.

În același loc, Maria Probota, acum nouă ani, stătuse tot așa, odihnindu-și ochii osteniți pe caimul plat al aceleiași mări. Dinu îi adusese un crab atîrnat de picior, ca adineaori, Mihai, copilul Luminiței. Dar liceanul cu părul tuns și cu vipușcă galbenă la uniformă, nu le putea ști acestea, nu și le amintea. Copiii uită—viața lor e înainte, nu îndărăt. Amintirea era ștearsă, cum au fost șterse pentru totdeauna numele lor în nisip și cum marea de-acum, aceeași, nu mai păstrează indiferentă și veșnic prîmenită, amintirea mării de-atunci.

Dacă ochii lui Dinu, castanii cu fire de aur ca ochii Mariei, se învăluiră de-o tristeță copilărească o clipă, tristețea fu nu-

mai fiindcă așa privind întinderea sură a apei, se închipui că e indianul Thalcave, la capătul ultim al Patagoniei, privind cu mâna stresină la ochii painjeniți, orizontul unde a dispărut pentru totdeauna barca în care se află prietini lui, copiii Căpitanului Grand.

Astfel tristețile nefericirilor imagineare ascund tristețile fără vindecare, ale vieții celei adevărate.

— Pot spune că acum sînt mulțumit, declară Virgil Probota, lungindu-se pe nisip, într'un cot și trăgîndu-și haina de subt el.

„Maria nu mai este și el poate fi mulțumit“, gîndi scîrbit Comșa. Și îndată după aceia: „Am devenit avocatul din oficiu al morților. Adineaori pentru Mihai Vardaru, acum pentru Maria“...

— Clujul era ideal pentru un om ca mine, continuă Virgil Probota. Am laboratoriu admirabil înzestrat. Mi-e destul. Restul nu mă interesează. Cînd ies dintre microscopurile și fiolele mele, mă surprinde că atîta lume se frămîntă pentru nimicuri fără nici un interes, și îi compățimesc. Dinu învață bine... Poate cetește prea mult, dar îi supraveghez lectura. Curiozitatea e un indiciu... Nu trebuie contrariată, ci numai captată, canalizată. Nu-i tolerez excese: nici prea mult sport cum a degenerat obiceiul acum, nici numai carte, falsificarea livrescă a vieții, cum era obiceiul pe vremea noastră... Acum e vorba să ne mărească salariile. Cu puțină chibzuială se poate trăi, măcar că se vaicăără toți...

Radu Comșa își cîntări prietinel, cu înfățișarea lui de om satisfăcut, în hainele noi, în care se mișca stîngaci. Observă că a început să prindă burtă și că a chelit complet.

Această constatare nu-l nemulțumi.

— Am venit pentru o săptămînă numai, și mai mult pentru Dinu. Imaginează-ți că uitase cum e marea!... E adevărat că la patru ani, cînd a fost el, ce putea înțelege?... Pe urmă mă întorc iar la laboratorul meu; eu lucrez și vara. Pot spune chiar că lucrez mai bine: e liniște, nu mă deranjează nimeni. Cînd obosesc, deschid fereastra... Pomii sînt la doi pași... După un sfert de oră mă întorc recules... Prepar o lucrare serioasă. Am cîteva comunicări la revistele de specialitate, despre care s'a făcut oarecare caz... La sfîrșit tot străbați. Viața nu e atît de ingrătă. Păcat numai că...

Virgil Probota se opri, uitîndu-se cu ochii lui roșcați, la locul unde Dinu căuta neclintit în zarea ce-a acoperit copiii căpitanului Grand. Era marginea de plajă, pe care o alegea altădată Maria cu Dinu. Unde i-a găsit în dimineața ultimă a lor, aici. Poate la aceasta se gîndea. Poate la altceva. Acum, acolo era numai nisipul, marea și alt Dinu.

Reluă:

— Toți sfîrșim prin a accepta viața... Adaptarea e un principiu de existență. O condiție...

„Acum începe cu mania lui—gîndi Comșa—o teorie biologică. Am auzit adineaori o disertație asupra lui Freud, s'o suport și pe aceasta“. Și își surîse singur, cu rînjelul dezvelind caninul.

Dar Virgil Probota nu începu cu mania lui. Se întoarse la Radu, punîndu-i mîna pe genunchi și întrebîndu-l:

— Și tu?...

— Eu, cum mă vezi!—roști amar Comșa, observînd că prietinel abia acum și-a amintit de el.

— Ești cam laconic, Radule...

— Precum vezi...

„Vorbește exact acum, ca Dan Scheianu—gîndi cu sinceră mîhnire Virgil Probota. Cine știe ce secrete umilinți înăbușă în el! E un nefericit. Trebuie scăpat din această pierzare“.

— Radule, roști cu frățească pornire Virgil, de ce nu-mi spui?

— Ce să spun?—rise falș Radu Comșa, dezvelind colțul caninului în rînjel. Aștepți o spovedanie? Să-ți înșir—ce? Povestea mea e aici, aici și aici!—arăță pe rînd obrazul însemnat, haina cu țesutul miniciei destrămat și fruntea. Oricine poate ceti, iar unii de aceia fug!

— Suferința ta, Radule, e aici... spuse încet Virgil Probota, atingîndu-i pieptul. Inima ta e bolnavă.

— În orice caz n'ai să mi-o tîmădui tu în laborator...

Nici n'ai să mi-o întinzi la pila electrică, ca mezenterul broaștelor—adăogă mai tîrziu ca să-l jignească.

Și îndată începu să-și roadă unghia până în carne.

Virgil Probota, desenă cu apărătoarea de nichel a creionului, figuri geometrice în nisip, ștergînd și construind altele. Vorbi fără să ridice ochii, cum s'ar fi destăinuit pămîntului.

— Înțeleg ceva, din dezolarea ta, Radule... E înrudită

cu a noastră, a tuturor... N'a scăpat nici unul din generația noastră... Atît doar, că fiecare se mărginește la el, ori la profesia lui, nu observă că sîntem atinși de o boală generală, care n'a crușat pe nimeni pînă acum. O temere, o îndoială... parcă uneori o mustrare... Cîteodată, în laboratorul meu, de acolo, din Cluj, cînd obosesc, deschid fereastra și întorc spatele mesei de lucru. Atunci mă cuprinde și pe mine îndoiala. Știu că sîntem mii, în mii de asemenea laboratorii. Neînsemnați. Mediocrități osîndiți mediocrității. Dar gîndul nu mă umilește. Cel mai obscur ucenic e astăzi de un folos, dacă deține o minusculă parte măcar de adevăr. Ni se aruncă învinuirea că slujim o civilizație de ingineri și de laboratorii. Dar laboratorii și inginerii au lărgit spațiul și au mărit timpul... Acum cunoaștem materia pînă în electroni. A zbură, a devenit o îndeletnicire comună pentru orice plutonier de aviație, cu frații rîmași la păscut porcii. A asculta un concert dela Londra ori Paris, în camera ta, găsesc cu toții firesc... Și asistăm numai la un început. Restul e scormonit de mii de furnici. Acum, cînd vorbim, poate undeva într'un laborator ori într'o uzină, se înfaptue miracolul care va răsturna legile și va schimba fața lumii... Dacă un Aristot, un Platon, un Socrate ori un Democrit, ar fi chemați să participe un singur ceas la ceiace noi trăim foarte firesc, și-ar pierde siguranța cu care interpretau lumea, vîrită în cîteva sisteme logice, cînd lumea era limitată la o înfimă porțiune geografică. Am cîștigat pe lingă toate, o noțiune care nu exista: aceia a planetei. Știu că de cealaltă față a globului, oameni trăiesc și lucrează și au plăceri ori suferinți identice cu ale mele; sînt în permanent contact cu ei; în zece minute aflu, culesc din spațiu, știri dela ei, și ei, le află dela mine. Am noțiunea unei solidarități cu destinul lor, nu-mi sînt indiferenți, nu trag zid să mă despart de dinșii: seceta ori foamea pe care o îndură ei știu că se repercutează în viața mea de fiecare zi, în prețul pînii pe care o cumpăr și în birul pe care îl plătesc... Tot ce există pe pămînt ori sub pămînt, a fost scormonit la iveală, pus la dispoziția celorlalți. Ei au puteri nefolosite și bogății nebănuite de nimeni. Acum stau la picioarele tuturor. Omenește ai cîteodată drept să te simți mîndru de veacul tău... Și lumea e totuși nefericită. Din ce în ce, nu știe ce vrea și nu se mulțumește cu ce are...

— Mi se părea adineaori că arătai a fi foarte mulțumit!—
întrerupse cu acreală Comșa.

Virgil Probota nu-l auzi. Continuă:

— Ceteam o anchetă... Chiar eri. Au răspuns savanți și militari, din Europa, și din America, și Japonezi, de care se tem deopotrivă Europeanii și Americanii. Toți vorbesc despre un războiu viitor ca despre o fatalitate inevitabilă. Cel mult îndrăznesc să spere că va fi deocamdată amînat. Și toți știu, că un războiu viitor are să însemne o exterminare în masă a oamenilor, pe lângă care războiul ce-a fost, rămîne o joacă de copii. Se vorbește despre crepusculul rasei albe. Despre celelalte continente, care se vor ridica să ne extermineze cu armele create de noi... Și cine mai știe încă ce alte amenințări, ne mai pîndesc?... Atunci mă cuprinde o îndoială. Nu slujim oare o minciună? Nu sîntem cumva complicitii unei înșelări care pregătește omenirii, alte suferinți, mai teribile? Nu punem în mîna unci umanități iresponsabile armele cu care să se sinucidă?...

Virgil Probota se îndreptă în capul oaselor pe nisip, vîr creionul în buzunarul dela piept și privi acum zarea opacă a apei, dinspre care înainta noaptea.

— Mă uit la copacii care înfățișează natura și gîndesc prin ei. Mi se pare atunci că miracolul nostru de care sîntem mîndri e un miracol trist: am denaturat natura, am făcut-o ignobilă și criminală. Oamenii cunoșteau plăceri simple și dezinteresate. Acum fericirea e plătită și artificială. Bucuriile noastre sînt tarifate. O pădure e a cuiva, nu a pămîntului. Și peștii rîurilor au acum un stăpîn. Civilizația e exclusivistă. Plătesc ca să pot spune despre ceva că e al meu și nu-mi face plăcere decît pentrucă e plătit. Și fiindcă plătesc și plătiind pot obține orice, devin insașiabil, vreau mereu alt și altceva, iar satisfacțiile noastre sînt triste și incomplete...

Virgil Probota se ridică în picioare.

Radu Comșa îl găsi grotesc, în hainele lui noi de parvenit al progresului, perorînd în fața mării, care-a văzut de atîtea milenii, atîtea, fără nici o turburare. Dar Virgil Probota nu bănuia aceste gînduri ale prietinelui, vorbind mai departe:

— Și tot copacii aceia, îmi dau atunci răspunsul. Mi se pare că ți-am spus. Sînt cîțiva tei bătrîni. Cînd au fost să-diți acolo, omul nu putea sbura și nici nu putea culege din văz-

duh, cu o pîlnie, concertul dela Paris. Toate s'au înfăptuit deci în mai scurtă vreme decît ciclul unei vicți. Și vîrsta planetei se numără doar cu milioanele de ani... Atunci mi se lămurește singura explicație a acestei nemulțumiri de care suferă omenirea. Omul e nemulțumit și suferă, fiindcă n'a avut vreme să se deprindă cu felul de viață, creiat tot de el. Se urcă în avion să parcurgă cinci sute de kilometri în două ore, dar sufletul lui e încă vechiu, ca atunci cînd străbătea distanța aceasta în căruța de poștă, în opt zile. Toată civilizația e ca un explozibil încăput pe mina unui sălbatec. Dă foc capsei, fără să bănuiască riscul, numai de plăcere ori ca să-șiucidă vecinul și să se arunce și pe el în aer, cu nerăbdarea să-l folosească mai repede și cît mai rău... Dar povestea e veche. Se repetă, ceiace a mai fost. Din piatră omul și-a făcut întâi armă și pe urmă unealtă... Să avem puțină răbdare... Cînd se va sătura de una, își va aduce aminte de ccalaltă. Căci sîntem numai la intersecția a două veacuri. Creem o civilizație tehnică și omul se folosește de ea, înainte de a-i fi găsit un criteriu moral. E dezorientat în ea. Se repede la una, vrea alta, o schimbă, cum are neastîmpăr sălbatecul în a cărui mîină a încăput lada de voiaj a unui explorator: minîncă pastă de dinți, bea cerneală, își unge rănile cu cremă de ghete, se plînge apoi idolilor că s'a intoxicat și deduce că albul a fost trimis de geniile rele, înadins ca să-l otrăvească... Poate aceasta e singura vină a veacului nostru: am jefuit natura prea repede și de prea multe. Am aruncat pe măsură ce-am scos, ca pietrele scumpe dintr'o comoară, grăbiți să-i dăm prea repede de fund... Dar altfel nu se putea... Pe urmă va veni vremea și generațiile, să le claseze și să le folosească în mai cuminte orînduială... Și atunci, mă întorc iar dela fereastra cu tei, la masa și la microscopurile mele, împăcat. Nu vreau să-mi trădez, trîndăvind, miile de tovarăși pe care nu-i cunosc, din toată lumea, care nu se îndoesc și nu se opresc din munca lor de furnici... Criza de acum e trecătoare. Tot ce-a cîștigat omenirea a fost cu un sacrificiu și a început printr'o catastrofă... Creștinismul a dărâmat imperiul roman. Și religia noastră, dărîmă pentru moment, ca să reconstruiască...

Radu Comșa, gîndi: „Acesta crede în imbecilitatea lui, că ferictrea omenească are să iasă dintr'o eprubetă“. Și îl compătimi.

Dinu veni dela țărml apei, unde pierduse nădejdea să se mai întoarcă barca în care au plecat fiii căpitanului Grand. Subt fruntea rotundă ca fruntea Mariei, acum ochii castanii cu fire de aur, aduceau mai mult aminte ochii Mariei. Dar Radu Comșa nu-i văzu decît mînil lungi și mișcările disgratioase, de copil în vîrsta cînd crește. Și copilul presinți că domnul acesta cu semn urit în obraz nu-l privește cu simpatie: suferi, fiindcă întotdeauna copiii sufăr cînd nu se simt iubiți.

Virgil Probota își închee logosul, cu mîna pe umărul lui Dinu:

— Să nădăjduim că aceștia au să fie mai fericiți.. Noi stăm cu jumătate de viață într'o epocă și cu jumătate în cealaltă. Ne întoarcem cu gîndul numai îndărăt; ei au viața numai înainte. N'au ce regreta, fiindcă n'au cunoscut ce-am știut noi. N'au ce să-și amintească... Poate au să ne disprețuiască puțin pentru sentimentalismul nostru, care mînîndu-ne mereu în trecut, nu ne îngădue să trăim prezentul... Pentru ei totul va fi firesc. Se vor simți bine în veac, cum noi nu mai sintem capabili să ne simțim.

Copilul ridică ochii castanii la amîndoi, neînțelegînd:

— Dar mă simt foarte bine... Păcat numai că marea e atît de urîtă în astă seară...

„Arc același glas ca Maria, cu sunetul mat al bilelor de fildes ciocnite“—gîndi Radu, iar amintirea Mariei îi fu amară și îi fu frică parcă, să nu-și amintească Dinu de acea noapte de Noembre, cînd i-a părăsit în ploae, pe legătura lor săracă, în drumul retragerii.

— Cred că mergi cu noi la masă, Radule... îl îndemnă Virgil, nădăjduind să-l desmorțască așa din mocneala lui. Sintem numai noi.

— Nu pot... Mai rămîn!...—se împotrivi Radu Comșa, născocind îndată o prietinie imaginară:—Aștept pe cineva.

Dinu se bucură că nu vor sta la masă cu un om atît de posac.

Cînd se depărtară, Radu îi privi din urmă, rozîndu-și unghiile. Virgil ținea copilul cu mîna stîngă după gît. Dinu întrebă:

— Tăticule, acesta e domnul Comșa, despre care tot îmi spuneai mata?

Dar gîndul pentru care întrebuse, rămase închis în sfii-

ciunea lui de copil: se mira că cineva va fi putut fi vreodată prietin cu asemenea om.

Radu Comșa fu iarăși singur. Il împresură amurgirea fumurie. Cerul noros se lăsase pe mare, de unde nu se mai întorcea nici o pasere albă. S'ar fi spus că în apa vinătă, a murit acum, lăsându-se la fund, tot ce fusese însuflețit. Cetatea de nisip era numai o movilă de nisip, pe plaja netedă boțind o cicatrice.

Il scutură frigul.

Strînse scaunul. Il tîrî la baraca de scînduri, se îndreptă spre birtul lui cu miros de untură sfîrșită, ocolind lumina.

Se încrucișă în drum cu o pereche rezemată în băț, cu frunțile apropiate: doamna cu părul oxigenat, stăpîna lui Pikiki și domnul Paștion. Pe urmă, după zece pași, întilni soțul fără mîină, cu Pikiki legat în curelușă, pășind cu ochii în pămînt, în înopțare, pe poteca prăfoasă...

N'avu nici simpatie, nici înduioșare pentru el. Ba, își spuse că un ori care acceptă aceasta, nu merită să fi pierdut cîndva o mîină „acolo“...

Se izbi cu pieptul într'o împrejmuire de sîrmă. Ocoli pe-o alee. O fereastră luminoasă îi atrase ochii. Vru să privească în altă parte și ochii erau chemați de căldura buna și intimă, a luminii aprinse. Fereastra era deschisă. Lampa atîrna deasupra mesei. Doi copii, doi părinți, o familie:—ceia ce se află în ceasul acela, după toate ferestrele luminate.

Înaintă încă și se opri cu ochii lărgiți, cu mîna sprijinită în trunchiul unui salcîm.

Luminița, cu un copil la dreapta și altul la stînga, le împărțea în farfurie. „Celălalt“ întors cu spatele spre întunericul de afară... Mihai înălță ochii, ciătîindu-și cîrlionții părului: se înțelegea fără să se audă vorbeie, că Luminița îl muștră pentru ceva și el se apără. Mimi, cu șervetul după gît, se uită la lampă prin scăunașul de cristal...

Omul întors cu spatele vorbi ceva, Luminița rîse... Pe urmă, rămase cu ochii uitați, în înopțarea de afară, mută vasul de cristal cu flori, din calea privirii. Gîndește ceva străin, o clipă e absentă dintre ceilalți. Bărbatul i-a pus mîna pe mîna ei. A tresărit și rîde: „Nimic, nu știu la ce gîndeam... Mimi, lasă scăunașul și mîinică“...

Mimi numai frunzărește. Mihai a terminat și a pus fur-

culița alături. Explică ceva gesticulînd aprins, cu minile deasupra mesei. Degetele Luminiței îi mîngîie părul, s'au întîlnit cu degetele bărbatului pe creștetul copilului, care e al lor.

Mîna lui Radu Comșa s'a înfipt într'un ghimpe din trunchiul salcîmului, dar nu o mișcă. Durerea îi face bine.

Privește la o viață, a lui, care i-a fost jurată.

Luminița a vorbit. S'a auzit cuvîntul roșit, numai după mișcarea buzelor:

— Radule!...

A răspuns celălalt.

Ce ușor i-a fost! „Radule!“—numai a schimbat ceva și viața durează... Cum o urăște! Cum a putut să creadă vreodată în ea. Luminița iar rîde. E abia mai femeie decît atunci. Peste ea n'au trecut anii... N'au lăsat nici un semu... Iși desmiardă copilul: cum poate desmierda copilul altuia?... Dar ce gînduri stupide... E numai copilul ei, al lor, al acelora... El e cel care stă aici, și nu se poate desprinde ca un cerșitor, privind la fereastra unde e lumină și cald înlăuntru și unde nu e primit. Lampa a clipit, s'a clătinat. Sînt nenorociri care pot veni neașteptat, să curme cea mai calmă și durabilă fericire: explodează o lampă, cade de sus și se aprind toți, se sfarmă automobilul într'un zid, mișună gazetele în fiecare zi de asemenea fapte diverse... Dacă s'ar aprinde toți, ar sări în flăcări să salveze unul? Dacă i-ar găsi sub mașina sfărîmată, s'ar pleca să ridice unul?...

Dar lampa varsă înainte lumina ei caldă și bună. Cei dinlăuntru n'au cum presimți, că s'ar putea întîmpla vreodată ceva să rupă tihna lor fericită. Totul e sigur și simplu.

Se zbate un fluture împrejur și a căzut cu aripile dogorite pe fața de masă. Mihai a întins mîna după zvîrcolirea lui, iar Mimi îl vrea ea. Luminița l-a luat să facă pace, l-a ridicat în vîrfurile degetelor și s'a dus la fereastra deschisă, să-l arunce afară. L-a pus în paimă și a suflat asupra lui. Fluturile și-a palpitat aripile cu restul de viață. Și Luminița s'a oprit, cu minile rezemate în pervaz, să privească în întuneric. E înramată de lumina molcomă dinlăuntru; în fund se văd bucele copiilor: un cap băian, unul negru...

Luminița s'a plecat încruntîndu-și sprincenele, să străbată mai adînc întunericul. Parcă e cineva: o umbră... Un necunoscut rezemat de un copac... Un cerșitor, un vagabond... A

fost numai o părere... Nu mișcă. S'a clătinat o creangă și ea a crezut că e un om. O părere și alt nimic.

Se întoarce așezându-și din mers, firele de păr în care lucește lumina.

Cînd înoată cineva prea departe, în larg, cum înoată imprudent Luminița, se poate ușor întîmpla să-și piardă respirația și să nu se mai întoarcă niciodată.

Cîndul s'a ales din ultima drojdie de umilire, de rușine și de dezgust. Radu Comșa a dus mîna plină de sîngele înfepăturii de spin, la ochi, la obraz. Ce-a mai gîndit? Până unde a ajuns? Ce fiară hidoasă pirotește în el? Tot ce-a făcut astăzi, a fost numai să urască. În bucuria tuturor, a acuz sufletul lui înveninat. Pe nimeni nu l-a cruțat. Pe nimeni nu l-a iertat. Nici pe copii. Bucuria lui a fost să le strivească bucuria lor. Și-acum a dorit și aceasta!...

Mîna astupă ochii. Întilnește semnele tăiate în carne, ca un stigmat în afară, al hîzaniei din lăuntru. Și mîna s'a retras de atingere cu oroare. Acesta e tot adevărul pe care îl înțelege acum: Rana a venit numai să pună în afară, semnul hîzaniei care dormita în el, dinainte. Să-l deosebească între toți...

— A gemut cineva, afară?

Copilul Luminiței, ridicat în vîrfurile picioarelor, să ajungă până la pragul ferestrei, privește cu ochii lui mari și nevinovați, în întunericul unde cutreeră duhurile cele urite și rele.

— Un om fuge!...

Da, un om fuge cu obrazul ascuns în mină, printre spinii care-l plesnesc. Fuge spre margine, dincolo de tot, de ziduri, de oameni și de lumină, unde întunecarea a pus stăpînire. Fuge alungat de el însuși, cu inima svîcnind în gratiile coastelor unde s'a deșteptat durerea. Iar cînd a ajuns în cîmp, îl cheamă lucirea lacului cu apă sleită și neagră, ca lacul pustiu și blestemat, Asfaltit... Se împleticește, se ridică și fuge între spini, până cade undeva, cu sîngele obrazului în nămolul plin de duhoare. Iar apa de acolo, e atît de grea și blestemată, încît nu primește trupul nici unui înecat.

Cezar Petrescu

Democrație și creație

Discuția asupra legitimității și limitelor democrației, pe care un val de modă a făcut-o actuală și prin gazetele noastre, nu e așa de nouă cum cred cel mai mulți. Ea nu e nici invenția lui Lenin, care, în a sa „Stat și revoluție“ a repetat vechi oblecțiuni și nu e nici a lui Mussolini sau a doctrinarilor pe care și l-a inventat din ordin.

Chiar sub forma aceasta, problema e cu mult mai veche. Înainte, s'a discutat mai mult asupra valorii filozofice a democrației. S'a combătut concepția egalitară, care n'ar fi existind nicăieri în natură, s'a combătut, în numele darwinismului, noțiunea de fraternitate, iar sub egida socialismului, pe aceia de libertate.

Toate argumentele aduse pe vremuri contra guvernării democratice se grupau în jurul ideii că aceasta ar fi în contradicție cu știința. Era pe vremea lui Guizot, Taine sau Tocqueville.* Astăzi democrația e acuzată de alte grave păcate. Luând mai ales de exemplu parlamentul francez, i se impută o totală neputință de organizare și guvernare. Prin importanța excesivă dată politicii încurajată mai ales de democrație, celelalte funcțiuni ale societății, economia ori administrația, sufăr. Și aceasta fiindcă selecțiunea valorilor nu se face după competență ci după popularitate, celace e altceva. Politica, apanajul regimurilor egalitare, paralizează, în lupte sterile, forțele de progres ale națiunilor. Democrația, prin incompetență, prin rivalitate, instabilitate și lipsă de continuitate, suprimă creația. Ea nu produce, ci, prin luptă stearpă, uzează.

Toate aceste constatări pe care le găsim astăzi în doctrina lui Ch. Maurras, și de care publiciștii noștri iau cunoștință tardiv dar cu atât mai fervent, nu sînt sugerate, după cum s'ar crede, de desfășurarea recentă a faptelor. Ele existau,—Maurras le-a formulat el însuși acum treizeci de ani,—chiar pe vremea cînd, departe de a fi în declin, cum se pretinde, democrația era în floare, în deplina prosperitate a forțelor sale. Mai mult, ele

* C. Bouglé, La Démocratie devant la science, Paris, 1905.

existau încă pe vremea cînd democrația nu era încă bine stabilită, celace dovedește că neajunsurile care i se impută, nu sînt legate de însăși ființa acesteia.

Toată semnificația operei lui Saint-Simon, dar mai ales a discipolilor săi Bazard, Enfantin, Perèire, Michel Chevalier etc., se reduce la o vie protestare contra politicii și acțiunii ei sterile. În mare parte poli tehnicieni, acești utopici practici, visau la o societate pur economică, care să fie administrată de un consiliu tehnic, în felul cum sînt administrate azi unele societăți industriale. Era epoca entuziasmului pozitivist față de cuceririle mașinismului și ale finanțelor. Se spera într'o armonizare a intereselor în fața progresului tehnic, a producției mereu crescînde. Firește că atunci politica cu luptele și dezbinările ei nu mai avea nici un drept și, mai ales, nici o utilitate. Colectivitatea putea fi condusă cum sînt conduse societățile pe acțiuni: de un consiliu de administrație. Guvernul și parlamentul, deveneau, evident inutile.

Proudhon, care nu era nici inginer, nici bancher, dar care, pe lângă că avea ceva dintr'o anumită psihologie țărănească, de bănuială față de ștreta urbanului, a avocatului și a politicianului mai ales, ca autodidact, se „epatase“ de economie politică, de îndată ce l-a cunoscut, la o vîrstă tîrzie, farmecele și misterele.*

Ruralul dezadaptat și sociologul novice a susținut cași saint-simonienii preponderența economiei asupra politicii. A voit și el desființarea guvernelor și a parlamentelor, pentruca să fie înlocuite de acea faimoasă bancă de schimb mutual, după statutele căreia, dacă erai ciubotar, dădeai ghetee și căpățai legume (Proudhon era vegetarian!).

Pe urmă democrația și instrumentele ei, guvernul și parlamentul, s'au dovedit, pe măsură ce înainta secolul XIX, ca realități indiscutabile. Criticile s'au rărit. K. Marx a dat și el un drept de înțietate economiei, dar n'a cerut desființarea politicii. S'a mulțumit numai să demonstreze subordonarea ei la interesele materiale ale claselor.

Cătră sfîrșitul secolului, politica mistică de absolut, în genul lui „tot sau nimic“ a șefilor socialiști dusese proletariatul din punct de vedere al nevoilor imediate, la un impas. Contra politicianilor socialiști, impregnați de utopie intelectuală, spiritele modeste și practice din sinul muncitorimii, au admis compromisiul. În locul lui „tot“ ei au preferat pentru moment „ceva“.

Așa s'a înghebat în Anglia și Franța politica realistă și eminentemente practică a sindicalismului. Sindicaliștii dezgustați de disensiunile interminabile dintre socialiști cătră sfîrșitul secolu-

* Autodidacții cînd descopăr America la o vîrstă înaintată, devin imediat sclavii noii științe, ca și acel care se amorezează la băirînețe. Inginerul de poduri și șosele. G. Sorel, trăit 30 ani în provincie, a descoperit ca și Proudhon cînd s'a retras la pensie în Paris, economia politică. Dar atunci a devenit din birocraț pașnic, revoluționar fanatic.

lului trecut, cînd Alemanişti, Brousişti și Guesdişti, se divizase și subdivizase la infinit, au cerut o organizare pur profesională a proletarilor, în afară de politica democratică a timpului. Candidatul sindicalist la alegerile din 1881, Joiffrin scrie: „Voim să lăsăm la o parte această veche politică burgheză care constă în a vota pentru avocați, medici, literați, rentieri“.

Teoreticianul, la început, a fost F. Pelloutier cu ale sale „Bourses de Travail“.

Idelle sale au fost reluate de un Hubert de Lagardelle, de Pouget, de un Ed. Berth, în general de grupul dela revista „Mouvement socialiste“ și care au opus în teorie două noțiuni, după ei antipodice: „le citoyen“ și „le producteur“.*

Un pensionar, intelectual autodidact, Georges Sorel, apucat de un brusc „regain de jeunesse“, a exagerat enorm aceste idei, construind o întreagă filozofie antidemocratică și antipolitică, bazată pe violență, pe organizare profesională și pe desființarea statului. Cîțiva tineri entuziaști, decepționați în idealismul lor de felul cum a degenerat în politicianism vulgar dreyfusismul integral, au format în jurul lui Ch. Peguy (Daniel Halevy, Frații Tharaud, J. Benda etc.) un cenaclu care susținea ideii mai mult ori mai puțin înrudite în această privință cu acelea ale lui G. Sorel.**

Toate aceste idei, la care trebuie să mai adăugăm și doctrinele de circumstanță, improvizate tocmai ca să scuzeze anumite evenimente, ale lui Lenin și Trozki, veneau dela extrema stîngă.

Influențat de grupul dela „Cahiers de la quinzaine“, găsind o bază în organizarea acelor „Etats généraux“ dinaintea lui Ludovic XVI-lea, voind să dea o temelie regalismului său prin critica regimului republican și democratic, poetul Ch. Maurras, a confecționat o întreagă doctrină, foarte înrudită cu a sindicalistului revoluționar G. Sorel. Se denunța anume impotența funcțiară a democratismului, bazată pe ideea lipsei lui de continuitate și competență.

Aceste idei au fost vulgarizate apoi de publiciști ca Jacques Bainville, de economiști ca Georges Valois sau de pamfletarul Léon Daudet, toți adepți ai naționalismului integral. Un ziar „Action française“, servește această idee. Fără să cunoască subtilitățile literare ale maurassismului, conduși mai ales de evenimente, ajungînd la formule politice practice complect opuse, Lenin și Mussolini, au îmbrățișat și ei atitudinea antidemocratică și antiparlamentară.

* Vezi lucrarea mea, „Idée de révolution dans les doctrines socialistes“ capitolul ultim, care conține și o bibliografie complectă a chestiei; cf. C. Bouglé, Entre citoyens et producteurs, Rev. de Métaphisique, 1920. Pouget, Les bases du syndicalisme, p. 10. Maxime Leroy, Syndicats et services publics, p. 28, 29, 79.

** Pentru cercul Peguy vezi J. et J. Tharaud, Notre cher Peguy, 2 vol., Paris, 1926.

Tuturor acestor doctrine și atitudini antipolitice, totuși așa de politice, le trebuia o justificare mai largă, o concepție filozofică care să le susție. Aceasta a venit din America.

Se știe că raționalismul cași pozitivismul sînt strîns legate de victoria democrației. Cu ajutorul științei care stabilește fenomene medii, generale, cu ajutorul mașinismului care e o aplicație a acesteia, plecînd dela idela că superiorul se explică prin inferior, s'a înfăptuit sociologia democratică în secolul trecut.

Rațiunea a fost valoarea supremă pentru toți cei care au pregătît marea revoluție dela Rousseau și Mably la Condorcet, iar marea revoluție prin Robespierre i-a instituit un cult suprem. Acest idol trebuia mai întăiu dărîmat ca să se surpe în urmă însăși doctrina egalitară.

Într'o țară de „brasseurî“ de afaceri, de realizări, de comercializare permanentă, unde oamenii de acțiune n'au timp pentru speculație ori contemplație, era firesc ca rațiunea să fie disprețuită ca o valoare caducă. Lumea americană dela sfîrșitul secolului XIX a produs ca o legitimare teoretică, pragmatismul. Intelectualismul și raționalismul erau disprețuite. Omul e înainte de toate un animal practic, activ. Volnța, acțiunea, trebuie să treacă înaintea cugetării dezinteresate. Știința nu e decît un instrument de adaptare. Abstracțiā teoretică e o absurditate. Adevărul, el însuși, nu e altceva decît o încoronare prin succes a unei ipoteze fecunde.

Aplicațiile politice ale acestei filozofii se ghicesc foarte ușor. „Productorul“, adică omul practic e opus „cetățeanului“ care apără himere ori abstracții ca libertatea ori egalitatea.* Pe de altă parte democrația se sprijinea pe o sociologie deterministă. Acest regim de guvernare nu putea să apară decît datorit anumitor legi de structură socială. Voluntarismul pragmatist după care acțiunea e creatoare de evenimente, permitea orice aventură dictatorială. Era deajuns să vrei ca să poți. Oricine îndrăznește reușește. Iată învățămintele sociale ale filozofiei americane. Georges Sorel și după dînsul fascismul le-au acaparat ca să dea sistemului lor un fundament teoretic.

După cam se vede, izvoarele criticii antidemocratice sînt pe cît de multiple pe atît de disparate. Legendele își împrumută de unde pot elementele. Legenda după care democrația e un regim steril lipsit de suflul creator, a împrumutat elemente dela salată-simonieni, dela sindicalisți, dela pragmatisți, regalisți, dreyfusarzi integrali, bolșevici și fascisți. Toate aceste doctrine așa de dușmănoase între ele se împacă de minune cînd e vorba să condamne regimul democratic.

Vom vedea îndată intrucît criticile aduse sînt fundate.

* * *

Mul înainte ne trebuie însă o clarificare prejudicială. Ce

* „Cetățeanul ca cetățean e indiferent prin natură față de problemele economice fiindcă el a fost format de politică pentru putere“. Leroy, op. cit., p. 29.

trebuie să înțelegem prin democrație? Când condamnă un regim în mod loial, nu ai dreptul să-i pui în sarcină decît propriile lui defecte, dar nu și acelea ale regimurilor înrudite.

De aici necesitatea unor definiții și delimitări. Cu siguranță că astăzi, după o experiență de mai bine de un secol, nimeni nu mai împărtășește entuziasmul naiv al primilor teoreticieni democrați. Nimeni nu mai crede ca Rousseau că acest regim coincide cu idealul însuși. Mulți nu mai înțeleg astăzi martirul unui Barbès ori Blanqui, convingerile simpliste și dîrze ale republicanilor în felul lui Raspail; puțini mai împărtășesc elanurile mistice de adorație a democrației ale unui Seyès ori Robespierre. O lungă practică ne permite să fim mai circumspecți, mai critici, mai rezonabili. Acum putem încheia un bilanț pozitiv, cu profituri și pierderi. În locul admirației pure și simple trebuie să facem loc unei constatări științifice mai ponderate.

Știm în zilele noastre că regimul democratic modern se identifică cu desființarea unui regim economic, și cu înlocuirea lui prin altul. Această operație e datorită victoriei în stat a unei clase. În locul producției locale, fărâmițată de bariere feudale, în locul economiei urbane și feudale strict limitată la un schimb între țărani învecinați unui oraș și corporațiile acestuia, producție comprimată de prețuri maxime și de interdicte de tot felul, se formează încetul cu încetul economia națională și internațională.

Aceasta e opera capitalismului, care, sub forma comercială și bancară se încheagă în unele țări chiar din secolul al XIII-lea.*

Economia națională și internațională, din ce în ce mai puternice sub influența capitalismului, elimină peste tot rămășițele feudale și urbane și lasă o libertate totală comerțului nu numai pe toată întinderea unei țări, dar leagă, prin tratate de comerț înseși țările între ele. Doctrina libertară „laisser faire, laisser passer”, libera concurență, desființarea corporațiilor cu regimul lor de fier de cătră Turgot, abrogarea îndatoririlor feudale prin marea revoluție, desființarea titlurilor de noblețe, sînt simple corolare ale triumfului economiei naționale. aceasta, ea însăși o consecință a expansiunii capitalismului. De această structură economică și de victoria ei și-a legat destinul o clasă socială, burghezimea. Regimul politic și juridic care consacră revoluția burgheză contra nobleței feudale și municipale e democrația.

Principiul cardinal după care se conduce această formă de guvernămînt e libertatea. Libera circulație a averilor, degajate de frînele feudale și etatiste, libera dezvoltare a oricărei persoane, indiferent de clasa din care face parte, iată revendicarea pur burgheză satisfăcută prin revoluția din 1789. Dar la răsturnarea vechiului regim au luat parte mai multe clase. Burghezia opoziționistă a utilizat forțele poporului, ale țăranilor și proletarilor. Ca să-i ademenească, din demagogie și constrîngere, burghezia a înscris în programul ei, alături de cuvîntul libertate, care o

* Vezi W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, vol. I.

interesa în primul rînd, și pe acelea de egalitate și fraternitate care satisfăceau mai ales pe aliații de luptă. Compoziția partidelor în timpul marelui revoluții și istoricul luptelor de clasă arată clar aceasta.*

Dealungul secolului al nouăsprezecelea, alianța s'a desfășurat încetul cu încetul. Burghezia bine consolidată era destul de tare, ca să se dispenseze de concursul muncitorilor.

Revoluția din Iulie 1830, care a răsturnat autocratismul lui Carol X și ultimele veleități de restaurare ale nobilei, a fost făcută și acela cu concursul proletariatului. Dar acesta a căpătat atunci o primă deziluzie. Din victoria comună n'a profitat pentru el nimic. Revoluția din Februar 1848 a rupt complet relațiile între burghezia democratică și lucrători, care, de aici înainte se constituiesc în partid aparte. Cu ajutorul „Manifestului comunist”, își constituiesc și un program separat. Pe viitor formulele egalitate și fraternitate sînt monopolizate de socialiști. Ele se desprind din idealul democratic și se opun din ce în ce mai mult acestuia. Democrația burgheză le mai întrebunțează și ea din cînd în cînd, dar pe nedrept. Adevăratul punct cardinal, în adevăr realizat de toate instituțiile democratice e acela de libertate. În jurul acestei noțiuni trebuie definită democrația. Programul politic al acestui regim a evoluat tot timpul dealungul sec. XIX. Amorf și neclar la început, el s'a diferențiat încetul cu încetul, ajungînd, în adevăr precis abia către sfîrșitul secolului. Contribuția adevărată adusă de democrație la istoria politică e ideea de libertate. Pentru aceasta s'a lucrat efectiv mai bine de un secol. Ce va da realizarea ideii de egalitate ori fraternitate, ne va spune viitorul, cînd se vor împlini aspirațiile comuniste.

Aceste două idei n'au fost îmbrățișate de democrație decît „à contre coeur”, din cauza alianței ei cu proletariatul. Deaceia ele au fost vizibil și intenționat neglijate ori chiar sabotate de-a dreptul. Măsurile de politică socială, de legislație mîrieră, de asistență, au fost smulse guvernelor democratice de puterea mereu crescîndă a socialismului.

Dar ele le-au concedat forțat și nici decum benevol.

Cînd idealul democratic era încă confuz nediferențiat și cuprîndea în el și elementele străine de care e vorba, el era aspru criticat tocmai datorit înglobării și acceptării lor. Se făcea o vină democrației din imposibilitatea teoretică a egalității ori a fraternității (Filozofii sociali conservatori triumfau ușor, arătînd că nicăieri în natură nu există egalitate ori fraternitate). Și democrația înghițea pe nedrept aceste reproșuri fiindcă avea încă interesul să mențină alianța cu clasa muncitoare. I se imputa apoi falimentul

* A. Lichtenberger, *Le Socialisme et la Révolution française*, Paris, 1899 și A. Aulard, *Histoire politique de la Révolution française*, Paris, 1909.

în fapt al măsurilor luate în vederea egalizării economice și a înfrățirii claselor. Dar democrația nici nu voia aceasta, iar când ceda insistențelor aliatului (până la 1848) sau inamicului politic (după 1870) o făcea de nevoie.

N'avem dreptul să imputăm unui regim altceva decât celace a voit să facă. Nu poți acuza pe cineva de alte defecte decât de acelea care-l aparțin, nu poți să-i discuți, fără să te abați dela corectitudinea științifică ori bună credință, alte principii decât acelea în care crede.

Ideia centrală, postulatul vital al democrației e ideea de libertate. În jurul și pe baza ei trebuie limitată și definiția acestui regim.

Pe lângă triumful economiei capitaliste care nu se putea înfăptui altfel decât fără piedici și restricții, ideea de libertate s'a format încetul cu încetul prin degajarea individului de mediu, prin apariția personalității. După cum se știe, societățile primitive prezintă o perfectă omogenitate distructivă. Conformismul sever nu permite ca individual să se degaje din masa comună a colectivității. Toți membrii grupului sînt la fel. Ei nu au nici măcar nume deosebit.

Cu creșterea volumului, a densității (prin apariția orașelor), a mobilității (prin activarea transporturilor), a eterogenității (prin îmblăntirea străinilor), individual se degajă încet-încet ca o valoare autonomă din confuziunea mediului. Difuzarea culturii în masele largi a ajutat mult la aceasta. Societatea medievală a secolului al VIII-lea ori IX-lea, din punct de vedere al structurii, era identică cu orice trib primitiv. Patru sau cinci secolii de transformări în genul celor indicate mai sus a adus apariția conștiinței individuale. Punctul culminant al formării personalității îl atinge revoluția franceză și ecoul său etic, morala kantiană. Voința autonomă și libertatea ei stau la baza acestei morale. Individual, după cum se exprimă filozoful dela Kōlgsberg, ajunge un scop în sine și nimănui nu-l e permis să-l întrebuițeze ca instrument, să facă dintr'însul un simplu mijloc.

Suveranitatea și libertatea absolută a individului, iată morala democratică supremă. Se înțelege dela sine că odată ajuns la conștiința de sine, la lumină și la nevoia de libertate, individual nu mai poate suporta tirania absolutistă a unui Cezar sau a unei clase. El își cere drepturile la viață. Dacă, după cum spune La Bruyère, pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, țărani francezi, din mizerie extremă pășteau iarbă ca animalele și totuși nu se revoltau, e că nu simțeau nevoia libertății, nefiind încă individualități degajate de masa colectivă. Dar pe de altă parte, istoria nu cunoaște tiranie suportată benevol de indivizi conștienți. Pe măsură ce numărul oamenilor luminați crește, regimurile autocratice devin fatal imposibile.

Dacă egalitatea ori fraternitatea sînt străine mai mult ori mai puțin democrației, ideea de libertate constituie însăși rațiu-

nea de viață a acestui regim. Democrația, nu e, așa dar, decît forma de guvernămînt care asigură autonomia și conservarea ca atare a individului. Dar chiar și această definiție, cu caracterul ei general și vag trebuie precizată încă. Spuneam că la începuturile ei democrația era ambițioasă. Afișa idealuri orgolloase și principii absolute. După un secol de funcționare, puțin relativism trebuie introdus. O definiție mai modestă e mai potrivită cu posibilitățile și ambițiile actuale ale acestei politici.* Democrația nu e altceva decît un arfificiu de guvernămînt care controlează și oprește abuzurile, care oprește pe cei care conduc să nu înlătore libera expansiune a condușilor. Cu o formulă mai clară am defini acest regim astfel: *democrația e regimul politic care oferă minimum de libertate permisă guvernanților și maximum de libertate permisă guvernaților*.**

Garanțiile constituționale, principiul separației puterilor, sistemul bicameral, toate acestea la un loc tind să satisfacă definiția de mai sus.

Iată-ne lămuriți asupra acela ce avem dreptul să cerem de la democrație. În limitele acestei definiții să studiem problema care ne preocupă și anume dacă acest regim este compatibil cu creația, cu producția de care, mai ales astăzi orice societate are nevoie, sau dacă nu cumva democrația paralizează prin luptele ei intestinale, prin disoluția și anarhia din sinul ei orice principiu organizator și productiv. Mai ales că, oricare ar fi rezultatul acestei anchete, oricare ar fi ideea care ne vom face-o despre posibilitățile viitoare ale democrației, acest regim *există*, se impune cu necesitatea unui fapt, peste care, fie că-l iubești sau nu, nu se poate trece.

În adevăr, iată ce ne spune în această privință unul din cei mai eminenti și în același timp mai ponderați (deci mai puțin suspecti în ochii antidemocraților) din constituționaliștii francezi: „În rezumat, adeziunea la democrație e o afacere de sentiment. Ea nu se impune. Dar fie că iubești, fie că nu iubești democrația, nu există decît un singur mod rezonabil de a o considera: este de a-ți da seamă bine, că ea e un fapt, un fapt necesar, ineluctabil, ca alternanța anotimpurilor sau ca revoluțiile unile astrelor: toți indivizii majori care compun o societate pretind să exercite o influență asupra conducerii ei: e o tendință ireversibilă, așa zice chiar fizică, cași tendința corpurilor de a cădea către centrul pămîntului de pildă. Democrația e un fapt. Ea poate zice: «*sum quia sum*»... Năzuința democratică e generală, e irezistibilă. Poți s'o regreți, după cum regreți reîntoarcerea iernei și cu același inutilitate.

* De același părere, H. Kelsen, *Wom Wesen und Wert der Demokratie*, p. 26.

** Pentru alte definiții ale democrației: W. Hasbach, *Die moderne Demokratie*, p. 133; James Bryce, *Les démocraties modernes*, I, I, p. 33; Steffen, *Das Problem der Demokratie*, 1917.

Este absolut în zadar să ne dedăm în legătură cu aceasta la o filozofie de oftaturi. Mai bine e să te adaptezi să te acomodezi, să perfecționezi, pe cât posibil instituțiile astfel ca să tragem din ele cel mai mare bine, sau, cel puțin, cel mai mic rău posibil.*

Perfect de acord cu acest mod de a vedea, studiul de față nu va face decît să constate, să explice sau să elimine obiecții nefundate, ireale.

II

Imposibilitatea de creație a democrației se reduce la următoarele două puncte: a) Sistemul reprezentativ al democrației bazat pe criteriul pur politice nu numai că nu *încurajază competența*, dar o sabotează; b) chiar dacă parlamentele democratice ar selecta oameni competenți, ele n'ar putea produce nimic din cauza *individualismului* lor excesiv, din cauza disensiunilor dintre grupuri care întrețin o permanentă *instabilitate* a ministerelelor și prin urmare o lipsă totală de *continuitate* în legiferare și administrație.**

Să examinăm pe rînd aceste două acuzațiuni, aduse democrației.

Acum vre-o cincisprezece ani, criticul literar E. Faguet scriese o broșură plină de spirit, „Le culte de l'incompétence” prin care dăduse alarma asupra unuia din cele mai fundamentale vicii ale democrației. De atunci încoace, cel puțin publiciștii adunați în jurul lui Ch. Maurras și al ziarului „Action française”, repetă, sub o formă sau alta, în toate articolele lor aceste critici. Dar nu numai din rîndurile partidelor de dreapta se ridică obiecții în această privință. Profesorul L. Duguit și-a însușit în unele privinți acest mod de a vedea. Cu o formulă deosebit de pregnantă, publicistul și parlamentarul francez Ch. Benoist a rezumat astfel tendința democrației de a încuraja incompetența: „N'importe qui étant bon à n'importe quoi, on peut, n'importe quand le mettre n'importe où“***

Propaganda politică vizează înainte de toate popularitatea. Un politician care reușește să devie cunoscut în circumscripția sa, indiferent de priceperea ori calitățile pe care le are, va intra în parlament. Cutare tehnician, specialist, ori măcar om de cultură generală, inapt însă la demagogie va rămîne pe dinafară. Astfel parlamentele—și din ele se recrutează și mi-

* J. Barthélemy, *Le problème de la compétence dans la Démocratie*, Paris, 1918, p. 20.

** Aceste idei formează mai ales obiectul doctrinei lui Ch. Maurras. În afară de operele acestuia, vezi: A. Thibaudet, *Les idées de Charles Maurras*, ed. Nouvelle Revue Française.

*** Citat de J. Barthélemy, op. cit., p. 4.

nisterele,—ajung să nu mai reprezinte expresia culturii și capacității unei țări. „Fie că e exact sau nu, că în țările europene nivelul intelectual al parlamentelor a scăzut așa cum se spune în mod general, e totuși adevărat fără îndoială, că tot celace e mai bine ca inteligență și talent printre cetățeni, nu se găsește nicăieri în aceste adunări“.*

Dar un regim incompetent nu poate produce și nu poate remedia nimic. În fața celor mai urgente și grave probleme, el se mulțumește să pronunțe discursuri răsunătoare sau să răspundă cu legi rău făcute. Incapacitatea lui e evidentă. Dar selecțiunea făcută prin politică, adică prin popularitate demagogică nu poate fi alta. Așa dar răul e profund. El are oarecum trei etaje, pornește de jos dela alegători, se întinde la parlament și dela aceștia la miniștri.

Așa dar incompetența peste tot. Întâiu în corpul electoral care-și trimite reprezentanții în parlament, apoi printre parlamentari, în fine printre membrii care compun guvernele. Să analizăm pe rînd adevărul acestor afirmații.

Incompetența alegătorilor constituie una din cele mai obișnuite obiecțiuni contra votului universal. Taine, un adversar hotărît al acestui mod de a vota, îl compară cu... „un chancre toujours coulant“. Montesquieu, din contra crede că nimeni nu e mai indicat să aleagă bine ca poporul. „Poporul e admirabil în a alege pe acei cărora trebuie să le încredințeze o parte din autoritatea sa“. **

Rousseau e de același părere: „Poporul se înșală mult mai puțin asupra alegerii decît un prinț. Un om de merit e tot așa de rar într'un guvern absolutist ca un prost într'un minister republican“.***

Majoritatea teoreticianilor democrației identifică de obicei o națiune care-și alege reprezentanții cu o familie care într'un proces își alege cel mai bun avocat (Faguët).

Cu toate acestea, în realitate, lucrurile nu se petrec chiar așa. Alegerile se fac de obicei în baza unui program. Dar cîți, din masa mare a alegătorilor pricep sau pot judeca acest program? Difuziunea presei cotidiene în adîncurile poporului remediază de o bucată de vreme acest inconvenient. Dar cîți cetățeni cetesc? E drept mult mai mult astăzi ca acum patruzeci ori cincizeci de ani. Totuși numărul lor e încă insuficient. Și se mai pune și chestiunea peste ce fel de presă cad

Ținînd seamă de toate aceste rezerve, în parte fondate, trebuie să observăm totuși că progresele culturii cel puțin în țările civilizate sînt din ce în ce mai mari. Lucrurile au ajuns așa, încît un profesor ca J. Barthélemy, care nu poate fi acuzat de prea

* J. Bryce, *Les démocraties modernes*, t. II, p. 377.

** Montesquieu, *Esprit des lois*, Cartea II, Cap. II.

*** *Contrat social*, Cartea IV, Cap. VI.

multe înclinații către stînga, constată: „La moyenne intellectuelle des chauffeurs de taxis n'est peut être pas plus basse que celle d'une bonne moitié des électeurs censitaires de la monarchie de Juillet“. *

Aceste observații făcute, nu rămîne mai puțin adevărat, că în limitele regimului democratic și în interesul bunei sale funcționări se impun anumite puncte de reorganizare a sufragiului universal.

Legiulitorul a indicat în unele țări diferite măsuri, diferite bariere, după care s'ar putea face oarecare selecțiuni mai competente de către corpul electoral. Care sînt acelea?

După cum se știe s'a propus cenzul.

Constituțiile din 1791 și acela din anul III cu toate că erau așa de înalțate au pus principiul cenzului. Boissy d'Anglas în raportul său la Constituția votată de Convenție susținea că datoria unei democrații e să fie bine reprezentată. Dar aceasta nu se poate decît dacă se trimit în parlament persoanele cele mai înstruite, mai cultivate dintr'o țară.

La rîndul lor acestea nu se pot recruta decît din clasa oamenilor avuți, care și-au putut plăti o lungă instrucție, care, după expresia lui Aristot „au avut timpul să fie virtuoși“.

Trebuie de recunoscut, cel puțin după unii autori, că parlamentele cenzitare se prezintă, din punctul de vedere al competenței tehnice cu mult mai bine: dezbaterile conservă o anumită înținută, discursurile sînt scrise și bine compuse, ignoranța nu se etalează, procesle-verbale pot fi consultate și azi cu oarecare profit.**

La toate acestea se opune însă o întreagă situație de fapt.

O Cameră cenzitară nu mai poate satisface astăzi starea de spirit publică. Spirite eminente și perfect competente ar rămîne pe din afara parlamentului fiindcă sînt lipsite cu totul de avere. Astăzi, contrar celor afirmate de Boissy d'Anglas, există o mulțime de intelectuali și poate din cei mai excelenți care sînt recrutați din clasele cele mai paupere. Ia afară de aceasta un parlament bazat pe cenz n'ar putea satisface marea masă a poporului care dorește să fie direct și nu indirect reprezentată. Și istoria nu cunoaște precedente după care un drept istoric cîștigat să fie retrocedat. Și după cum am văzut mai sus, democrația e un fapt de care nu putem să nu ținem seamă. Cenzul trebuie astfel înlăturat dintre soluții.

Unele țări au pus ca o condiție a dreptului de vot minimum de instrucție. Constituția anului III îl cerea. La fel unele țări din Statele Unite ale Americii sau pentru alegerile administrative, Belgia.

Se cere acolo posesiunea cetățului și a scrisului pentru a

* Op. cit., p. 35.

** Ibid., p. 39.

avea dreptul de vot. Această limitare aduce, fără indolală, oarecare foloase. Sînt șanse ca deputații să fie ceva mai bine aleși.

Dar oare simpla cunoaștere a cetățului și a scrisului e suficientă în a selecta talentele și competiția? Dar dacă ridicăm cererile, dacă pretindem o instrucție superioară „se ajunge la un regim pedantocratic, la un mandarinat detestabil: nimic nu probează că purtătorul unei diplome științifice are mai mult bun simț, judecată, experiența practică a oamenilor și a lucrurilor decît ansamblul cetățenilor care n'o au.“*

E mai ingenios poate de a introduce pe ici și colo unele din experiențele belgiene asupra votului plural. Acolo se menține votul universal pentru totalitatea cetățenilor, se dă însă prioritate acordîndu-le mai multe voturi celor care au anumite merite. Așa de pildă tatăl de familie sau proprietarul (pentru aceștia sînt valabile obiecțiile aduse cenzului) au cite un vot în plus. Intelectualul, care posedă diplome superioare, are două voturi. Nimeni nu poate cumula însă mai mult decît trei voturi. S'ar putea modifica criteriile după care se acordă aceste voturi în plus. S'ar putea alătura competiția profesională și desființa de pildă votul acordat proprietarilor. Cu anumite modificări principiul e, oricum, interesant. El poate sugera unele corective neajunsurilor de astăzi.

La aceste mijloace de ameliorare ale votului universal cătră un regim de mai bună selecționare a competiției trebuie să mai adăugăm organizarea opiniei publice. În țările de mare civilizație liberatară curențele ieșite din masele publice corectează și îndreaptă în diferite ocazii voința corpului electoral.** Cu cît această opinie e mai conștientă, cu cît indicațiile ei sînt mai sigure, cu atîta rezultatul votului e mai plin de calitate. Ca cineva să se bucure de asentimentul mulțimii trebuie să fie cunoscut și să se bucure de o anumită reputație, să fie oarecum lansat și în asentimentul opiniei publice. De acela scrutinul de arondisment ca în Franța nu va duce la un parlament competent. Cu cît circumscripția electorală e mai mare (citeodată nu e deajuns nici un singur județ) cu atît șansele unui personaj mediocru sînt mai mici. Un altul capabil și reputat e cunoscut însă de o provincie întregă.

Problema alegerii competente nu va putea fi rezolvată complet însă decît printr'o reformă în moravuri, printr'o educație politică. Dar aceasta nu poate fi decît tot opera democrației. Educația politică se face printr'o lungă învățare a libertății și demnității politice. Ca să poți vota bine, trebuie să fi avut multă vreme libertatea de a decide cum vrei de votul tău. Ca să știi să înoți, trebuie să te scâlzi des. Dar aceasta nu se întîmplă decît numai în regimurile democratice. „Din nenorocire, democrația

* Barthélemy, op. cit., p. 41.

** Tönnies, Kritik der öffentlichen Meinung, Berlin, 1922. Cf. F. Wieser, Das Gesetz der Macht, 1926.

este în general condamnată să-și facă ea singură propria ei educație. Guvernele despotice au foarte rar voința sinceră de a prepara guvernanții pentru o colaborare viitoare**.

Adversarii democrației, acei care găesc că excesul de politică care n'are în vedere decît popularitatea prin demagogie viclază până a-l face imposibil, regimul parlamentar, cred că un sistem bazat pe reprezentarea profesională ar introna în locul vorbăriei politice competența tehnică.** Sismondi încă din 1819, ajunsese la următoarea constatare care îi apărea ca un fel de lege: „Cînd o corporație trebuie să aleagă unul din membrii săi ca s'o reprezinte, ea nu alege niciodată pe cel mai rău”.

Avocații nu-și aleg niciodată pe cel mai mediocru dintre ei ca decan; senatorii inamovibili, aleși tot de senat în Franța sînt de cele mai multe ori parlamentari excelenți; la fel rectorii și decanii facultăților.

Pentru a soluționa problema competenței corpului electoral grav atinsă de votul universal, n'avem decît să punem pe fiecare să voteze în breasia lui: acolo va vota bine și conștient, fiindcă întăiu se pricepe și al doilea e interesul lui în joc ca să fie bine reprezentat. Avocații, medicii, croitorii, agricultorii, profesorii vor avea fiecare reprezentanții lor autorizați. În locul deputatului enciclopedic, diletant, care știe și face de toate va apare tehnicianul specialist care va fi totdeauna competent să soluționeze o chestiune oricît de grea, dacă cade în domeniul său.***

Această reformă, așa de mult trîmbițată de acei care vor să înlocuiască parlamentul politic cu unul tehnic, n'a căpătat până acum nicăieri nici o aplicare, decît una foarte slabă (pentru agricultură, comerț și industrie) în senatul nostru și în cîteva din camerele statelor particulare din Germania. De altfel e mai mult decît probabil, că aplicarea ei nu va aduce rezultatele care se așteaptă și aceasta pentru mai multe motive:

1. Nu e deloc sigur și nu avem nici un motiv să credem că dacă alegătorii vor fi organizați în colegii profesionale, vor vota *tehnic*. Din contra e sigur că ei vor vota tot *politic*. Se va alege tot cel mai *abil*, dar nu cel mai *capabil*, sau, cel capabil nu se va alege, decît într'atît întrucît va fi și *abil*. Popularitatea, afabilitatea și gentileța candidatului, știința sa de a specula simpatia ori interesele camarazilor vor fi acelea care vor decide ca și în regimul politic.

* Barthélemy. op. cit., p. 35.

** La aceștia trebuie să adăugăm și pe sindicaliști. Vezi: Griffuelhes, *L'action syndicaliste*, 1908, pe profesorul L. Duguit și până la un punct pe sociologul E. Durkheim: vezi prefața la ed. III-a lui „*Division du Travail social*”.

*** Vezi în această privință afară de opera lui G. Sorel, Ch. Maurras și ale sindicaliștilor în general, Ch. Benoist: „*La crise de l'état moderne*”, Paris, 1905; *Pour la réforme électorale*, 1907; L. Duguit, *Traité de droit constitutionnel*, 1911, I, I, p. 388; Walter Rathenau, *Der neue Staat*, 1911; Maxime Leroy: *Vers une république heureuse*, Paris, 1925 și Herrfahrdt: *Das Problem des berufständischen Vertretung*, 1921.

Dovadă e că alegerile de la Camerele de comerț și industrie, de la cele agricole și eparhiale de la care se așteaptă alte criterii de alegere și altă conștiință electorală, dau, la noi, majorității guvernului, mai mult chiar decît votul universal. Dar și în alte părți. De pildă colegiile municipale din Franța. Se prezumă că un alegător cunoaște, cînd votează pe primarul său, nevoile micii sale comune. Aceasta nu împiedică ca să nu fie aleși cei mai incompetenți primari. Nimeni nu se întreabă dacă e bun ori rău gospodar. După cum ne spune Barthelemy, alte considerente importă: dacă e religios ori nu, în care partid politic e înscris, dacă e bogat ori sărac etc., etc.

Psihologia omenească e mult mai complicată decît se crede. În unii oameni, ambiția și nevoia de putere sînt mai tari decît interesul, decît profesia, decît instinctul de conservare. Dar acestea sînt aptitudini politice și nu tehnice.

2. Un specialist excelent în meseria lui poate fi mai mult decît medlocru atunci cînd trebuie să se pronunțe asupra intereselor publice. Poți să ai talent în profesia pe care o exerciți și să n'ai nici o pricepere în conducerea afacerilor generale.

O Cameră compusă din tipografi, profesori, negustorii de vite, bărbierii și medicii va fi inferioară din punctul de vedere al conducerii afacerilor publice parlamentului actual. Talentul politic e altceva decît cel tehnic.

Un profesionist plin de talent din punct de vedere tehnic poate foarte bine să nu-și dea seamă care sînt măsurile legislative sau administrative cele mai avantajoase pentru profesia sa. „Poți fi capabil să pui la punct perfect un cronometru și să nu-ți dai seamă care sînt cele mai favorabile condiții pentru industria ceasornicarilor“.

Dar chiar dacă un profesionist și-ar da seamă de interesele breslei lui, e absolut sigur că va ignora care sînt măsurile de ordin social general care trebuie luate în interesul națiunii întregi. E sigur că mioopia și egoismul profesiei sale îl vor face să ignoreze veleitățile și nevoile celorlalte profesii. „Cînd se va da curs tuturor acestor interese contradictorii, cînd statul va voi să fie protecționist cu producătorii de materii prime, liber schimbist cu industriașii, cînd se va da satisfacție editorilor care cer un mare impozit asupra cărților străine ca să le vîndă scump pe ale lor, se vor satisface doleanțele sfeclei și recriminările viței de vie, cînd cu un cuvînt se vor satisface cel mai mare număr de interese particulare, atunci țara va fi ruinată și interesul general sacrificat. Trebuie deci nespecialiști, netehnicieni, pentru a defini interesul general deasupra sumei intereselor particulare, sau mai degrabă trebuie indivizi a căror specialitate să fie tocmai înțelegerea interesului general: adversarii îi numesc politicieni, amicii oameni de stat“.*

* Vezi pentru aceste puncte: Barthelemy, op. cit., p. 47.

3. Anatole France, cu ironia sa obișnuită, ne prezintă undeva un ciubotar care e convins că toate nenorocirile Franței se datoresc faptului că țara aceasta nu e condusă de ciubotari. Și fiecare profesionist gândește la fel. Inchipuți-vă ce anarhie și ce heterogen ar fi acest falimos parlament de competențe!

Și gândiți-vă că toate acestea sînt cerute în numele unității organice, a omogenității și a posibilității de creațiune și producție! Doar sindicatul au inventat reprezentarea profesională tocmai ca să distrugă unitatea juridică și politică a statului pe care-l vor desființa. În asemenea condiții disolvarea statului ar fi, cu siguranță, iminentă. În 1917, s'a adunat la Paris un congres al industriei cărții. După primele contacturi, această adunare s'a despărțit în două tabere. Fabricanții de hirtie cereau interzicerea importului hirtiei străine, iar tipografilii vroiau liberul import a acestei mărfi.

Aceasta dă o precece și sumară idee de ceiace ar fi un parlament profesional.

Nu mai insistăm asupra scăderii nivelului intelectual pe care ar aduce-o aceste Camere de profesioniști competenți, cînd agricultorul va fi reprezentat de agricultor, farmacistul de farmacist, comerciantul de comerciant. Intelectualii vor reprezenta o infimă minoritate și vor fi desființați de puterea meșteșugarilor. Cu drept cuvînt s'a spus că un asemenea sistem n'are altă menire decît să aducă distrugerea inteligenței. Știu, manualii sînt la modă chiar printre intelectuali, dar oricum. Corectivele sufragiului universal nu pot veni decît tot dela democrație. O adevărată și sinceră educație politică va aduce și domnia competenței în corpul electoral. Acesta e singurul remediu.

După problema competenței corpului electoral să examinăm pe aceia a aleșilor, a parlamentarilor.

E un lucru prea cunoscut critica pe care mulți o aduc parlamentarilor din cele mai multe țări. Celace li se impută mai ales e vorbăria infimă a discursurilor care nu numai că împedică o lucrare să-și continue mersul normal, dar reușește de multe ori să paralizeze cu totul o mișcare legislativă.

Nu mai vorbim de Franța unde aceste critici se servesc zilnic prin presă. Dar chiar în țări ca Anglia, compoziția și funcționarea parlamentului e considerată în scădere față de ceiace era acum cinci sau șase decenii.

Discursurile nu mai au aceleași calități oratorice ori legislative, legile sînt rău studiate, raporturile dintre parlamentari sînt violente ori triviale, nivelul moral și intelectual cu mult mai jos ca în vremea clasică a parlamentarismului. De aceia „indiscutabile mărturie”, indică că în majoritatea țărilor, popoarele nu admiră așa de mult ca altădată, guvernul reprezentativ; ele nu mai au aceiași încredere pe care a acordat-o generația care în Anglia bunăoară își constituia o istorie constituțională din învățăturile Hallam sau Macaulay și filozofia politică din Stuart Mill și Bagehot. Aceiași lucru în Statele-Unite, unde generația actuală nu

mai împărtășește față de instituțiile sale entuziasmul pe care-l profesau Americanii între 1820 și 1850". * În Germania de-așezăm se cere „nu un parlament de vorbă ci unul de lucru”. ** Nu mai vorbim de Franța. În general, se impută acestor parlamente, lipsa de valoare individuală a membrilor lor. Cea mai mare parte dintr'înșii sînt avocați. Dar Herbert Spencer susține că avocații cînd sînt deputați au tot interesul ca legea să fie neclară, pentrucă din obscuritatea ei se nasc procese și aceasta rentează profesiei lor. Tendința cătră discuția infinită, cătră oratoria sterilă apare astfel ca prima consecință a acestei structuri parlamentare.

Teancuri de legi stau nevote fiindcă nu le-a venit rîndul. Altele sînt votate, însă sînt insuficient studiate, rău redactate, contradictorii. Adeseori un simplu aliniat se contrazice cu cel următor. Alte ori se creiază legi fictive care nu corespund situațiilor reale, adevăratelor nevoi ale țării. Remediul nu corespunde răului fiindcă deputații, lipsiți de competență votează gratuit legi inaplicabile, ori de o tehnică defectuoasă, de o redacțiune ininteligibilă. Libertatea parlamentară face loc inițiativelor individuale. Un deputat oricît de puțin e pregătit, dacă găsește cîțiva colegi cu care face o majoritate relativă, poate depune un proiect de lege. Sistemul retușărilor permite ca să se legifereze succesiv dar contradictoriu același materie. Unele legi nu pot fi aplicate fiindcă cuprind pur și simplu ineptii fără senz. ***

Așa dar cele două mai mari defecte care se impută parlamentului sînt: 1. valoarea individuală a membrilor scăzută până la o mare lipsă de competență; 2. elaborarea defectuoasă a legii. Cel de al doilea punct e un simplu corolar al celui dintîiu.

În ce privește primul, el conține o mare doză de exagerare. Sintem totdeauna înclinați să idealizăm trecutul și să considerăm personalitățile care ne-au precedat ca mult mai mari decît cele contemporane. E o chestie de perspectivă. Cu toate acestea dacă am face un bilanț al parlamentarismului celui mai criticat, al celui din Franța, ne-am da seama că o Cameră care în jumătate de veac a produs pe Gambetta, Jules Grevy, Jules Ferry, Freycinet, A. Ribot, Clemenceau, Jaurès, Waldeck-Rousseau, Millebrand, Briand, Viviani, Leon Bourgeois, R. Poincaré, Deschanel, Leygues, Barthou, Caillaux, Albert de Mun, Herriot etc., etc. nu e de loc inferioară aceleia care a produs pe Thiers, Guizot, Benjamin Constant. Dezbateri ca acelea asupra asociațiilor, a separației bisericii de stat, sînt, după cum se exprimă Barthélemy, din acele care onorează tribuna franceză.

În ce privește acuzarea adusă parlamentului că conține prea

* Bryce, op. cit., p. 371-372.

** Max Weber, *Parlament und Regierung in neugeordneten Deutschland*, 1918.

*** Vezi exemple nenumărate în Barthélemy, op. cit., p. 71 și urm.

mulți avocați, ea nu ni se pare iarăși prea fundată. Dacă elaborarea legii e una din principalele îndatoriri ale unui parlament, nimeni nu poate fi mai competent în redactarea și tehnica ei ca un om de Drept. Alături de profesorii dela facultatea de Drept, cei mai indicați să fie constructorii de legi sînt tocmai avocații. Dar aceștia nu sînt utili numai în ce privește forma legilor, dar și în ce privește fondul. Chestiunile care se discută mai des în parlament sînt cele sociale și economice. Cel mai aproape, de acestea prin formația culturii lor sînt avocații. Această campanie contra avocaților se termină printr'o campanie contra intelectualilor. Am văzut mai sus inconvenientele pe care le-ar aduce un parlament de specialiști tehnicieni prin îngustimea punctului de vedere din care aceștia s'ar pune. Intelectualul — și printre aceștia și avocatul, — au o cultură generală cu orizonturi mai vaste și mai variate decît un industriaș ori meseriaș. Ei stau oarecum la răscrucea din care pleacă mai multe interese. Tendința pragmatistă care vrea să dizintellectualizeze parlamentele prin introducerea profesioniștilor ar duce la o dezorganizare și incompetență cu mult mai mare decît aceia la care asistăm astăzi.

Dacă e adevărat că legile sînt rău construite, rău elaborate și redactate, aceasta nu e fără remediu. Și acest remediu poate fi luat chiar din procedeele democratice fără a recurge la dictatură ori la suprimarea parlamentului.

Dacă o instituție prezintă vicii de funcționare nu e nevoie de desființat însăși instituția, nu e nevoie să arzi moara ca să piară șoarecii. E deajuns să suprimăm reiele de care suferă.

Pentru a ameliora legiferarea, există un mijloc foarte eficace: reorganizarea și extinderea puterilor *Consiliului de stat*. Napoleon crease Consiliul de stat cu o adunare de juristi, numiți de șeful statului pe baza competenței lor. Această instituție e acela care trebuie să alcătuiască legile sau reformele aduse acestora.

Proiectele pot fi modificate, de parlament, însă consultarea Consiliului de stat trebuie să fie *obligatorie*. Un proiect de revizuire a Constituției depus de guvernul Charles Floquet în 1888 prevedea aceasta.

Dar el n'a trecut. Funcționarea actuală a Consiliului de stat în diferite țări e cu totul insuficientă. Trebuie create secțiuni legislative, care să servească, nu numai la documentarea materialului legislativ dar chiar la elaborarea lui totală.

Alături de aceasta ar trebui înființate, pe lângă fiecare ministru, comisiuni de tehnicieni specialiști care să prepare sub direcția unui jurist profesor materialul unui proiect de lege. Aceste comisiuni ar pune în fața parlamentului legi bine studiate. În fine limitarea legilor pe cale de inițiativă parlamentară fără consultarea consiliului de stat ori a comisiilor de specialiști se impune iarăși. Iată câteva corective. Și probabil că se pot găsi multe altele. Cu ajutorul lor tehnica parlamentară ar funcționa desigur mult mai bine.

În ce privește acuzarea de limbuție adusă parlamentelor în care discursurile bine făcute împun, mi se pare, la fel, puțin fundată. Discuțiunea e absolut necesară oricărei creații. Ea constituie operațiunea critică de punere la punct, de adaptare a legii la opinia publică, la tradiție, la moravuri, la logică. Cu cât o discuție e mai amănunțit făcută cu atât e și mai fructuoasă. Nu numai din punctul de vedere al calității legii, dar și din acela al intereselor națiunii. „Cu toate recriminările contra limbuției parlamentare, nu încetăm de a repeta: nenorocire țărilor în care se tace. Agitațiile democratice sînt mai salubre decît calmul mlăștinos al despotismului. Vorbăria parlamentară are multe inconveniente desigur. Trebuie s'o preferăm însă conspirațiilor tăcute din regimurile de tiranie“. Această vorbărie aduce la cunoștința celui mai umil cetățean cele ce se pregătesc pentru conducerea țării lui.

Parlamentele așa cum se prezintă astăzi, adeseori sub forma „amatoristă“ și diletantă, pot fi mult ameliorate din punctul de vedere al competenței. Și cu toată mania lor de discuții, ele au creat după cum vom vedea mai departe o legislație mai impunătoare și mai eficace decît acela a multor guverne autocrate.

Pentru a termina examenul problemei competenței în democrație, după competența alegătorilor și a aleșilor, ne rămîne să cercetăm pe aceia a miniștrilor.

Un profesor poate fi ministru de instrucție, iar un avocat de lucrări publice, înfine un literat ministru de industrie și comerț. Această aptitudine a omului politic de a trece dela un minister la altul indiferent de competențe, (ceia ce s'a numit „la valse des portefeuilles“) a fost iarăși aspru criticată de adversarii regimului democratic. Bufada lui Ch. Benoist; citată mai sus: „N'importe qui étant bon à n'importe quel, on peut n'importe quand le mettre n'importe où“, a fost pronunțată mai ales relativ la amatorismul ministerial. Pentru ca cineva să ajungă ministru nu e nevoie să fie cine știe ce specialist: o anumită abilitate, talent de intrigă și talent oratoric îl ajung.

Aceasta ar fi situația guvernelor democratice. E întemeiată această critică?

O comparație cu celelalte regimuri politice ne va edifica. Puține guverne au consacrat mai mult incompetența ca acelea ale Restaurației. Majoritatea miniștrilor erau preoți: Talleyrand fost episcop, Louis fost diacon, Montésquiou, Fouché etc., etc. la fel. În timpul monarhiei din Iulia asistăm mai ales la guverne de militari, foarte frecvente de altfel în toate guvernele autocratice. Dar e oare mai competent ca tehnician un general decît un avocat?

Subt Ludovic al XVIII-lea, în plin regim absolutist, prefectul de poliție devine ministru de marină. Un alt prefect subt Carol al X-lea devine iarăși ministru de marină. M-r de Chabrol tot subt Carol X, trece dela direcția înregistrării la ministerul de

război, la cel de finanțe și apoi la justiție. M. Capelle secretar general la interne devine ministru de lucrări publice etc., etc. Și exemplele se pot înmulți la infinit.*

Dar e oare indispensabil ca un ministru să fie numai de-cit un tehnician, un specialist? Care sînt calitățile care se cer unuia ministru?

În orice instituție, în organizarea oricărui serviciu trebuie o colaborare între competența tehnică și inteligența generală. În diplomație de pildă, personalul tehnic de carieră, e necesar. Dar afacerile mari sînt totdeauna tratate de un trimis extraordinar, care are inteligența așa de suplă încît trece peste anumite protocoale. Ca să fii secretar de legație trebuie să ai stagiul, ca să fii ministru nu-ți trebuie niciunul. Instituțiile engleze sînt conduse de alianța între un greșier care știe dreptul și un judecător de pace care e un nobil cu bun simț și inteligență naturală. Numai simpla inteligență în direcționarea unei instituții poate duce la incapacitate, dar și birocrația tehnică duce la formalism și la rutină.**

Mai ales Germania a încercat printre primele țări să cheme la minister oameni de afaceri. Tipul cel mai caracteristic al omului de afaceri ajuns ministru și care nu răspunde chemării fiindcă nu are educație politică e Helfferich.***

Ajuns încă tînăr director la Deutsche Bank, el a fost chemat ministru de finanțe. Până aici talentele sale tehnice aveau o întrebuințare. Dar ambiția politică l-a făcut să ceară postul de vice-cancelar și ministru de interne. Lipsit de supleță, de tact autoritar și violent, el a indispus și Reichstagul și opinia publică.

În timpul războiului Franța și Anglia deasemeni au făcut apel la cîțiva oameni de afaceri, încredințîndu-le ministere. Dar încercarea nu pare să fi fost nici acolo prea fericită.

Întăiu, opinia publică a fost foarte des alarmată de legăturile dintre guvern și lumea afacerilor. Bănulala unor legături venale n'a întîrziat să se formuleze. Jurnalele englezești din perioada războiului se plingeau că niciodată nu s'a simțit mai tare în sfera guvernamentală „influența sinistră a oamenilor de afaceri“. Afară de aceasta, unitatea cabinetului a dispărut. Cînd nu există unitatea politică fiecare trage într'o parte. Lord Curzon, declara că în timpul războiului cea mai mare parte din ședințele consiliului de miniștri erau întrebuințate ca să rezolve conflictele și supărările dintre miniștri pe chestiuni de vanitate. Unii din miniștri, preocupați numai de gestiunea tehnică a departamentului lor erau incapabili să răspundă la o interpelare referitoare la politica generală a guvernului: aceasta le era indiferentă și complet străină.

* Barthélemy, p. 126.

** Ibid., p. 132.

*** Experiența a fost reușită însă cu W. Rathenau. Dar acesta avea și talent politic.

Cițiva publiciști au indicat un alt remediu la incompetența miniștrilor, un remediu în ființă mai ales în țările autocrate dinaintea de războiu, Rusia, Austria, Germania: guvernele de funcționari. Max Weber crede că: „Într'un stat modern adevărata autoritate și conducere nu stă nici în discursurile parlamentare, nici în ordinele monarhilor, ci în minile biroucrăției. .

Ei îi aparține viitorul.* De fapt coincidența regimurilor biroucratice cu cele autocrate arată destul de bine că această erarie de birouri constituie o putere abuzivă de care democrația trebuie să se teamă. Austria veche cunoștea perfect acest regim. Dar și Germania, de la căderea lui Bismarck a fost mereu condusă de funcționari: Bethman-Holweg de carieră administrativă, Bülow diplomat, Hohenlohe la fel. Dealtfel în Germania opinia curentă era că guvernarea e exercitată de monarh cu ajutorul funcționarilor și ofițerilor (H. Delbrück). Felul cum au condus în Germania războiul aceste guverne de funcționari se vede astăzi: organizație minuțioasă dar greșeli politice și diplomatice din cele mai grave. Dealtfel unii autori au văzut-o bine. Hago Preuss (Das deutsche Volk und die Politik, 1915) arată clar că Inaptitudinea Germaniei de a avea oameni politici se datorește recrutării miniștrilor din rândurile funcționarilor. Lipsa parlamentarismului a fost nefastă Germaniei. Personalități de mîna a doua ca Michaelis au putut ajunge cancelari în momente grele numai fiindcă aveau un lung stagiul în birouri. Astfel unul din cele mai mari defecte ale guvernelor de funcționari e *gerontocrația*. Tinerii capabili și plini de promisiuni trebuie să-și plardă cea mai bună parte din energia tinereții în posturi obscure. „Dar talentul omului de stat nu se *cîștigă prin vechime*. La vîrsta în care participă cu strălucire la destinele Angliei, Robert Peel ar fi fost în Germania cel mult consilier de prefectură.**

Domnia biroucrăției duce la anchilozarea statului, la formalism, stagnare, paperaserie, inerție etc. Lipsit de responsabilitate în fața parlamentului, un guvern de funcționari e pe deasupra incontrollabil și liber de a comite abuzuri. Activitatea tehnică trebuie controlată de cea politică. Fără de aceasta ea devine ori rutinară, îngustă și limitată ori abuzivă și despotică ca în Rusia.

Trbuie să mai adăugăm că guvernele de funcționari nu păstrează nici ele continuitatea și competența. Iată de pildă Rusia. În mai puțin de o lună (Decembrie 1915—Ianuar 1916) ea a văzut succedîndu-se trei ministere: Gallitzin, Stürmer, Trepoff. Stürmer care a făcut carieră administrativă a fost numit la un minister unde ar fi trebuit chemați diplomați, la afacerile străine; Pokrowsky consilier la Curtea de conturi e numit și el mai tir-

* Max Weber, *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*, p. 14 și 27; cf. H. Kelsen, *Wesen und Wert der Demokratie*, p. 23 și Hasbach, *Die moderne Demokratie*, pag. 183.

** Barhiélemy, p. 172, 174 și 175.

zia la afaceri străine. În Austro-Ungaria, un diplomat, Gratz e numit la finanțe, etc., etc..

După cum parlamentele de profesioniști inspirau în mod iluzoriu speranțe neîndreptățite de a corija incompetența, la fel guvernele de oameni de afaceri ori de funcționari sînt viciate de grave inconveniente, cu mult mai grave desigur decît ministerele parlamentare. Știința conducerii formează o știință și un talent special. Un tehnician sau un biroucrat nu poate s'o atingă decît foarte rar, fiindcă n'au educația specială care dă comprehenziunea interesului general, echilibrul intereselor, psihologia mulțimii, tactul și cunoașterea oamenilor, cu un cuvînt minuirea materialului uman în ambițiile sale cătră putere.

Competința nu e suficient de organizată în democrație desigur. Dar am văzut că nici remediile reacționare, crezute adevărate panacee, nu sînt în măsură să amelioreze situația. În fiecare instituție sînt două feluri de vicii: de principiu, organice și de detaliu. Democrația suferă cel mult de acestea din urmă. După cum am văzut remediul democratic se găsește. Cu ajutorul lor competența va fi mai organizată și creația mai fecundă. Să regenerăm parlamentele. Sînt o mulțime de mijloace pentru aceasta. Tot ele sînt cele mai bune pepiniere de ales competențele. Acolo se dovedesc talentele omului de stat, care nu trebuie să fie numai un specialist ci să aibă acel talent unic de conducere pe care nu-l poate avea decît el.

III

Nu e de ajuns însă ca parlamentele și guvernele democratice să soluționeze problema competenței. Ajunși aici, după unii, s'ar deschide un nou impas. Chiar dacă deputații și miniștrii ar fi pricepuți și capabili—zic adversarii democrației,—ei n'ar putea produce mare lucru fiindcă, din exces de individualism, din cauza dezbinărilor și luptelor intestinale, a rivalităților dintre grupuri și grupulețe, din cauza intrigilor și ambițiilor pur politice, ministerele ar fi veșnic răsturnate, înainte de a avea timpul să întreprindă ceva serios.

Instabilitatea și corolarul ei, lipsa de continuitate, apasă greu asupra democrației ca un fel de blestem. Iată bunăoară ce s'a petrecut în Franța în ultimii ani: nici un minister n'a putut aduce o soluție financiară nevoilor teribile prin care trecea această țară, fiindcă ministerele nu durau cîteodată decît cîteva zile (cabinetele Marsal și Herriot), de cele mai multe ori cel mult cîteva luni. Ori, ce continuitate se poate înfirișa, ce sistem se poate urmări consecvent în cîteva luni de zile? Dar nu e numai instabilitatea ministerelor. Ch. Maorras merge mai departe. După el sistemul republican, cu schimbările din șapte în șapte ani, e incapabil să urmărească o politică externă susținută, fiindcă aceasta e o chestie de lungă durată. Chiar dacă demo-

crația ar rezolva problema competenței, i-ar mai rămâne un mare viciu: instabilitatea și lipsa de continuitate.

De fapt toate aceste afirmații sînt bazate pe simple impresii. Pentru a vedea lipsa lor de temelie, nu avem decît să verificăm faptele. Iată trei instituții care cer prin excelență continuitate: administrația, politica externă și legislația. Considerați administrația țărilor democratice, din punctul de vedere al continuității.

Franța are prefecți și subprefecți inamovibili. Cel dintău numiți în mare parte de guvernul Combes, au rămas și până astăzi, după douăzeci și ceva de ani, aceiași. Gospodăria lor merge foarte bine și dacă se plînge cineva de ceva e de excesul de centralizare. Dar aceasta e încă o rămășiță a guvernelor monarhic-absoluate și în orice caz nu democrația e de vină. În Anglia, judecătorii de pace care au și competența administrativă, constituiesc gloria acestei țări: cinste, muncă, dreptate.

Asupra stabilității administrației, deci asupra posibilității lor de creație continuă, iată ce ne spune profesorul Bryce, spirit mai de grabă conservator, în orice caz nu prea indulgent cu neajunsurile democrației, fost ambasador al Angliei la Washington (se știe că în diplomație se găsesc puțini amici ai democrației) și ministru în guvernul de dreapta: „În cele șase țări studiate (Franța, Canada, Elveția, Noua-Zelandă, Australia, Statele-Unite) personalul care asigură munca departamentelor, prin urmare acel care administrează țara, e menținut în afară de politică și rămîne în funcțiune, (afară decît într'o oarecare măsură în Statele-Unite), dealungul deplasărilor majorității parlamentare și a schimbărilor de cabinet. În aceste șase state agenții civili sînt de o mare competență profesională, cinstiți și întru nimic inferiori celor care se găsesc în orice monarhie din Europa, și bineînțeles, superiori funcționarilor din Rusia țaristă unde corupția domnea de sus până jos. Bineînțeles, nicăeri nu sînt așa de bine dotați ca în birocrăția germană (Democrația germană n'a scăzut de loc aceste calități birocratice. N. A.). Democrația a înzestrat Franța cu o administrație superioară—chiar dacă nu e mai puțin costisitoare,—aceleia care servea înainte Monarhia, iar Anglia cu o administrație cu mult mai bună decît aceia a oligarhiei dinainte de 1832. În slujbele înalte, serviciul britanic, numără mulți funcționari remarcabili și, în toate gradele ierarhice, agenții secundază în mod loial pe șefii lor, indiferent de partidul la care aparțin“.*

Celace a fost mai ales criticat în guvernarea democrațiilor e politica lor externă. S'a spus că diplomația presupune discreție și guvernele democratice vor denunța și publicarea tratatelor, în orice caz aprobarea lor prin dezbateri parlamentare. Apoi politica externă cere continuitate și democrațiile schimbă adeseori capricios de dispoziție. În fine în ce privește selecțiunea personalului diplomatic, un monarh pricepe mai bine capacitățile

* J. Bryce, *Les démocraties modernes*, II, p. 399.

indicate în această privință, ca mulțimile care nu cunosc și nu înțeleg să aprecieze adevăratele calități. Ele aleg funcționarii după talentul lor oratoric ori după abilitatea lor față de slăbiciunile populare. Schimbarea ministerelor strică complet continuitatea tratatelor. Am văzut că monarhiștii francezi sînt convinși că chiar schimbarea președintelui republicii din șapte în șapte ani și faptul că succesiunea nu e ereditară, strică constanței politicii exterioare.

Contra acestor considerații teoretice, realitatea faptelor opune o puternică dezmințire. Iată pentru Franța constatările aceleiași Bryce: „Schimbările repetate de ministere n'au afectat în mod serios politica externă. Democrația s'a arătat în avantajul său luptînd ferm contra spiritului de partid și contra inconstanței cabinetelor în funcțiune. Firește, totul nu s'a întîmplat fără ciocniri între miniștri și comisiunile parlamentare; în general însă, secretele (diplomatice) erau bine păstrate și poporul păstra o tăcere pe care o simțea necesară. E dela sine înțeles că din cînd în cînd s'au comis greșeli, dar care, luate în total, au fost cu mult mai puțin grave ca cele două greșeli care au caracterizat sfîrșitul domniei lui Napoleon al III-lea: expediția în Mexic și războiul contra Prusiei. În ține, după cum arată rezultatele, aceste greșeli au fost cu mult mai puțin dezaastroase decît acelea care au cauzat ruina celor trei mari monarhii a căror politică exterioară era în mîinile unei biroucrații militărești: Germania, Austria și Rusia“.*

În Anglia democrația, adică opinia maselor, a oprit în trei rînduri tentațiile guvernelor de a declanșa războaie. Odată, în timpul războiului american de Secesiune, a doua oară, în războiul anglo-boer 1901, cînd trecînd peste sentimentul popular, s'a vărsat atîta sînge. A treia oară, în fine, la 1876 cînd Lord Beaconsfeld ar fi vrut să intre în război alături de Turci. Dacă n'a făcut-o e fiindcă s'a opus sentimentul maselor. „Mărginindu-ne să rezumăm politica externă urmată în cursul acestor ultimi ani de către cele trei mari națiuni democratice, vedem, din exemplul Franței, că e posibil unei democrații să-și menție o continuitate de vederi în politica sa externă: s'a lăsat diferiților miniștri succesivi sarcina de a urma execuția detaliilor, fiindcă în substanță, națiunea înfreadă era de acord asupra marilor linii care trebuiau urmate. Cazul Statelor-Unite probează că opinia publică,—omnipotentă în această țară,—are de obiceiul dreptate în ce privește scopurile pe care și-le propune și că tinde din an în an să fie mai cuminte și mai moderată. Și dacă cităm și cazul Angliei, constatăm că evenimentele au dat de mai multe ori dreptate opiniei masei națiunii, decît atitudinii clasei relativ

* Bryce, op. cit., t. II, p. 415.

restrînse căreia i s'a încredințat conducerea afacerilor. Putem acum să formulăm o concluzie asupra competenței Democrațiilor în politica externă. Puneți rezultatele obținute în cele trei țări pe care le-am examinat în fața acelorora în care nici o clamoare populară n'a turburat calmul înălțimilor olimpiene pe care stă monarhul încunjurat de consilierii săi militari și civili, însărcinați cu controlul politicii externe. În Rusia, în Germania și Austria, împărații și miniștrii lor respectivi se găseau în situația de a urmări politica lor cu o îndărătnicie pe care nimic n'ar fi putut-o turbura. Sentimentul popular, opoziția parlamentară, erau pentru acești potentai, cantități neglijabile. Aceste guverne nu se arătau scrupuloase în alegerea mijloacelor și nici o considerație de morală socială și națională nu i-ar fi împiedecat să recurgă la metodele care păreau că promit succesul.

Luaiți situația în care se găsea Rusia în 1917 cind s'a prăbușit autocrația, acela a Germaniei și a Austriei în Octombrie 1918 și comparați-le cu acelea ale celor trei țări libere în aceleași momente critice. Tentațiile și piedicile care încunjură și pervertesc scopurile și metodele diplomatice în țările guvernate de despoți sau de oligarhii, diferă adesea de tentațiile de care trebuie să se ferească guvernele populare. Dar în cazurile de care am vorbit mai sus, cași în multe altele ele se arată cu mult mai periculoase*.*

Ne mai rămîne de examinat legislația. Exemplul Franței ar părea concludent. Trebuie să observăm însă că excesul de individualism, de luptă și rivalitate parlamentară de care dă dovadă Franța, nu e un efect al democrației sau al parlamentarismului ca instituție politică. Aceste aptitudini sînt coeficienți de rasă. Un parlament are aceiași fizionomie și aceiași psihologie ca poporul care-l produce. Franța e o țară care lubește discuția și controversa. Aceasta se manifestă oricind, în orice ocazie și nu numai în parlament. Un simplu cetățean se simte dator să discute orice măsură, orice ordin. Ca dovadă că nu instituția e de vină, e că ea dă alte rezultate în Belgia, Anglia ori Elveția. Și dacă într'o mică măsură parlamentarismul favorizează aceste trăsături de psihologie etnică, corectivele indicate mai sus pentru perfecționarea regimului parlamentar sînt suficiente ca remediu.

În rezumat, din acest scurt examen al celor trei instituții mai principale din orice țară, administrația, legislația și politica externă reeasă că acuzarea de lipsă de continuitate și de individualism excesiv adusă democrației e lipsită de bază. În multe privinți acest regim a arătat o continuitate cu mult mai solidă, fiindcă era bazată pe rațiune, pe bun simț și pe interesul națiunilor, decît aceia a regimurilor despotice supse tuturor capriciilor ori proastelor dispoziții ale unui monarh absolut ori ale unui tiran.

* Bryce, op. cit., p. 420-421.

III

Dacă democrația ar fi un regim în adevăr incapabil de producție, ar urma că după un secol de funcționare, acest regim să fi suprimat orice progres în țările în care s'a realizat, ar urma ca țările democratice sau să se găsească în același stadiu în care erau în momentul căderii absolutismului, sau chiar să fi decăzut de atunci. Oricine își poate da seamă însă printr'o simplă constatare că țările democratice sînt astăzi în fruntea po- poarelor, iar țările despotice pe ultima treaptă a ierarhiei.

Determinarea progresului, adică găsirea unui criteriu clar și sigur pentru a indica înaintarea unei societăți, e una din cele mai complicate și mai dificile probleme ale sociologiei. Cu toate aceste dificultăți putem să ne dăm samă, măcar empiric de achizițiile incontestabile făcute de unele societăți actuale față de cele de acum o sută de ani.

În primul rînd, vine, fără îndoială *cultura* cel puțin în ce privește cantitatea ei; în ce privește difuziunea ei în mase cît mai largi, progresul e incontestabil. Procentul de analfabeți e mult mai scăzut. În schimb absolvenții de școli secundare, de școli tehnice, de universități sînt număr înflorit mai mare. *Cultura* nu mai e un apanaj și un instrument de clasă. Oricine poate ridica pînă la culmile cele mai înalte. Școala primară, obligatorie, liceul facultativ au pătruns pînă în cele mai sălbatice colțuri ale continentelor.

S'a spus însă că celace a cîștigat *cultura* în cantitate a pierdut în *calitate*. Înainte erau mai puțini oameni luminați. Instrucția acestora însă era adincă și organizată. Ei erau capabili să prefacă mai ușor elementele învățate în opere de invenție creatoare. *Cultura* actuală e pasivă și mecanică. Egalitatea care nivelează, șterge și deosebirile individuale, suprimă personalitatea și originalitatea. Sistemul egalitar omoară creația culturală, fiindcă nu e posibilă intelectualitate și știință adevărată fără individualitate.*

Dar democrația urăște individualitățile proeminente, ea lu-bește caracterele medii, mijlociile mecanice, masele uniforme.

Caracterul său e, cum s'a zis, *antierotic*. „Din lupta contra titanilor, contra îndărătniciei și capriciilor oamenilor puternici și a eroilor s'a născut gîndirea democratică. În lupta pentru umanizarea voințelor naturale și uzurpatoare, cît și supranaturale ori dumnezeiești a devenit ea mare“.**

A devenit o banalitate afirmația că creațiunile mari artistice nu pot apărea decît sub un regim autocrat, fie el acela al lui August, Ludovic XIV, Elisabeta, Napoleon etc.. *Arta* e un

* H. Kelsen, *Wesen und Wert der Demokratie*, p. 27.

** D. Kolgen. *Die Kultur der Demokratie*. p. 4.

lux. Ea nu poate să apară decît în medii unde se cultivă luxul, unde se apreciază originalitatea și geniul, unde valorile spirituale trec pe primul plan.*

Dacă se amintește totdeauna de domnia absolută a unui August ori Ludovic al XIV-lea ca creatoare de valori artistice, nu trebuie de uitat nici epocile de puternică democrație care totuși au stimulat arta și cultura. Grecia antică, a cărei civilizație e considerată de unii ca neîntrecută până astăzi, e produsul unui regim democratic; romantismul francez e eoul revoluției franceze. Artistul nu e totdeauna un bufon și nu-și manifestă totdeauna operele ca o palață care distrează spleenul unui despot blazat. Nici un regim nu poate stimula—contrar celor afirmate de Koigen—personalitatea, ca regimul liberator al democrației. Omul devine în democrație respectat, ca atare devine un scop în sine, se consideră ca un punct de vedere care trebuie admis ca oricare altul. E. Renan și după el criticul Faguet, au arătat perfect cum libertatea e regimul care convine cel mai bine invenției științifice și producției intelectuale. Încrăzătorii într'insul, considerîndu-se egal cu oricare altul, cel puțin fiindcă formal are aceleași drepturi, un cetățean al democrației e stimulat să-și spună cuvîntul, să-și dezvolte aptitudinile proprii, să-și perfecționeze specificitatea individuală. Nici o constrîngere nu-l oprește de a se manifesta. Din acest regim reiese toleranța față de sentimentele și de ideile celor de alături. Poate să fie adevărat că marii monarhi care vor să fie distrați, întrețin în jurul lor o serie de artiști și gînditori. Dar în asemenea medii nu se dezvoltă decît un aspect al artei: tendința către amuzament. Apoi opera de artă trebuie să aibă o anumită etichetă, o ținută. Ea e strivită în rețelele oficiale care dau tonul. Oare e mai prolice pentru producția artei un regim ca acela în numele căruia Voltaire a fost bătut cu bastonul în piața publică fiindcă își permitea să aibă spirit, cîciace supăra pe cutare conte imbecil autor și el de fade versuri, decît regimul democratic în care fiecare poate spune ce vrea și e ascultat dacă are talent?

Oare închiziția, cenzura lui Metternich, politica țaristă care destitua dela universități partizanii darwinismului și numea în loc comisari, pentruca știința să fie mai sigură, să fie regimuri proprice creațiunii spirituale? În Franța, producția spirituală a scăzut de cînd domnește democrația? Poate foarte bine Maurras să injure romantismul, un Victor Hugo, Lamartine, Balzac, Flaubert, nu sînt întru nimic inferiori lui Molière ori Racine. Mediocră în pictură până în secolul al XIX-lea, Franța a cîștigat în decursul acestui veac prin renașterea clasicismului, romantism și impresionism poate primul loc față de celelalte țări. Afară de Shakespeare, toate numele mari ale literaturii engleze se leagă de regimul democratic, dela Dickens la Wells, iar în Rusia formidabilele ta-

* Vezi verificarea istorică în Bryce, op. cit., t. II, p. 572.

lente dela Dostoewski și Tolstoi la Gorki, sînt acelea ale luptătorilor pentru o viață socială mai dreaptă.

Se invocă pentru teza contrară America. Dar lipsa producției intelectuale acolo e datorită în timpul unei bune părți din secolul trecut, eterogenității populației, luptei feroce pentru traiu, absenței unei limbi literare unitare, etc. Cătră sfîrșitul veacului, adică cînd democrația se întărește, America produce alături de Longfellow și Whitman, pe William James și pe Edgar Poe.

Să mai vorbim de progresele științei? Se cunosc legăturile democrației cu raționalismul științific. Tot ce s'a produs într'un singur secol, în ultimul, întrece sforțările tuturor secolelor anterioare la un loc. În timp ce autocrația oprea ca periculoasă orice invenție și trimetea la închiziție, pe rug ori macar în închisoare ori exil pe savanți, democrația a plătit cu sume formidabile brevetele de invenții, a ajutat cu burse, cu enorme subvenții acordate laboratorilor, toate aspirațiile cătră producție și nouate. Democrația s'a identificat cu știința.

Tot ei îi datorim uriașul progres tehnic efectuat în ultimul timp. Desigur nu democrația a inventat tehnica și mașinismul. Dar revoluția industrială apărută mai întăiu în Anglia a fost mereu favorizată prin regimul juridic și politic. Garanția, securitatea, libertatea pe care o acorda codul democratic acestor întreprinderi, stimulentele pe care le acorda științei, față de care mașinismul nu e decit o aplicație, toate acestea au dus la perfecția și confortul pe care-l avem astăzi. Dacă junkerii prusaci împingeau la începutul secolului trecut pelucrători să sfarme mașinile, dacă oligarhia rusă se opunea pe cît putea la expansiunea industrială, dacă aceste tentative ar fi fost lăsate să se manifeste, onorații teoreticiani ai autocrației nu s'ar mai lumina azi cu electricitate, n'ar face călătorii în tren sau automobil și nu ar asculta neturburați la moștile lor, un „haut-parleur“ care le aduce ultimele concerte dela Paris ori Londra.

Dar creațiunea formidabilă a democrației e în organizarea vieții economice. Politica de liber schimb, de interdependențe între țări, organizarea internațională a creditului, a transporturilor e acela care a făcut posibil tot progresul actual. Dacă un țaran din Bretania se îmbracă cu lina din Australia și își vinde produsele în America, dacă griul nostru merge la Rotterdam și noi cumpărăm mașini din Germania fabricate cu cărbuni din Anglia, toate acestea sînt posibile fiindcă există liber-concurența și libertate comercială.

Altfel ne-am svîrcoll în economia feudală, ne-am îmbrăca cu pizza țărănească făcută la gherghef aici și am face cură de lapte, ouă și mămăligă. Și dacă n'ar fi miturile naționaliste și șovine, antice mitologii susținute de politica reacționară și antedemocrată, care închid granițele traficului economic, progresul, pentru toate țările, ar fi mai mare. Contradicția între mitologia șovină, locală și autohtonă care e o simplă credință și in-

terdependența economică internațională care e o realitate, oprește tă-măduirea dezastrelor marelui războiu mondial. Dar cultivarea mitului șovin în dauna producției economice nu e opera democrației ci a adversarilor ei.*

Dacă administrația și justiția au fost funcții în care până la un punct și vechiul regim s'a arătat productiv, cultura și tehnica sînt creațiunile democrației. Alături de acestea trebuie menționat grandiosul capitol al legislației sociale. Nu mai vorbim de legile de asistență necunoscute altor regimuri. Dar tentativele făcute de a împaca munca și capitalul, în special de a ridica condițiile de trai ale muncitorilor, nu are numai o semnificație justițiară, ci și una pur utilitară. Ameliorînd viața lucrătorului se face din el un instrument de muncă perfecționat. Politică socială, prin aceea curioasă lege a eterogeniei scopurilor, caracteristică sociologiei, urmărind filantropia a ameliorat producția. Printre alte condițiuni a rendamentului maxim al muncii, trebuie pus în primul rînd buna stare materială a muncitorului.** Organizarea științifică a muncii alături de taylorism și de selecțiunea profesională, trebuie să pornească dela aceasta. Aceasta au înțeles-o oameni ca Ford sau Stinnes, care, urmărind propriul lor interes, au îmbunătățit starea muncitorilor.

Și cînd e vorba de producțiune, nici un regim n'a favorizat-o mai mult prin politica lui pacifică. Creație fără liniște și securitate nu e posibilă. Desigur democrația n'a putut înlătura războaiele. Nu mai există ca mai înainte însă starea acela permanentă de „guerilla“, de lupte civile, de devastări, de invazie. Prin ideologia pe care o susține și prin începuturi de realizări de instituții în genul „Socetății Națiunilor“, ea prepară un viitor de liniște.

Am văzut mai sus cîte războaie a evitat opinia democratică, iar războiul mondial care a însingerat lumea patru ani, a fost mai degrabă întreținut de popoare autocrate ca Rusia și Austria decît de țările democratice.

În această ordine de idei trebuie menționat, alături de creațiunile materiale ale democrației, pe acelea morale. Această formă de guvernămînt și ideologie au îmbogățit domeniul etic cu valori nouă.***

Umanitatea, mila, compătimirea, filantropia între indivizi și popoare erau rare excepții înainte de regimul democratic. Azi ele sînt un capital de educație curentă. Și, fără îndoielă, dacă vrea să dănuiască, omenirea va merge în direcția lor.

Dela tehnică la morală, dela știință la economie, opera democrației e vastă și fecundă. Comparați ritmul istoriei din antichitate până la începutul sec. al XII, cu acele dela Napoleon până azi: optsprezece secole de dibuiri lente, de încercări de

* Această idee a fost remarcabil tratată în recenta lucrare a lui F. Delaisi: *Les contradictions du monde moderne*, Paris, 1925.

** D. Iovanowitch, *Le rendement optimum du travail ouvrier*, Paris, 1925.

*** Vezi și E. Herriot: *Créer*, 2 vol., Paris, 1920.

multe ori ratate, în care omenirea înaintează cu greu. Și pe urmă într'un singur secol invențiile morale și materiale se precipită una peste alta dela an la an. Deosebirea de viteză între vechiul regim și cel de azi, e ca dela diligență la automobil.

Progresul modern se face în tempo nervos și precipitat. Prin libertate și pace funcțiunile productive ale omenirii și-au căpătat jocul lor natural. Stimulate, ele dau rendamentul maxim. Fără nici o manie de modernitate, considerind numai aspectul creațiilor de tot felul, se poate spune că epoca democratică nu găsește nicăeri precedent istoric.

* * *

După toate acestea nu înseamnă că Democrația nu are multe neajunsuri. Dar în politică absolutul e totdeauna un neajuns. Acolo trebuie să alegi din două rele pe cel mai puțin rău. Cum spunea Richelleu: „la politique c'est l'art de choisir entre de grands inconvénients“. Între oligarhie sau autocrație și democrație, aceasta din urmă oferă minimum de inconveniente. De aceea o preferăm. Făcînd aluzie la regimul oligarhic Căvar spunea: „Oricît de imperfectă e o cameră legislativă, o anticameră e cu mult mai rea“.

În fond, toate acestea sînt simple discuții teoretice. Ele n'au de scop decît să dea o bază rațională unei realități de fapt. Democrația *există*: acesta e faptul ineluctabil. Amici sau dușmani ai democrației trebuie să ne resemnăm. Luminarea maselor aduce cu ea implicit pretenția la controlul și guvernarea colectivității. Aceasta e o lege aproape fizică, ca și gravitatea. Ea nu se poate evita. Masele adînci ale societății, conștiente de dreptul lor la viață nu vor abdica de bună voe drepturile lor, fiindcă Ch. Maurras sau alt subtil literat găsesc că alt regim e mai bun.

Tot ce ne rămîne de făcut e să organizăm și să perfecționăm acest regim pentruca să ne dea tot ce poate da. Dar remediile, ca să fie fecunde, trebuie să pornească tot din inspirația democratică. Altfel nu vor fi primite sau vor da un rezultat hibrid mai plin încă de inconveniente decît cel actual.

Mihai D. Ralea

Cronica externă

Tratatul dela Berlin

La 24 April 1926, Germania și Rusia au semnat la Berlin un nou tratat de alianță. Confirmând pe cel dela Rapallo în ce privește relațiile economice, ele au pronunțat încăodată termenul de amicitie, căruia i-au dat mai ales o semnificație politică, în actualele împrejurări. Fără nici o noutate în întinderea lui formală și nici o clauză extraordinară față de cuprinsul obișnuit al tratatelor internaționale, acest act public a preocupat adînc cercurile politice și și-a mărturisit, fără înconjur, importanța istorică.

Situația în care a fost iscălit i-a atribuit un caracter agresiv. Gestul de ostilitate făcut la Rapallo și repetat la Berlin smulge intențiilor germane bunăvoința necesară colaborării pacifice.

Din ziua în care a propus alianța renană, Germania a reintrat în viața internațională și a dobîndit inițiativă în politica Europei. La Locarno și pe urmă, Occidentul, sub auspiciile Angliei, a înconjurat Germania de nenumărate precauții pentruca să o apropie de politica proprie și să lase Rusia într'o situație de izolare, care să-i dovedească încă odată necesitatea unei colaborări europene în cadrul tradiției burgheze. Societatea Națiunilor trebuia să rezerve un loc în consiliul său unul non membru. Puterea acestei instituții ar fi crescut, competența i s'ar fi întins cuprinzînd odată cu nolle probleme și forța unul nou punct de vedere. Ar fi pierdut siguranța calmă a aplicării unor dispoziții prestabilite, dar ar fi dobîndit șanse nouă în protecția pe care trebuie să o acorde operei de evoluție legală a vieții internaționale. Pentru motive pe care le-am înregistrat în altă cronică, Germania n'a fost încă admisă și pactele dela Locarno n'au intrat în vigoare. Ceiace s'a numit „spiritul dela Locarno” n'a influențat tratativele dela Geneva și tendința pe care o cuprindeau a fost înșelată de Germania, care, nu numai că nu s'a desprins de sugges-

tiile rusești, dar, între timp, a semnat acest nou tratat de alianță, invocând poziția sa geografică și chiar „spiritul dela Locarno”.

Unde este originea acestui tratat ?

În politica antiengleză a Sovietelor ; în duplicitatea Germaniei, care și-a regăsit un aliat în lupta contra tratatelor și în însăși politica dela Locarno, care, abandonând formula de pace a unui pact unic, a consacrat alianțele particulare și le-a atribuit o valoare independentă.

Rusia sovietică a căutat totdeauna să alieze nemulțumirile europene la reacțiunea proprie contra organizării continentului sub autoritatea engleză. Impotriva sforțurilor Marii Britanii de a izola Sovietele de statele din Europa și de a le limita astfel resursele de viață la mijloacele proprii, guvernul rusesc a grupat toate victimele expansiunii britanice și statele stinjenite în existența națională de dispozițiile tratatelor. Înainte de a pleca la Locarno, reprezentanții Germaniei au primit vizita lui Cicerin, care le-a reinvit făgădueliile de colaborare economică în schimbul unei politici îndreptată contra Societății Națiunilor și deci a Occidentului. Perspectivele reale ale unei adânci pătrunderi comerciale în imensele domenii rusești sînt pentru Germania, lipsită de coloni și debușeuri, avantajii de primul ordin. Apoi, posibilitatea de a sprijini pe dușmanul ordinii europene în manevrele de intimidare față de Aliați, oferă lui Stresemann o situație pe care acest moștenitor al lui Bismack o poate folosi numai deocult. Rusia reușea astfel să slăbească forța engleză : înăuntru, diviziunile opiniei îi sporeau greutatea economică și-i risipeau prestigiul unei reprezentări unitare ; în afară, concurența Franței pe continent nu ar fi fost micșorată de acest „echilibru” franco-german, pe care îl creia admiterea Germaniei în Societatea Națiunilor. Complicațiile coloniale, litigiul Mosul-ului, tratatul cu Turcia, alarma din China trebuiau să slujească deasemenea scopul rusesc. Cicerin propagînd Germaniei un tratat politic, afirma dintr’odată toate acestea cu puterea unei impresionante sinteze.

Germania, acceptînd să semneze pactele dela Locarno, a înțeles să reintre în planul activ al Mariilor Puteri. Membră a Societății Națiunilor putea invoca, pe baza articolului 10 din Covenant, facultatea acesteia de a modifica dispozițiile tratatelor și obținea dreptul de veto în hotărârile Consiliului. Regimul ocupației de pe Rin se ameliorează și i se garantează evacuarea parțială a zonelor celor mai importante. Dar nu se hotăra totuși să îndepărteze orice tendință de ruinare a tratatelor. Ea subscria numai la prerogativele legale pe care i le asigurau dispozițiile pactului și prezența sa în Consiliul Societății. Germania reface politica lui Bismack cu duplicitatea și violența sa. La Rapallo și la Berlin, guvernul Reichului s’a inspirat de acea metodă și, întrebunțînd tendințe contrare, le-a subjugat, printr’un gest brutal, scopul său ostil. Cu ocazia acestui tratat, mai ales, Stresemann a repetat în înfrîngere celace Bismack executa în triumf. Și, în fața unei Germanii violente și războinice, Europa caută explicații în propriile sale infirmități. Fiindcă înaintea opiniei mondiale ca și în obiectivile legitime ale reprezentanților aliați se ridică cu vehemență același răspuns : tratatul dela Berlin își găsește baza juridică și originea formală în însăși pactele dela Locarno. Celace se reproșează Aliaților nu este lipsa unui răspuns violent, a unui obstacol de fier, ci slăbiciunea lor vinovată în afirmarea și aplicarea imperativelor de

pace. Protocolul dela Geneva a fost ruinat și restaurarea sa indicată pe calea pactelor regionale este aproape înlăturată din cauza pactelor dela Locarno cărora li s'a dat un caracter definitiv și un scop în sine. Ele nu mai sînt un mijloc, o realizare parțială și trecătoare a protocolului, ele nu mai tind către gruparea unanimă a popoarelor pe baza unor obligații egale. Pactele dela Locarno au reabilitat vechile alianțe și au reconstituit blocul Marilor Puteri în fața statelor mici și mijlocii. Au dat exemplul unei politici egoiste de organizare particulară și au eșit oarecum din cadrul Societății Națiunilor, a cărei virtute esențială este universalitatea. Competința ei s'a restrins parcă la chestiile de importanță secundară și mulți se pot întreba dacă rațiunea sa însăși: *organizarea păcii* nu i-a fost sustrasă.

Locarno nu numai că a fost ridicat în fața Genevei, dar, printr-o interpretare abuzivă, s'a slăbit acolo înțelesul articolului 16 din Covenant și s'a nimicit solidaritatea obligatorie a popoarelor în represiunea agresiunii. Colaborarea lor necesară, în raport cu forțele proprii și în afară de orice considerații decit cele datorite operei de pace, a fost sfărâmată de explicația dată articolului 16 la cererea Germaniei. Aprecierea Societății Națiunilor nu mai rămîne suverană; decizia sa se lovește și se frînge de hotărîrea fiecărei națiuni, care poate opune pretenții imperativului pacific.

În adevăr, prin scrisoarea dela Locarno, Alianții declară că obligațiile rezultînd din art. 16 vor fi exercitate de membrii Societății: „dans une mesure qui soit compatible avec sa situation militaire et qui tienne compte de sa position géographique”.

De unde, în toate celelalte pacte, asistența și ajutorul sînt garantate mecanic în virtutea articolului 16, fără explicații și reticențe, Germania cere și obține o interpretare specială, care îi acordă dreptul să aprecieze întinderea ajutorului său și chiar oportunitatea lui.

Iată cum, după ce s'a consacrat derogăția definitivă dela principiul unic al protocolului, s'a disolvat chiar formula fundamentală, care rămăsese sîngura garanție morală și juridică a colaborării unanime la respectul păcii. Slăbiciunea Alianților consistă în această diversitate în aprecierea definițiilor de pace: prestigiul ei se risipește și valoarea lor educativă se diminuează înalte de a pătrunde în conștiința mondială. Ele sînt tratate într'un chip paradoxal căci, pe de o parte, sînt considerate atît de gingașe și premature încît sînt înlăturate fără șovăială, iar, pe de altă parte, sînt găsite atît de pline și consolidate încît pot suferi orice concesii.

Tratatul dela Berlin decl și scrisorile anexe nu puteau surprinde extraordinar pe reprezentanții dela Locarno. Ei consimțiseră chiar o spărtură în armătura juridică a Societății Națiunilor pe care avea să se sprijine noul tratat. Intenția Germaniei era clară și chiar mărturisită. Scopul său se îndrepta desigur către o alianță cu Rușii, care trebuiau menajați în celace privește aplicarea eventuală a sancțiunilor prevăzute în pactul Societății Națiunilor în cazul unei agresiuni. Articolul 3 al tratatului dela Berlin prevede chiar o ipoteză cînd colaborarea Germaniei la opera Societății Națiunilor nu ar fi obținută: „si, a l'occasion d'un conflit de la nature prévue à l'article 2, et à un moment pendant lequel aucune des parties contractantes ne serait impliquée dans un conflit armé, une coalition était fondée par des tierces puissances en vue d'imposer à l'une des parties contractantes le boycottage économique et financier, l'autre partie contractante ne participerait pas a une telle coalition”.

Condițiile și reticențele din text nu dovedesc decît că dreptul de apreciere personală este substituit dreptului de decizie al Societății Națiunilor. Scrisoarea d-lui Stresemann din 24 April, adresată, ca anexă a tratatului, ambasadorului sovietic la Berlin, precizează de altfel această poziție: „Il faut considerer ceci, que la question de savoir si, dans un conflit armé avec une tierce puissance, l'union des républiques socialistes soviétiques est l'agresseur, avec effet d'engager l'Allemagne, ne peut être résolue qu'avec l'approbation de cette dernière et que, de ce fait, une accusation éventuellement portée par d'autres puissances contre l'union des républiques socialistes soviétiques et qui, de l'avis de l'Allemagne, ne serait pas justifiée n'obligerait pas celle-ci à participer à des mesures quelconques motivées par l'article 16“.

Înainte de a intra în Societatea Națiunilor, Germania se liberează de obligațiile stricte și de riscurile legitime pe care pactul fundamental i le-ar impune. Opinia germană va fi nutrită cu altă opinie decît cea justă și Societatea Națiunilor va avea o figură specială pentru poporul german. Propaganda pacifică va fi astfel deosebit întreprinsă în țările europene și instituția dela Geneva va avea mai multe imagini după poziția geografică a privitorului. Duplicitatea Germaniei și-a găsit deci o nouă aplicație și este justificată de chiar cei care au interesul ca o singură doctrină să fundeze noua ordine europeană. Psihologia germană ar fi cerut din contra o altă metoadă, în care obligativitatea și forma imperativă să fi dominat. Articolul 16 ar fi trebuit să fie strict interpretat și poporul german convins că la Geneva și numai la Geneva se ordonă aplicația lui. Toată istoria acestui popor mărturisește că Germanul se adaptează mai bine la o doctrină riguroasă formulată și strictă în aplicarea ei mecanică. Wilhelm I a spus: „cine vrea să guverneze Germania trebuie să o cucerească“. Germania trebuie cucerită prin propaganda pacifică. Altfel d. Stresemann va continua jocul contradicțiilor formale și al concesiilor aparente pentruca să poată urmări subteran planurile vaste ale restaurării bismarckiene. Ce înseamnă acest tratat decît o lovitură de forță dată ordinii europene sub forma blajină a aplicării a-iurea a metodei dela Locarno? Calculat în formă, ticluit după termenii pactelor aliate, cu aspectul unui tratat de contra-asigurare în fața unei agresiuni străine, el rămîne totuși un instrument posibil de organizare războinică a celei mai mari și mai suspecte părți din Europa.

Trebuie reținut de asemenea paradoxul că acest tratat a fost cerut, mai ales, de partidele germane de dreapta, monarhiste și reacționare, care, dacă nu vedeau în el un pas către revanșă și restaurare imperialistă, nu acceptau o nouă alianță cu guvernul bolșevic. Propaganda comunistă a luat proporții însemnate în Germania și drumul deschis de convenția dela Rapalo era suficient pentru penetrația bolșevică. O nouă concesie trebuia răscumpărată de un nou folos și tratatul dela Berlin îl oferea în ochii sumbri ai partidelor din dreapta.

Ar fi de prisos să scrim aceste cronici dacă le-am consacra prevestirilor războinice. Un trecut îndelungat și mentalitatea adesea limitată numai de faptul istoric dau omului politic o neînvinșă înclina-

nare cătră această întreprindere. În opera de reînnoire internațională pe care o prevestește, cu o misterioasă logică, sufletul popular, preocuparea noastră este închinată educației pacifice și democratizării naționale—condiție esențială a păcii.

În tratatul dela Berlin, oricine poate vedea amenințările războiului. Germania, aliată cu Rusia, Turcia și Finlanda, poate oricând tulbura destinele Europei. Împotriva acestui pericol, se va lupta nu numai cu organizarea puternică a statelor periclitate, dar și cu fortificarea propagandei pacifice și a Societății Națiunilor. Și poate chiar prin această alianță să se apropie Rusia de viața Europei și să-și lege ambițiile de idealul de pace. În instinctul de conservare al Occidentului cași în avântul de transformare al bolșevismului, se pot găsi izvoarele unei noi ordini europene.

Paris, Iulie, 1926

Const. I. Vișoianu

Cronica economică

Situația financiară a Franței.—Raportul experților

Marea criză financiară prin care trece Franța, pare neașteptată pentru multă lume la o națiune victorioasă și reputată pentru bogăția ei. Victoria însă a costat scump; ea se soldează pentru țară cu 1.600.000 de morți, încă odată pe atîta mutilați și incapabili, regiunea cea mai bogată distrusă, industria dezorganizată iar pentru stat cu o datorie externă de 260 miliarde¹ și una internă de aproape 300 din care, val, 92 miliarde sînt datorie flotantă și 40 pe scurt termen.²

O aparentă prosperitate economică arată a fi, la o mai amănunțită analiză, pur și simplu rezultatul deprecierei continue a francului, care provoacă un decalaj sensibil între prețul de producție interior și valoarea internațională a diverselor produse franceze. Activitate pur artificială, căci dacă calculăm în aur, vedem că industria franceză trăiește din fondul ei de rulment pe care îl mină cu încetul. Unele întreprinderi și-au distrus astfel până la 80 la sută din capitalul aur.³ De altă parte o balanță comercială defavorabilă, (120 miliarde deficit în ultimii zece ani) provocînd o cerere continuă de deize străine, grăbește devalorizarea francului care la rîndul ei provoacă un sentiment de instabilitate și o primă la speculă, puțin prielnic muncii liniștite și spiritului de economie, calități fundamentale ale burgheziei franceze.—Ca să complectăm tabloul trebuie să menționăm faptul că datorită spectrului socialist, marea masă a capitalurilor mobile au părăsit Franța, astfel că fostul bancher al lumii a ajuns să aibă nevoie de bani străini pentru propriile sale întreprinderi. Această enormă evaziune a capitalurilor e de altfel cauza deficitului actual al balanței comerciale. O serie de guverne cu majorități nestabile și aproape o duzină de miniștri de finanțe care și-au succedat în ultimele șase

1 Exact 30.850 milioane franci aur după Germain Merlin („Les Finances publiques de la France et la Fortune Privée”, pg. 193).

2 Toate sumele sînt socotite în franci pe data de 15 | VII | 26.

3 Anexa la raportul comitetului experților.

luni nu au putut decit să incurce mai mult situația deja grea a tezaurului și mai ales să convingă opinia publică de gravitatea crizei. Micile măsuri pallative dovedindu-se inutile, se cerea un plan mare de reconstrucție financiară. Alcătuirea acestuia nu putea fi încredințată decit unui comitet de experți, de tehnicieni adevărați, în fine. Serrent, Rist, Jéze și alți economiști și mari bancheri se pun pe lucru și după cincisprezece zile publică un raport remarcabil prin claritatea și logica construcției sale. Să-l analizăm scurt:

Caracteristica crizei actuale: instabilitatea monetară decisivul final al oricărui plan de refacere financiară: stabilizarea francului.

Pentru a o face posibilă trebuie mai întâi preparat terenul prin:

a) *Echilibrarea balanței comerciale* retrăgind în Franța capitalurile evadate care îi făceau prosperitatea și încurajind spiritul de întreprindere și de muncă a micilor producători, care încep să fie atinși de gustul speculei. Aceasta se va obține dându-le iarăși încredere printr'o serie de măsuri dintre care cităm: desființarea progresivă a legilor care stinjenesc libera circulația a capitalurilor, reducerea cotel exagerate de impozit pe succesiuni (în unele cazuri ajunge la 80 la sută din moștenire) și de impozit general pe venit, desființarea măsurilor vexatorii cum e carnetul de cupoane, etc., altfel zis înlăturarea oricărei amenințări de spoliațiune a banului productiv.

b) *Realizarea unui echilibru budgetar real* prin desființarea sistemului „des douzièmes provisoires”¹ votându-se budgetul odată pe tot anul, și încorporarea întrinsul a așa ziselor „conturi speciale”² care erau până acum în sarcina tezaurului. Budgetul actual nu este decit într'un echilibru fictiv dat fiindcă aproximativ 58 la sută din cheltuieli vor spori fatalmente din cauza scăderii francului iară din încasări numai vre-o 35 la sută sînt susceptibile de a spori în același măsură. Singurele impozite capabile de a da o plus valută imediată compensatorie sînt acele indirecte, de unde necesitatea sporirii lor 3 spre a crea 2½ miliarde de resurse noi pe 1926 și 5 pe 1927. În plus o serie întreagă de măsuri reajustind și ameliorind impozitele existente, mai ales pe cele directe, crearea de economii printr'o vastă reformă administrativă, lichidarea stocurilor și proprietăților inutile ale statului și ameliorarea productivității monopolurilor.

c) *Salvarea tezaurului* grav amenințat⁴ mai ales de posesorii „de la Defense Nationale” (49 miliarde) care la prima panică pot să ceară rambursarea și astfel să pue statul francez în stare de faliment. Orice consolidare forțată a bonurilor e de înlăturat; Republica Franceză trebuie să rămie un debitor onest dacă nu vrea să-și piardă creditul de care are mai mare nevoie chiar decit de bani. Pentru

¹ Budget de cheltuieli provizoriu pe fiecare lună.

² Aceste conturi sînt: cheltuielile pentru căile ferate ale statului, dobînda avansurilor Băncii Franței și amortizările parțiale ale datoriilor.

³ În special pe transporturi, dela care experții așteaptă un surplus de 1.800 mil..

⁴ La 1 Iulie 1926 tezaurul nu dispune decit de 500 milioane (și acestea încă grație lichidării împrumutului Morgan care teoretic nu trebulă atîns față de o datorie flotantă de 92 și una pe scurt termen de 40 (Declarațiunile d-lui Caillaux, Ministru de Finanțe, la 7 | VII | 26).

a da încredere purtătorilor de bonuri (B. de la Defense și B. du Trésor) administrarea acestora se va încredința unui organism autonom 1 care va căuta să le lichideze oferind preschimbarea lor, în condiții atrăgătoare, contra titluri de stat existente. Pentru a putea rambursa pe cele care n'ar accepta aceste condiții va dispune de următoarele fonduri:

1. O anuitate bugetară egală cu dobinda bonurilor pe acel an plus cel puțin 500 milioane pentru amortizări.

2. Un fond inițial de vre-o 4 miliarde cu care l-ar credita Banca Franței în numele Statului, sumă destinată să inspire destulă încredere purtătorilor de bonuri spre a nu fi atinsă.

3. Veniturile monopolului tutunurilor reorganizat și el într'o instituție autonomă, venituri pe care le va putea scuta chiar în caz de nevoie la Banca Franței.

Tezaurul astfel descongestionat, scăpând și de așa zisele conturi speciale, care am văzut că vor fi încorporate în buget, va dispune de un fond de rulment de 5 miliarde pe care și-le va procura singur emițind obligații anuale până la concurența acestei sume.

Grație acestei serii de măsuri încrederea publicului va fi restabilită, tensiunea excesivă va dispărea și se va putea proceda la stabilizarea care singură va putea soluționa în mod definitiv criza. Operația va fi încredințată marelui institut de emisiune al țării (după cum au procedat și celelalte țări care și-au stabilit moneda). Banca Franței va trebui să dispună pentru aceasta de largi credite în devize străine și aur. De menționat în treacăt că pentru obținerea acestora în cantitate suficientă, Franța va trebui mai întâi să ratifice acordurile asupra datoriiilor contractate față de Anglia și Statele-Unite, lucru cărui majoritatea opiniei publice franceze îl este foarte ostil.

Stabilizarea va comporta trei timpi:

I *Perioada de pro-stabilizare*: Avansurile Băncii către stat vor fi definite definitiv la suma actuală, plafonul de circulație suprimat permițând emiterea de noi bilete pentru a cumpăra devize și aur fie la exterior fie în interior. Durata cât mai scurtă.

II *Perioada stabilizării de fapt*: Banca și-a ales un curs aur pentru biletele ei și grație devizelor de care dispune face față oricărei cereri de schimb pe acest curs.

III *Perioada stabilizării legale*: O serie de legi transformă această obligație potestativă într'una legală reglementând valoarea aur a noii monezi după cursul adoptat de Bancă.

În fine experții se ocupă de criza economică ce va urma ca consecință inevitabilă a stabilizării. Într'adevăr, cum scriam la începutul acestui articol, prosperitatea industriei franceze este pur factice provocată fiind de scăderea continuă a francului. Prețul extern se ridică mereu în franci hirtie, iar costul vieții și deci al salariilor urmează foarte încet. Decalajul e foarte sensibil: la 15 iulie indicele vieții corespunde livrei la 125 iar aceasta e la 200. Stabilizarea având efectul vaselor comunicante, va ridica prețurile interne la va-

1 „Caisse de gestion des B. de la Def. Nat.” care ar fi administrată de Casa de Depuneri și Consemnățiuni sufficient organizată în acel scop.

loarea internațională de unde scumpirea bruscă cu peste 60 la sută și deci criză industrială cumplită amplificată de o scumpire fatală a scontului și un șomaj generalizat. Producția grav bolnavă, randamentul impozitelor directe va scădea considerabil, iar cele indirecte vor fi sensibile atinse de mizeria clasei muncitorești rămasă fără de lucru. Acestea toate însă sînt nenorociri inevitabile care vor merge agravîndu-se cu cit deslegarea crizei actuale va fi întîrziată. Experții propun o serie de măsuri pallative pentru a atenua și scurta durata acestor efecte indirecte ale stabilizării. Pe scurt aceste măsuri sînt: un regim de economii severe atît pentru stat cit și pentru particulari, încurajarea și dezvoltarea producției naționale dînd încredere capitalului, sporind doza de muncă a fiecăruia și reajustînd tarifele vamale. Cam aceleași idei le găsim în decretul lui Mussolini asupra restabilirii situației economice a Italiei (sfîrșitul lui Iunie al acestui an).

S'au adus mai multe critici raportului experților, una singură însă e serioasă și de altfel asupra ei s'au unit toți adversarii lui: necesitatea de mari credite în devize străine pentru obținerea cărora vor trebui ratificate acordurile asupra datoriilor cu Anglia și Statele-Unite. Noi împrumutul străine înseamnă sclavie economică, iară acordurile, în special cel american (Berenger-Mellon), sînt socotite, cu oarecare dreptate, cămătărești.

„Franța trebuie să se salveze singură” spune d. Louis Marin (dreapta), „prin noi înșine” strigă socialștii prin glasul d-lui Leon Blum. Planului experților așa de bine construit și așa de studiat în amănunte, l-au fost opuse aproape o duzină de sisteme personale de cîtră diferiții politicieni cu oarecare cunoștinți financiare care au luat cuvîntul în discuția ce a urmat prezentarea lui la Cameră.¹ Mai toate acestea nu aduceau însă decît soluții parțiale, unul singur prezintă un sistem de ansamblu: e planul socialist expus de cîtră d. Leon Blum. Iată-l pe scurt.

Impozite directe singurele juste și care nu apasă pe muncitori.

Consolidare forțată a bonurilor, bineînțeles, în condiții oneroase pentru acestea și foarte favorabile pentru tezaur.

Exproprierea parțială a capitalului pentru a-și procura în interior fondurile necesare stabilizării.

Fără a discuta valoarea teoretică a acestui sistem sau posibilitatea practică a aplicării lui, trebuie să remarcăm că pleacă dela o concepție financiară cu totul diferită acelei a experților. De o parte avem metoda burgheză, care guvernează finanțele publice cum își administrează un bun negustor fondurile: muncă, economii, plata la timp, credit intact,—de altă parte sistemul revoluționar care vrea să plătească datoriile societății cu bani pe care existența acestora a permis unora dintre membrii ei să-i adune. Între aceste două concepții Franța va trebui să aleagă cit mai curînd; să sperăm că va alege pe cea bună.

Paris, 18 Iulie, 1926

Dan D. Hurmuzescu

¹ Planul expus de cîtră d. Caillaux e în Irăsăturile sale generale planul comitetului experților.

Miscellanea

„Chemarea“ Institutului românesc al Acțiunii naționale

Intr'un articol din „Cuvîntul“ din 28 August D. P. Șeicaru scrie următoarele: „Dacă partidele național și țărănist sînt mai populare este o dovadă că au avut mai buni, mai harnici electori capabili să creeze acea amețală a omului simplu prielnică curentului de partid“. Așa dar indiferent de substratul social, de structura medlului, de pregătirea sufletească a membrilor care-l compon, un partid se impune numai fiindcă angajează panglicari vestiți, avocați demagogi ori electori harnici, care „amețesc“ lumea până o „convîng“. Iată o sociologie simplă și comodă ca o plimbare cu trăsura la șosea, în virtutea căreia oricine dacă își angajează buni misionari poate crea curente, partide, stări de opinie publică. La o asemenea influență a indivizilor asupra societății—simplă pastă maleabilă care primește, fără reacțiune, orice,—nu s'au gîndit, fără îndolală, nici Mussolini și poate nici Napoleon care nu credea nimic imposibil.

Inarmați cu această metodă după care curentele „se fac“, nu se nasc, un grup de talentați beletriști care militează în jurul redacției ziarului „Cuvîntul“, au rezumat sub titlul „Chemarea Institutului românesc al Acțiunii naționale“ manifestul program al grupului „Action française“ dela Paris. Poeți sau scriitori în mare majoritate, creatorii noului curent s'au amoretat de tehnicitate și specialitate. Ei vor desființarea democrației, mai mult, a politicii și înlocuirea ei cu conducerea profesioniștilor și a specialiștilor. Manifestul conține numai adevăruri axiomatice, simple sentințe infailibile, indiscutabile. Această sobrietate nu e lipsită de oarecare grandomanie. Gîndiți-vă la „Manifestul comunist“ ce simplu și ce lipsit de explicații și dezvoltări e redactat.

Ca publiciști imparțiali ne permitem câteva comentarii în marginea acestei „Chemări”. Semnalăm dela început o greșală de metodă. Inspiratorii programului de mai sus confundă raționalul cu realul (Hegel le-a identificat, dar în favoarea realului), logicul cu psihologicul. Admitem pentru moment că tot ce conține manifestul e exact, adevărat, util. (Am arătat în altă parte a revistei opinia noastră relativ la această problemă și revenim și mai departe). Ei și? Când voești să lansezi o mișcare, un curent, fără îndolală, voești să ai succes, să reușești.

Dar orice reușită e condiționată nu de adevărul pe care-l conține ci de publicul cărui te adresezi. El trebuie să se convingă de eminența soluțiilor. Mentalității, structurii lui sufletești te adresezi. O idee poate fi excelentă. Dar dacă el se îndărătnicește să n'o găsească la fel? Ce poți să faci? Structurile psihice ale mulțimilor nu sînt logice. Ele conțin o serie de materiale amorfе și nediferențiate a căror rezultată, bună-rea, are meritul că *există*. Se cunoaște metoda socialiștilor utopici dinainte de Marx.

Oricine găsea un plan pe care-l credea minunat pentru refacerea societății se grăbea să-l comunice colectivității, invitînd-o, sub sancțiunea lezării propriului ei interes, să se conforme. Dar aceste proiecte aveau o valoare individuală (variau dela reformator la reformator ori dela grup la grup) și una socială. Se întîmplă, vedeți, lucru curios, ca societatea să nu le adopte imediat, fiindcă nu se regăsește în ele. Marx a inversat problema. Nu inițiative individuale, nu planuri gratuite care fatal diferă după fiecare gînditor care le concepe, ci înțelegere exactă a grupului social. O mișcare nu se improvizează. Ea se naște organic din trebuințele anonime, difuze, imperceptibile ale maseilor. Cînd o asemenea mișcare se presimte, se schițează, cînd e condiționată obiectiv de realitățile sociale ale momentului ea poate fi captată, canalizată, condusă de gînditori. Istoria întregă dovedește adevărul acestei metode. Verificați-o, acum la cazul de care ne ocupăm. Ați auzit dîstră în masele largi ale poporului românesc, ați auzit plîngeri dela Baia de Aramă ori dela Podul Iloaei, dela Caracal ori dela Hotin, că funcționarul, preotul, țăranul ori negustorul s'au săturat de „cetățeanul enciclopedic” și că vor „tehnicianul specialist”, că se leapădă ca de un blestem de politică și că vor economie și competență, că s'au dezgustat de „suveranitate națională”, și că doresc ierarhie, misticism, renunțînd la libertatea multă-puțină pe care o au ca la o pacoste?

Dacă protestează vreodată acești onorabili și modești oameni e ca să ceară mărirea lefarilor, măsuri contra scumpirii tratului, respectarea alegerilor, libertate. Dar atîta tot.

Cred că puțini au auzit asemenea doleanțe. Ele nu există decît în intențiunile,—de altfel cu atît mai simpatice cu cît sînt mai sterile,—ale eminentului grup de literați care au lansat ca c

bună veste „Chemarea“. Și cum ar găsi ecou, un program croit pentru organismul francez și aplicat, la noi așa din senin, printr'o simplă traducere neadaptată. Inchipulți-vă pe cineva care ar traduce codul penal olandez de pildă (lucrul s'a întâmplat) și care în graba redacțiunii ar conserva articolul care pedepsește pe acei ce vor atinge digurile de apărare contra mării, sau codul brazilian și ar păstra cutare normă relativă la cultivarea cafelei.

Puțin înainte de jumătatea secolului trecut, un boer, Bălăceanu cîștigat trup și suflet de doctrina lui Fourier s'a gîndit s'o aplice la noi în țară. Zis și făcut. În consecință a creat lângă Ploești o „falansteră“. Până să stringă alți adepți, a silit pe toți robii de pe moșla lui să adere la mișcare. Ei trebuiau să fie primii pioneri ai progresului. Dar instalați în „falansteră“, acești proaspeți fourleriști n'au înțeles sensul profund al doctrinei: au furat ferestrele și ușile, au devastat falanstera și au fugit peste noapte în toată lumea.

Dorim din toată inima, bine înțeles, un alt viitor „Institutului național“. Totuși istoria trebuie meditată puțin.

Aceasta relativ la metodă. Dacă o mișcare trebuie să se adreseze realității și dacă realitatea e alta la noi, orice discuție asupra valorii programului devine inutilă. Totuși din pură manie cărturărească să ne mai permitem cîteva comentarii și asupra conținutului „Chemării“. Am văzut realitatea lui; să vedem acum „adevărurile“ pe care le cuprinde.

Pornind dela o valorificare științifică,—deci tehnică și abstractă a individului,—democratismul a creat conceptul artificial de om, pretutindeni la fel, egal cu el însuși... Rezultatul a fost peste tot același: smulgerea din mediul lui concret și natural, ignorarea sau neglijarea resorturilor intime și personale.. etc., etc.“ Dar conceptul de „om abstract“, „în sine“ pe care l-a creat democrația e un minimum. Aceasta înseamnă că oricine, oricît de decăzut ar fi, tot conține în el o esență omenească care trebuie respectată. Romanii și Grecii nu considerau sclavii ca oameni. La fel, feodalii pe iobagi. Abstracția „om“ are în democrație o accepție defensivă. Ea a fost opusă unor feroce încălcări dincolo de ce putea permite umanitatea. Ea are o valoare minimală: indică un stadiu subț care nimic nu mai e permis într'o lume civilizată.

Atita tot. În colo „specificitate“, „resorturi intime și personale“, „mediu concret și natural“ au fost, slava Domnului, suficient respectate de democrație. În orice caz le-a respectat mai mult Democrația decît le respectase vechile autocrații, sau decît le respectă fascismul și bolșevismul din care se inspiră în mod egal „Chemarea“.

Altă vină a regimurilor democratice e: „înlocuirea legătu-

rilor organice și deci ierarhizante dintre membrii aceleiași națiuni printr'unele de natură pur contractuală..“ Ce înțelege institutul acțiunii naționale prin legături ierarhizante? După ce criteriile trebuiesc stabilite ele? După tradiție și nobleță? Dar ce ar zice intelectuali de la „Cuvîntul“, printre care cea mai mare parte nu au un blazon feudal la origine, dacă s'ar admite acest principiu, după care în loc să-și exprime liber opiniile la gazetă, el ar fi trimis acolo unde i-ar așeza automat „ierarhia socială“—adică la cine știe ce obscure ocupații? Sau e vorba de ierarhie intelectuală? Dar aceasta e baza însăși a democrației. Factorul de circuiar, Millerand, dacă a avut merite a ajuns președinte de republică și oricine poate face la fel în asemenea regim. Exemple se pot găsi mil. Democrația nu exclude decît ierarhia „apriori“, ierarhie de sînge, ereditară, bazată pe drepturi absurde și neverificate.

„Abstractizînd și artificializînd viața națională, pierzînd legătura cu concretul, adică cu istoria, cu tradiția vie, cu continuitatea în timp a națiunii democratismul n'a întrebunțat decît acest din urmă fel de lege“.

Numai discutăm aici care ar fi folosul ori inconvenientul pentru țările care au un trecut să-l reinvie în politica lor actuală. Lucrul în orice caz e conceptibil. Dar, după cum am spus de atîtea ori în această revistă, trecutul nostru ne aparține prea puțin. Ce înseamnă tradiționalismul în România? Revenirea la cultura grecească ori slavonă, ori turcească?—fiindcă cea romînească e prea recentă? Ar fi, (și pentru un institut de acțiune națională lucrul e grav), să ne deznaționalizăm.

„Cetățeanul a fost declarat prin naștere enciclopedic deschizîndu-se prin aceasta poarta tuturor primejdilor. Într'un articol publicat mai sus în acest număr al revistei, am arătat pe larg inconvenientele parlamentelor și guvernelor de specialiști. Și aceasta în țări unde diviziunea muncii e extremă. Dar ce caută asemenea deziderate la noi unde *diferențierea* ocupațiilor și a profesiilor e încă rudimentară.

Sîntem încă în multe privinți în faza economiei familiare în care omul face de toate ca să-și hrănească pe al săi. Am arătat de asemeni mai sus că numai „cetățeanul enciclopedic“, poate înțelege interesul general, pe cînd specialistul reflectează totdeauna egoismul breslei, al meșteșugului sau al castei.

Existența acestui „cetățean enciclopedic“ a dus la crearea de partide politice care au dovedit, în cazul cel mai bun *unilateralitatea* lor și imposibilitatea de a stăpîni împrejurările politice“. Dar parcă adineauri era vorba tocmai de *universalitatea* lor enciclopedică. La distanță de trei rînduri, redactorul „Chemării“ uită ce a spus mai sus.

Sau poate unilateralitatea guvernelor e bună și atunci partidele politice denunțate ca atare nu sînt rele. Să se lămurească mai întîlu, teoreticienii, ca apoi să poată înțelege și publicul ce vor.

Crima cea mare a democrației e, după cum se știe, parlamentarismul. Acesta e plin, după „Chemarea“ care îl consacra câteva rinduri, de toate păcatele. Printre alte defecte—cea mai mare parte sînt cele examinate în articolul de mai sus,—î se reproșează: „ruperea unității organice a statului prin disocierea puterilor...“.

Remediul „Chemării“ la toate aceste inconveniente e crearea parlamentelor de specialiști și tehnicieni profesionali. Dar oare cînd în locul numai a trei puteri cite are democrația, fiecare breaslă, fiecare tagmă va fi ridicată la rangul de putere ce va deveni „unitatea organică a statului“? Răspunsul nu poate fi îndoelnic: anarhie pură, atomism de interese egoiste strivindu-se unele pe altele. Ideia ridicării la rangul de putere în stat a diferitelor profesii e de origine sindicalistă. A susținut o Pelloutier, Pouget, Greffuelhes, E. Berth și G. Sorel. Dar aceștia au inventat-o tocmai ca să pue ceva în locul statului pe care voiau cu orice chip să-l desființeze. Organismul etatist li se părea cea mai mare piedică la descentralizarea sindicalistă. Și fondatorii I. A. N. utilizează fără să știe argumentele produse de sindicalști contra statului ca să probeze... „unitatea organică a statului“. Lucrul se explică așa: ei au cetit pentru doctrina susținută lucrări „de seconde main“, adică Maurras, fără să meargă direct la izvoare. Și doar „Institutul“ pe lângă talentați literați are mi se pare și cîțiva doctori cărora ar fi putut să le dea însărcinarea de a studia istoria doctrinelor pe care le iubesc.

Se mai fac în „chemare“ și afirmații ca acestea: mentalitatea democratică atîcînd categoria producției a ajuns la disjungerea termenilor capital-muncă și la opunerea lor. Numai cine nu cunoaște istoria formațiunii proletariatului în secolul al XIX-lea (pentru care recomandăm câteva surse, care după cum se vede, nu strică: E. Levasseur: Histoire des classes ouvrières; Herkner: Arbeiterfrage, 2 vol.; Sombart: Sozialismus und soziale bewegung; Jaurès și alții: Histoire Socialiste) poate susține așa ceva. Conflictul capital-muncă e o realitate socială izvorită pe urmă apariției mașinismului și capitalismului industrial. Democrația a căutat tot timpul să-l evite sau să-l soluționeze prin conciliere dealungul secolului al XIX-lea. De aici legislația uvrieră care ameliorează starea muncitorilor acordată de guvernele radicale, de aici doctrina radical-socialistă care vrea solidaritatea în locul luptei de clasă etc. etc.. Dar după 1848, constituită în clasă aparte proletariatul refuză toate avansurile democrației. Ni se mai spune ceva mai jos că democrația a degenerat în feudalitate bancară și că din cauza ei, „între capital și muncă a intervenit banca ca regulator“... Ce înseamnă asta? Banca arbitru între lucrători și patroni? Unde au văzut aceasta redactorii „Chemării“? Banca susține totdeauna pe patronii pe care-i finanțează. Dar aceasta n'are aface nimic cu democrația care caută să atenuze pe cit poate politica

acaparatoare a băncilor. E cazul partidului radical socialist din Franța, a diferitelor partide țărănești din diferite țări etc. etc.. Dar, e tot așa de adevărat că feudalitatea bancară de comun acord cu marile industrii, susține politica lui Mussolini din care se inspiră „Institutul A. N.“.

„Regimul democrat și parlamentarismul sînt organizații abstracte impuse în chip artificial națiunii și statului“... Desigur, cînd un regim funcționează mai bine de o sută de ani, cînd aproape toate țările globului l-au adoptat, înseamnă că a fost „impus“ și încă artificial. O eroare nu poate dăinui. Un individ se înșală, dar un popor, majoritatea popoarelor nu se poate înșela și încă o sută de ani în șir. Ceva care prinde așa de unanim nu poate fi ceva artificial. Un literat poate să creadă că curentele sociale se pot improviza prin bunăvoința a cîtorva, că ele se pot „impune“ artificial prin agenți electorali. Un sociolog știe bine însă că există un strict determinism social și că nimic *gratuit* nu se întîmplă în societate, după cum nu se întîmplă în Fizică ori Chimie.

„Regimul democratic a creiat libertatea, legalitatea, ideea de națiune? Nu. Națiunile au existat întotdeauna și anume în legalitatea naturală pe care le-o asigură desfășurarea organică a vieții lor“... Dar nu e de loc adevărat că națiunile au existat totdeauna, nici măcar în „legalitatea naturală pe care le-o asigură desfășurarea organică a vieții“. Cuvîntul „patrie“ se pomeneste întăia oară în sec. XVIII. Jeanne D'Arc luptă „pour son roi“, și nu pentru țara sa. La fel Turenne și Condé. Ce idee națiune putea fi cînd țările aveau o realitate pur feudală, după care împăratul Austriei deținea prin moșteniri personale Flandra și Spania sau Anglia care deținea provinciile în Normandia?

Am vrea însă să știm cum datorit „desfășurării organice a vieții lor“ indivizii sub Ludovic al XIV-lea, sub Metternich, sub Nicolae II se găseau liberi, cum datorit aceleiași formule magice, „les lettres de cachet“, închiziția, deportarea și confiscarea averii pe prezumții, executare fără judecată, dădeau iluzia legalității și a libertății. E aproape comic: Regimul democratic a creat altceva: a creat *conștiința* națională, conștiința legalității și a libertății, dar a creat-o *prin lipsă*; așa după cum boala ne face să cunoaștem ce e sănătatea“. Nu vedem cum poți avea cunoștința unui fenomen fără fenomen. Doar știm cu toții că din *nimic* nu poate rezulta *ceva*. Dar fiindcă e vorba de conștiința libertății, apoi tocmai aceea importă. Numai ea te poate face să-ți aperi și să-ți valorifici dreptul. Numai ea ne-a dat întregirea neamului. Trăim doară de o mie de ani. Dar până la 1840 nu i-a venit nimănui în minte că putem forma cu toții unul și același popor. Insași definiția națiunii e în funcție de această „conștiință“. Îndepărtați-o și totul se nărue.

Am putea prelungi la infinit această analiză de detaliu a

„Chemărit” Institutului românesc de acțiune națională. Dar ar dura prea mult și cetitorul vrea să știe ce vrea, în fond, acel „Institut”?

Convinsă că „democrația lichidează”, „Chemarea” vrea să-i grăbească sfârșitul. De acest regim era legată mania de a face politică. Chemarea vrea desființarea politicii și înlocuirea ei prin competențe economice și tehnice și prin simplă gospodărie.

Dar se poate separa oare politica de tehnică și economie? Dacă există o lege sigură în sociologie apoi e acela după care diferitele funcțiuni sociale sînt interdependente. O transformare în politică se resimte imediat și în economie și invers. K. Marx el însuși, dînd o importanță excesivă poate economiei, a arătat totuși dependența lui de celelalte funcțiuni sociale. De fapt politica nu e decît o expresie a economiei. Scoateți-o din societate; economia, ea însăși se modifică dînd un rezultat pe care nu-l putem prevedea.

Nu democrația a adus politica. Ea a existat totdeauna în structura sufletească a omului. De acela ne îndolm că politica se poate elimina din moravuri, fără să transformăm cu totul psihologia omenească. Nu se poate suprima politica fără să scoți din om ambiția și nevoia de glorie. Dar această voință către putere caracterizează pe oamenii din toate timpurile și din toate locurile. Ea e așa de adînc sădită în om, că adesea e mai tare decît instinctul de conservare. Sînt oameni mai mult ambițioși decît interesați. Copilul certat nu mincă sau vrea să se îmbolnăvească, deși știe că aceasta îi face rău, numai ca să-și apere orgoliul, răzbuindu-se pe părinți.

Teoreticienii dela „Cuvîntul”, talentați și focoși polemisti sînt înainte de toate temperamente politice. A lupta cu înverșunare contra democrației, a face acțiuni de regrupare contra ei, lansînd manifeste și creînd ligi, nu înseamnă oare a face politică? E înscris în firea lucrurilor că chiar distrugerea politicii trebuie să se facă prin politică.

Teoreticienii dela „Cuvîntul” fac... „proză” fără să știe.

Critică psihologică și critică estetică.

Intr'un recent articol asupra lui Sainte-Beuve (opera postumă a acestuia „Mes poisons” a stîrnit o mare vîlvă) publicat în „Adevărul literar” d. P. Zarifopol reia discuțiunea între critica psiho-sociologică care explică opera de artă prin biografia autorului (fatal influențată și mediul social în care trăește) și cea estetică care degajează în sine procedeul și mecanismul creator al artistului. Cea dintăiu, care adesea cade în simple mahalagisme din viața autorului, în foarte vagă legătură cu opera, i se pare cu mult mai comodă și mai facilă. Pecînd găsirea specificului estetic, acela ce face farmecul unic al operei e cu mult mai greu de

găsit. Acum vre-un an s'a publicat și aici, la această rubrică o notă intitulată „Biografie“ care susținea ideea apropiată celor ale d-lui P. Zarifopol. Dar d-sa pare a crede că critica psihologică e inutilă, că luminile pe care le aruncă ea sînt suspecte. E adevărat că opera de artă e un moment excepțional în viața artistului. Față de meșteșugul său cotidian e o zi de sărbătoare, foarte puțin asemănătoare cu ceiace e de obiceiul artistul, adică un simplu om. În momentele sale de creațiune un autor e mai puțin om și mai mult artist. Opera are o valoare estetică în sine, ea se deslipește de viața artistului ca să-și trăiască singură mai departe destinul propriu. Realitatea ei e autonomă și merită să fie înțeleasă independent. Punctul de vedere pur estetic se afirmă cel mai legitim. Toate acestea sînt într'o anumită măsură perfect adevărate. Dar să nu exagerăm.

Cum va proceda esteticianul pur? Va analiza și indica procedeul de creație al artistului, se va menține la chestiuni de „métier“, așa de pildă cum a făcut pentru pictură E. Fromentin sau Baudelaire, adică va comenta opera pur profesional. Dar ce înseamnă tehnică? Un grup de senzații, de imagini vizuale ori motrice și toate acestea colorate de o anumită specificitate individuală. Cutare, după propriul său temperament vede pur reținut ca Cézanne, insistat și conturat ca Ingres, fluid și vaporos în felul lui E. Carrierè. La unul, după energia specifică a ochiului, sau după o particulară optică de contrast vede mai mult într'un anumit verde, albastru ori galbăn. Psihologia contemporană cu drept cuvînt crede că structura sufletească e un tot indivizibil, colorată până la cele mai elementare senzații de o tonalitate individuală. A degaja o tehnică din punct de vedere estetic, înseamnă a indica ceiace e unic în legile sufletești după care se încheagă creația. E același individ acela care bea cafea ori fumează tutun de un anumit gust, se culcă la o anumită oră, are anumiți prieteni etc. ca acela care creiază o operă de artă. Integritatea vieții sufletești e indivizibilă și diferitele ei funcțiuni interdependente. Unele se explică prin altele fiindcă formează un tot unitar. Nu se poate separa prea mult creația de restul vieții fără să cazi în pură abstracție.

Dar oare *estetica operei*, nu e până la un anumit punct și *estetica personalității*? Mai puțin concentrat, mai vag, mai amestecat cu alte influențe, un om are aceleași calități și defecte estetice, în viață cași în operă. Urul e spiritual dar vulgar, meschin dar lucid, altul sentimental și de prost gust, ori cerebral și uscat, ori generos și spontan. Toate acestea au aproape aceiași semnificație și în viață și în operă. Caracterurile același cu diferite modificări. Nu poate fi altfel.

Un exemplu ne va lămurii mai bine. Iată Grafologia. E o disciplină azi științific verificată. Oamenii care-și schimbă personalitatea în urma unei boli își schimbă și scrisul. Pe de altă parte nu e vorba aici decît de senzații, adică de ceiace e mai

impersonal în om. Dar dacă calligrafia ne trădează caracterul frumos ori urit, de ce nu ni l-ar trăda creația artistică? De fapt opera e o anumită calligrafie. Din ea se poate ceta fondul sufletesc și invers. În fond aptitudinea către frumos are două fețe, una interioară, neexprimată, virtuală și alta exprimată, realizată estetic, după cum lentila are o față convexă și una concavă. Gesturile cotidiene ale unui autor par că nu seamănă cu plăzmulrile lui artistice: sînt mai impuse și mai împrăștiute. Mai intră poate și alte influențe care le derivează. Pentru un ochiu ascuțit și sagace ele au însă același gea de urit ori frumos cași cartea care a scris-o ori desenul pe care l-a creionat. S'a făcut puțin până acum estetica personalității, adică interpretarea din punct de vedere al gustului a acțiunilor cuiva. Mi se pare că Romanii aveau pentru caractere o anumită estetică (e drept foarte îngustă) și anumite civilizații feudale la fel.

Bineînțeles nu e nevoie pentru aceasta să cazi în mahala-gisme ori în detalii biografice inutile atunci cînd comentezi o operă de artă. Ca în toate, e chestie de mai mult ori de mai puțin.—*M. R.*

Coincidențe

Acum cîțiva ani profesorul de sociologie din Iași, d. P. Andrei, punea în lumină în această revistă coincidența dintre concluziile la care ajunsese d. I. Petrovici, în „Teoria noțiunilor“ publicată în 1910, cît privește definiția logicii și raportul dintre conținut și sferă, și concluziile întemeiate cu aceleași argumente mai apoi de d. Ed. Goblot în al său „Traité de Logique“ din 1917. Lucrurile s'au schimbat de atunci în așa fel încît astăzi trebuie ca recenzentul de ieri, d. P. Andrei, să fie pus alături de logicianul francez Goblot.

Intîlnirea dintre filozoful francez și cel român se străvede într-o chestiune de mare însemnătate pentru cugetarea omenească, anume în „problema judecăților de valoare“. Deși folosite în morală, estetică și economie, logicianii au desconsiderat mecanismul acestor judecăți, etichetîndu-le drept simple aprecieri subiective de ordin individual. Dacă judecata existențială „zăpada e albă“, poate fi socotită ca universal valabilă, dimpotrivă judecata „zăpada e frumoasă“ nu se bucură de aceleași drepturi obștice recunoscute.

Pentru a scoate judecățile apreciative din impasul psihologicist s'au făcut o samă de strădanii în direcția logicii formale. Dintre acei logicianii care au atacat această problemă trebuie menționat fără îndoială Ed. Goblot. Ezitînd oarecum în „Traité de logique“ asupra caracterului general constitutiv al apreciativei, după ce-și lărgeste sfera cercetărilor prin studiul „la Barrière et le Niveau“, Goblot schițează în articolul „Exercitiul logice asupra judecăților de valoare“ (publicat în *Revue philosophique* No. 5

—6 pe Mal—Iunie 1926) caracteristica acestor raporturi de valorificare. Întru cit acest articol a fost rezumat în această revistă (No. 5—6 pag. 343 din 1926) rămîne să punem în evidență numai acele părți care ne interesează.

Goblot e de părere că valoarea are un temelu logic, că e mai presus de libertatea de preferință individuală. Judecata rezultată dintr'o apreciere, numită de dînsul „jugement de compensation“, joacă rol de existențială în raționament: „Il en résulte que la préférence peut se produire de deux manières:

Ou bien une comparaison se fait d'abord dans la pensée : un plaisir est jugé plus grand qu'un autre. L'action suit le jugement. Qu'il s'agisse, par exemple, d'un placement d'argent, je prends des informations, je me documente, je consulte un financier, je fais des calculs. Finalement, il résulte de mon enquête qu'un placement est plus avantageux qu'un autre, je le préfère parceque je l'ai jugé meilleur.

Ou bien un conflit s'engage d'abord en dehors de la pensée, entre deux tendances, l'une d'elles l'emporte et le jugement de valeur ne fait que constater la préférence. Qu'il s'agisse de déguster et de comparer deux vins, je ne raisonne pas, je goûte. Et je juge l'un meilleur que l'autre parceque je le préfère“, (pag. 334).

Spre surprinderea unora trebuie să amintim că d. P. Andrei stabilise din 1917, deci cu 9 ani înaintea lui Goblot, fundamentul logic al judecății de valoare. În lucrarea d-sale „Filozofia valorii“, lucrare de teoria cunoașterii litografiată în câteva exemplare, găsim următoarea afirmație la pag. 104:

„Într'un cuvînt cercetarea psihologică a valorii a dus de cele mai multe ori la un psihologism, care a împedecat adevărata întemeiere a valorii.

Generalitatea valorii vom încerca a o stabili pe baza considerațiilor logice și de teoria cunoașterii. De acela logica valorii este, pentru noi, adevăratul și singurul punct just de întemeiere a valorii. Psihologia valorii ne-a servit numai pentru a explica fenomenul trăit al valorii“.

Acolo însă unde apropierea dintre Goblot și d. P. Andrei devine o identitate este în obiectivarea preferinții individuale într'o judecată de valoare general recunoscută. Amîndoi sînt de părere că obiectivarea e dată de viața socială. Admițînd că „la préférence est aux jugements de valeur ce que le discernement est aux jugements d'existence“ (pag. 333)—Goblot susține: „une préférence individuelle ne nous apprend rien de la valeur des choses; elle ne nous renseigne que sur le goût de celui qui préfère. L'objectivité est un phénomène social; cela est aussi vrai de l'objec-

tivité des valeurs que de celle des existences et de celle des vérités".

Partizan al dublului mecanism, după care subiectivul se transformă în obiectiv și înfățișându-se pe urmă ca atare, d P. Andrei susținea încă din 1917 că „fără a reduce realitatea numai la un travallu logic, noi recunoaștem însă—și aceasta este tema fundamentală a acestei lucrări—că întreaga noastră conștiință, este numai o recunoaștere a unei valori, că toată cunoștința e un proces prin care noi constatăm valori" (pag. 173). — Ștefan George.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

... în care se vorbește despre...

Recenzii

Léon Daudet, *Le rêve éveillé*, Bernard Grasset, 1926.

Ca scriitor și ca om de acțiune, fiul spirituaiului și uneori deliciosului romancier, se bucură mai mult de un succes de scandal. Nola satirică care, la Alphonse era temperată de un fin suris și o nobilă indulgență, a devenit la Léon șarjă uneori bufonă, alteori violență sau injurioasă.

Partea cea mai amuzantă din opera lui, nu sînt, desigur, romanele naturaliste, în care pamflețul e mai toldeana amestecal cu pornografia, ci cele 5 volume de „Souvenirs”, care vor să fie o istorie a moravurilor timpului.

Léon Daudet preferă desenului caricatura și el excelează în a schița portretul fizic al adversarilor (politiciani democrați, savanți și medici ateți, cași oameni de litere din toate laberele) în care unele irăsături sufletești sînt deformate și exagerate cu o irezistibilă vervă, de un artist injust și uneori feroc, dar de o rară vigoare.

În „L'Hérédo” și „Le monde des images”, el a încercat însă alt ceva: să dea regalismului, căruia amicul său, Maurras îi procurase doctrina filozofică, o bază psiho-patologică. Deși nu sînt lipsite de observații ingenioase și de aplicații literare, care dovedesc o vastă și variată cultură, teoriile lui în acest domeniu nu sînt mai mult decît niște prelențioase și adese plictisitoare divagații pseudo-științifice.

Ajuns însă în pragul bătrîneții, Léon Daudet a dat de curînd la iveală o lucrare suggestivă și substanțială, care ne dezvăluie unele aspecte, încă necunoscute, ale acestei complexe și bizare personalități.

Timp de mai bine de un secol, dela Maine de Biran și până la Delacroix, s'au scris nenumărate studii asupra viselor. Dar mai toți cercetătorii s'au ocupat de visurile pe care omul le are în timpul somnului. Urmind însă calea întrezărită de cîțiva scriitori (Alphonse Daudet a zugerit, de pildă, iluzionistul ca Tartarin sau Delobelle) Léon Daudet a observat, că nu visăm numai în somn ci adesea în timpul zilei și uneori chiar în ocupațiile noastre cele mai serioase sîntem prada unor imagini, impresii, franje de amintiri, care reunite și condensate în cursul somnului și a neactivității voinții și judecării, constituie visurile noastre. „Unde de impresii, suventre, fraze, dorinți ateargă dela periferia senzației și a cunoștinței către un centru de conștiință, în care se condensează și se fixează, pentru a dispărea brusc, cedînd locul altor unde concentrice analoge sau diferite, dar identice, în celace privește ritmul afluxului”.

În celace privește tema esențială a acestor stări nedecise și

fugitive, pe care le atribuie memoriei hereditare, Léon Daudet emite următoarea ipoteză: „Cînd suspendînd judecata și făcînd vid în spiritul nostru vedem alergînd undele compozite ale visului omului treaz, ele se reduc la o temă centrală, pe care o putem fixa și asupra căreia se exercită atunci, meditația noastră. Această temă e de obicei chestia duratei, a vieții și a morții, a supraviețuirii posibile. Ea nu are nimic specific sexual și e dincolo de orice variantă a dorinței, susceptibilă de a fi informată sau înglobată de un raționament, privitor la dorință”.

Această ipoteză, pe care L. Daudet o prezintă ca un adevăr absolut, e desigur discutabilă și atacurile lui violente împotriva doctrinei lui Freud, nejustificate. Căci motivele visurilor, pe care le avem în stare de treze sînt variate și între ele instinctul sexual are, faptul pare de nelăgăduț, un rol important.

L. Daudet nu face probabil decît să generalizeze, cași Freud de altfel, impresiile lui personale.

Dar fenomenul psihologic pe care-l descrie așa cum se înfăptuiește mai ales în viața oamenilor simpli și închîși; plugari, marinari, mineri prezintă fără îndoială, un mare interes. Căci „odată cu hrana și îmbrăcămintea, visul e nevoia primordială a omului”.

Liberîndu-ne de presiunea lumii exterioare și a simjurilor, el ne permite, susține L. Daudet, să atingem o stare de distracție, care după împrejurări, cînd ne lăsăm invadați de ea poate deveni un disolvant, cînd o concentrăm și o conducem, ne deschide dimpotrivă, calea meditației metafizice. „Acel care o depășesc fie prin dar, fie prin cultură, fie printr'o mare durere sau o efuzie intensă, se ridică la misticism și la rugăciune. Darul divin al spiritului pare a fi dat omului pentru a-l permite să-și transforme durerea în serenitate și apoi în splendoare, adică în contemplație”.

În legătură cu fenomenul studiat, L. Daudet consacră pagini de analiză profunde, și subtile, durerii, mîlîi, fricții, aspirației amoroase, care nu se reduce, după el, la instinctul sexual. ci e nevoia imperioasă de devoțiune și comuniune a sufletului. Exemple concrete din experiența lui personală și amintiri, din care unele, cum sînt acele despre Alphonse Daudet sau Mistral, delicioase, ilustrează afirmațiile sale.

Pamfletarul agresiv și detractor, deprîns să vocifereze, gesticulînd sălbatic împotriva erorilor și stupidităților secolului (kantism, evoluționism, scientism etc.) face loc atunci, psihologului, moralistului însetat de divin și mai ales omului, care vorbește dela o mare înălțime și cu un accent de vibrantă sinceritate.

Carte de filozofie și analiză psihologică, dar care nu propune construcții bine definite, nici sistem, scrisă familiar, liber, luminos, confesiune a unui spirit viu și bogat „Le rêve éveillé”, mi se pare una din operele cele mai atractive și mai semnificative ale literaturii franceze de astăzi.

Octav Botetz

* * *

Jean Bart, *Peste ocean*, ed. Brănișteanu, București.

La o lungă distanță de „Jurnalul de bord”, d. Jean Bart, publică iarăși o serie de note de călătorie. E foarte interesant din punct de vedere al evoluției unei cariere de scriitor de stabilit o paralelă între primul și al doilea volum. Fără îndoială pentru a înțelege bine forma curbei descrisă prin această transformare, trebuie cîntate toate nuanțele pe care le-a scris d-sa între cele două memoriale de călătorie. În primul, autorul, mult mai tînăr, e atras de natură. E mai liric, mai avîntat în descriere, mai entuziast în fața minunilor, mai curios în fața misterele. În al doilea, autorul e altul.

Natura joacă un rol secundar, sau nu-l preocupă decît într'altă întru cît are relațiuni cu umanitatea. Omul cu organizațiile și producțiile lui îl interesează mai mult. Observația sa e mai potolită, ca a unuia care a văzut și a auzit multe și nu mai așteaptă multe surprize. În schimb maturitatea omului se vede din înțelegerea adîncă a așezărilor și a instituțiilor. Se înțelege că „Jurnal de bord” conține mai multă artă într'însa, fiindcă acolo tratează lucruri complexe gratuite, pe cînd în „Peste ocean”, omul de cultură care e d. Jean Bart a făcut loc la observațiuni, la documentație, la explicații și s'a apropiat puțin de știință. E greu de clasificat genul acestor note de voiaj. Se apropie de J. Huret prin vivacitatea, variația și culoarea cu care sînt redatăe. Dar are în plus față de acesta care nu era decît publicist, — ceia ce aduce artistul E. Botez: arta peisajului, pătrunderea psihologică și, în plus, nu știu ce ton epic în descriere, care transformă o simplă întâmplare într'o pagină de roman. Astfel construită, cartea satisface și arta și știința. E opera aceluia scriitor, ascuțit și cultivat care e d. Jean Bart. Cînd locuiești provincia, nici-o lectură nu e mai urgentă decît aceia a călătoritorilor. Intreții măcar relații de imaginație gratuită cu universul. Cunosc pe cineva care, cînd era bolnav, nu putea suporta altă lectură decît Baedeker. Astfel am citit multe cărți despre minunile Americii dela pretențiosul Bourget la jorlul Huret. Mărturisesc că nici una nu mi-a dat satisfacțiile complexe ale cărții d. lui Jean Bart. Pittsburg, Parcul din Yellowstone, Viața de mare oraș american, sînt de neuitat.

M. R.

* * *

Max Adler, *Helden der sozialen Revolution*, Berlin, 1926.

J. Stalin, *Lenin und der Leninismus*, Wien, 1924.

K. Kautsky, *Die Internationale und Sowjetrussland*, Berlin, 1925.

Unul dintre caracterele fundamentale ale sociologiei marxiste este desigur integralismul, adică explicarea fenomenelor sociale prin structura socială întreagă, excluzîndu-se cît mai mult intervenția individului. Marx, ca și Durkheim, nu explică societatea prin individ, ci individul prin societate. Și cu toate acestea marxștii sînt nevoiți de multe ori să recunoască rolul indivizilor în procesul de transformare socială; bine înțeles că în aceste cazuri chiar, ei nu atribuie personalității umane alt rol decît acela de a ajuta sau de a grăbi revoluția socială, al cărui fundament îl constituiesc procesele economice. Netăgădui că individul este sub influența puternică a societății, care îl modelează după tiparul comun, dar nu e mai puțin adevărat că în evoluție, în trecerea dela o formă socială existentă la alta nouă, individul joacă un rol de samă.

Diferențierea individului, inovația aceasta e motorul schimbărilor; orice inovație se tipizează apoi, se specializează. Evoluția socială este ritmică și cuprinde două procese alternative: *individualizare-socializare*. Tarde a avut în această privință o ingenioasă intuiție, căci el a văzut în individ pe inovator și în imitație factorul socializator.

În evoluția socială au un mare rol diferitele generații care sînt chemate să ajute sau să determine noua structură a unei societăți și fiecare generație își are reprezentanții și conducătorii ei. Aceșii conducători au adesea o soartă tragică, de oarece ei, considerîndu-se ca reprezentanți ai unui scop înalt, superior, își sacrifică viața chiar. Ei sînt eroi pentru că spiritul lor, viața lor servește la crearea de curente sociale și la producerea de transformări.

Max Adler vede în *Karl Liebknecht* și în *Rosa Luxemburg* doi

adevărați eroi ai socialismului, al căror sfârșit tragic a devenit un simbol pentru mișcarea revoluționară. Personalitatea lor e cu alții mai mare cu cât ei au fost în stare să reziste patriotismului social și imperialismului, care a altras pe socialiștii din toate țările în timpul războiului.

Liebknecht e singurul socialist care a refuzat să voteze—la 2 Decembrie 1914—creștile de războiu în parlamentul german, motivând hotărîrea sa pe baza considerentului că acel războiu nu a fost războiul poporului, ci „un războiu imperialist”, un războiu nu defensiv, ci de cucerire.

E cunoscut modul cum a justificat volul *Hügo Hasse* care a recunoscut că războiul e datorit politicii imperialiste, dar de oarece patria e în pericol—și de oarece Internaționala dă fiecărui popor dreptul de a se apăra și de a avea independență națională—e nevoie de a se vota credite de războiu.

Rosa Luxemburg a fost o cunoscătoare subtilă a marxismului, o teoreticiană, dar și o agitată, care a murit în lupta pentru socialism. Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg reprezintă două tipuri diferite de om; dacă primul era un impulsiv și un sentimental, R. Luxemburg era o raționalistă, calculată, rece, dar hotărîtă. Deși temperamentele diferite, amîndoi s'au găsit laolaltă în politica spartachistă; amîndoi au făcut greșeli în agitația lor, nu pentru că nu au cunoscut situația politică a țărilor europene, ci pentru că au avut psihologia caracteristică a revoluționarului, care crede că în calea planurilor sale idealiste nu poate fi vorba de rezistența nici a lucrurilor, nici a oamenilor. Dacă aceste două personalități au avut un rol de conducători în mișcarea socialistă germană, un alt erou al revoluției sociale mondiale—cum îi zice Max Adler—*Wladimir Iljitsch Lenin*, a dobîndit o importanță mondială.

Max Adler vede în Lenin, în primul rînd, un *realist politic* și un dușman al frazeologiei; el a fost un revoluționar desăvîrșit, un om care a simțit menirea de revoluționar. Pentru comuniștii orice proletar trebuie să aibă, în toate zilele și în toate ocupațiile sale, ura și disprețul instituțiilor burgheze și Lenin era modelul unui astfel de revoluționar proletar, căci ura din suflet capitalismul și imperialismul; de aceea grija lui cea mare a fost de a evita cît mai mult *burghezirea gândirii și simțirii*. Cu toate acestea, Lenin, care a făcut din revoluția socială menirea vieții sale, nu a avut intransigența fanaticului, nu s'a închis în anumite formule, încăpășinîndu-se, ci a avut curajul să revină asupra unor idei, a căror aplicare i s'a părut imposibilă sau dezastroasă (ex. cu socializarea absolută a pămîntului, ba a admis chiar o nouă politică economică), Lenin are o importanță mare pentru întregul proletariat mondial, căci „lanțurile, pe care le-a sfărîmat el în Rusia, erau lanțuri pregătite și pentru noi”, zice Adler.

În concepția sa socială Lenin este marxist. Ceiace este nou, deosebit de marxism în bolșevism, este *leninismul (Stalin)*. E drept că Lenin a aplicat marxismul la Ruși. Multă vreme Rușii nici n'au înțeles adevăratul spirit al marxismului. *N. Dantelsohn*, care a tradus „Capitalul” în rusește și a analizat viața economică rusă din punct de vedere marxist, nu înțelesese concepția sociologică a lui Marx. Abia la 1882 Plechanow, Axebrod arătă adevăratul spirit al marxismului (vezi *Isgoje f*, Vom Marx bis Lenin). Dacă însă Lenin nu ar fi făcut altceva decît să aplice în practică marxismul, atunci leninismul ar fi „un fenomen pur național și numai național, un fenomen pur rusesc și numai rusesc” ori leninismul are o sferă mai întinsă decît cea națională. Edouard Berth (*Guerre des Etats ou guerre des classes*, 1924) observă cu dreptate că revoluția rusă este fiica lui Marx, căci „era în destinul Rusiei cu geniu universalist de a se face heraldul și soldatul ideii marxiste germane sau, cu alte cuvinte, al ideii muncitorești, după cum Franța cu geniu tot așa de sociabil și capabil de simpatie univesa

listă, a fost la sfârșitul secolului al 18-lea heraldul și soldatul ideii englezești, adică al ideii burgheze (op. cit., pg. 27).

Lenin a dus însă marxismul său de parte, căci astăzi, cînd predomină Imperialismul și revoluția proletară, ella este înfățișarea marxismului decît în secolul trecut prer evoluționar, cînd nici imperialismul nu ajunsese la dezvoltarea lui de acum și nici proletariatul nu era pregătit pentru revoluție. Dacă leninismul are un pronunțat caracter războinic, aceasta se datorește faptului că el a rezultat din revoluția proletară.

Aplicarea marxismului a devenit posibilă acum din cauza imperialismului, care este „un capitalism muribund”, și care ascute toate contradicțiile capitalismului, ducînd astfel la revoluție. Contradicțiile active și fatale sînt următoarele trei: 1) *Intre capital și muncă*. Într'adevăr imperialismul, caracterizat prin puterea monopolizatoare a trusturilor și a băncilor, nu poate fi stăvilit nici prin parlament, nici prin asociații; numai clasa muncitoare, prin organizarea ei, îl poate rezista, numai clasa muncitoare prin revoluție îl poate înfrînge. 2) *A doua contradicție este dintre consorțiile financiare și statele imperialiste*. Intre aceste grupe de interese e o luptă pentru acapararea de materii prime și de teritorii străine — de aici războiul de cucerire. Ori, acest război produce slăbirea imperialismului și a capitalismului în genere, grăbind revoluția proletară. 3) *Însfîrșit contradicția dintre statele civilizate și coloniile sau semicolonii*. Lenin face legătură între libertatea națională și liberarea colonială; orice mișcare națională sau colonială, dacă lovește în capitalism, este revoluționară. În acest scop trebuie să se facă, prin propagandă, educația tuturor celor oprimați din toate țările. Exploatarea coloniilor necesitează o adevărată operă de civilizare, care duce în mod fatal la deșteptarea conștiinței naționale și la ideea de autonomie. Astfel mișcarea revoluționară crește și se întinde pretutindeni.

În aceste condițiuni și într'un astfel de mediu plin de contradicții apare leninismul. În Rusia capitalismul a fost unit cu țarismul, care era de fapt „un imperialism feudal-militar”. Rusia a fost rezervoriul capitalismului din Occidentul Europei, pe care țarismul l-a protejat, iar armata rusă a luptat în războiul pentru capitalismul francez, englez etc. — de aceea lupta contra țarismului a fost o luptă și în contra capitalismului.

Imperialismul, prin forma de economie mondială pe care o introduce, înfronează pretutindeni sclăvia financiară și mizeria, și acestea pregătesc revoluția socială. Unde poate izbucni revoluția aceasta?

S'a răspuns, în conformitate cu marxismul, că nu poate fi vorba de revoluție decît acolo unde industria e mai dezvoltată, unde e capitalismul mai mult și unde proletariatul formează marea majoritate a populației. Lenin se abate dela această dogmă marxistă, susținînd că „frontul capitalismului poate fi spart acolo unde lanțul imperialismului este cel mai slab” (pg. 36). Ori, în anul 1917 acest front a fost mai slab în Rusia și de acela acolo s'a făcut revoluția proletară, deși industria nu era tot așa de înfloritoare ca în alte țări. Prin urmare pentru Lenin revoluția se poate face acolo unde e conștiința de nevoie mai mare și imperialismul mai slab organizat. Dar o revoluție socială, pentru a duce la bun sfârșit, trebuie să se generalizeze, să se întindă și în alte țări. Lenin susține că proletariatul rus are misiunea de a începe o serie de revoluții, de oarece soarta revoluției rusești depinde de revoluția mondială în genere și de cea europeană în special. Trozki afirmă categoric că dacă nu se întîmplă o revoluție mondială, atunci aceasta e un semn că întreaga cultură europeană e pe cale de a peri. (Arbeit, Disziplin und Ordnung).

Leninismul apare ca o teorie și o practică a dictaturii proletariatului de altminteri pentru Lenin teoria și practica revoluționară formează o unitate indestructibilă. Dictatura proletariatului este în pri-

mul rind un *Instrument al revoluției proletare*, căci ea e organul și punctul de sprijin în lupta contra burgheziei răsturnate, care încă rămîne tare de oarece ea mai păstrează avantaaje din trecut și apoi o ajută capitalul internațional. Prin dictatură se înlătură orice mișcare de refacere a capitalismului și tot prin ea se ajunge la desființarea claselor sociale. Dictatura proletariatului mai însemnă însă și stăpînirea proletariatului în mod efectiv. „Dictatura proletariatului nu este numai o schimbare în conducere, ci și un nou stat cu organe nouă la centru și în provincie, statul proletariatului, care se naște din sfărămăturile vechiului stat burghez” (57).

Tactica leninistă este revoluționară, căci revoluția e nu numai un mijloc de distrugere a statului burghez, ci și de conservare și întărire a revoluției.

Concepția leninistă, analizată de Stalin, e într'adevăr deosebită de marxism, de oarece marxismul este un evoluționism economic, care admite posibilitatea transformării societății în totalitatea ei numai prin schimbarea raporturilor și formelor economice, pe cînd leninismul afirmă atotputernicia revoluției politice. Radek a spus precis că trecerea dela capitalism la socialism începe atunci cînd societatea capitalistă aduce alit de multă suferință asupra poporului încît nu mai poate exista viața liniștită și masa proletariatului nu mai poate suporta. Leninismul a înlocuit *teoria economică a revoluției* prin o *concepție psihologică politică a revoluției*. Bolșevismul leninist duce, cum just au observat Kellen și Cunow, la Bakuninism, de oarece toate funcțiunile de stat devin simple funcțiuni de înregistrare și de control exercitate de marea majoritate a populației, fără nicio arhivă.

În afară de critica fundamentului său teoretic, bolșevismul e criticat și din cauza neconcordanței dintre scopurile sale inițiale și rezultatele ajunse. Într'adevăr, el nu a realizat ceia ce se aștepta dela dînsul, căci nu a introdus un regim socialist de producție și nu a mulțumit marea masă a poporului. Teroarea bolșevică, zice Kautsky, nu a produs binele general, ci „o mizerie crescîndă” (pg. 14). Democrația, care s'a creiat ajutată fiind de capitalism, se distruge acum complet în Rusia. Într'adevăr, capitalismul s'a înlins și a intensificat exploatarea prin comerț, drumuri ferate etc., dar el, fără voe, a trezit la viață puteri, care au dus la democrație. Dela războiul mondial încoace și mai ales dela instalarea bolșevismului în Rusia nu se mai poate vorbi despre democrație. În contra despotismului bolșevic luptă Kautsky cu toată energia, pe motivul că bolșevicii au devenit cioclii adevăratei revoluții. E drept că niciodată n'a fost mai mult înăbușită democrația, în secolul nostru decît acum după războiu. Bolșevismul nu se impacă de loc cu adevărata democrație, de teama burgheziei, iar reacționarismul zugrumă democrația de teama bolșevismului. La aceasta trebuie să adăugăm tendința de tiranie și de absolutism, care e comună acestor alit de opuse curente. Se pare că în vremile noastre democrația reală, adevărată nu mai este înfeleasă, nu cunoaștem decît Scylla și Charybda.

P. Andrei

* * *

Constantin Kirilșescu, *Istoria războiului pentru întregirea Romîniei (1916—1919)*, Vol. I.

A scrie istorie contemporană însemnă în cele mai multe cazuri a pleda pentru o cauză, și oricît de puternice sînt dovezile pe care se razimă în expunerea sa un autor, el nu reușește decît rar, să ne dea impresia sincerității și mai ales a obiectivității științifice.

Lucrul e însă mai greu de atins, cînd vorba de un eveniment capital, cum e războiul nostru de reîntregire, formidabilă încercare, în care un neam întreg și-a riscat existența și de care sînt legate alitea palimi, erori, episoade eroice sau dureroase.

Lucrările de detaliu consacrate subiectului de militari, tratează numai anumite aspecte și cu rare excepții, au mai mult un caracter personal și polemic. Numeroasele jurnale de războiu cuprind adesea documente utile, dar interpretarea faptelor rămîne, cu necesitate în ele, fragmenară și subiectivă.

Singura lucrare de sinteză, serioasă și izbutită în acest domeniu, o datorăm, fapt curios, nu unui specialist sau unui istoric de meserie, ci unui profesor de științe naturale, care e și un distins funcționar superior, d. Kiriljescu.

Publicată la sfîrșitul anului 1921, în două volume „Istoria războiului pentru reîntregirea Romîniei” a avut un succes legitim. Ea se anunță într-o nouă ediție, sporită și complectată în trei volume, din care a ieșit deocamdată primul.

Cele 500 pagini ale volumului sînt consacrate originelor și pregătirii războiului, campaniilor din Carpați și Dobrogea. Problema istorică a Iridentei romine e expusă cu vigoare și claritate. Starea de spirit a populației, în perioada neutralității și curente care o stăpîneau, bine redată, deși în felul de a privi al autorului, se simte poate, prea mult optica specifică a Capitalei.

Nobila figură a regelui Carol și conflictul sufletesc, care i-a grăbit sfîrșitul sînt înfățișate cu pătrundere și uneori cu emoție.

Operațiile militare din Ardeal și Dobrogea sînt descrise, pe înțelesul tuturor, cu amănunte tehnice simplificate și schematizate. Detaliul pitoresc sau dramatic e viu redat cu mijloace sobre care nu au nimic din retorismul banal și frazeologia vidă, obișnuită în asemenea ocazii.

Deși autorul se ferește în general de a aprecia acțiunea persoanelor și de a cercela răspunderile, judecata și sentințele definitive fiind încă premature, el spune cu curaj adevărul, cînd e vorba de infringerile dela Sibiu și Brașov și mai ales de dezastrul dela Turtucaia, ale cărui consecințe au fost hotărîtoare în prima fază a războiului.

Cartea d-lui Kiriljescu e destinată în primul rînd tinerimii, și unul din scopurile ei mărturisite e sugerarea preocupării patriotice, cași formarea spiritului național.

E o fericire însă, că d-sa nu a nesocotit vorbele lui Fustel de Coulanges, care recomanda istoricilor de un temperament prea ardent, să nu uite niciodată că patriotismul e o virtute, istoria însă o știință. Și iată de ce această carte de bogată și exactă informație, abil compusă și scrisă cu remarcabile însușiri literare de un spirit limpede, ordonat, obiectiv poate fi urmărită totdeauna cu folos, și uneori cu pasiune de celiilor de orice categorie. E una din acele producții, care merită în adevăr o răspîndire largă.

Octav Botez

* * *

I. Andrieșescu, Considerațiuni asupra tezaurului dela Vlăc-Trîn, Analele Acad. Romine, 42 pg. — 1 planșă, București, 1925.

Asemenea tezaurului dela Petroasa și a celui nou dela Curtea de Argeș, s'a descoperit în Decembrie 1924 lângă Plevna (Bulgaria) un tezaur mult discutat de arheologii bulgari Filov, Kazarov și Crotici, care l-au pus — „fără nici o analiză stilistică” — în seama unui șef bulgar din veacurile VII—VIII. Afirmația lor patriotică, prudentă de altfel, poate fi ușor combătută. Tezaurul, de aur în greutate de 12 kgr. 130 gr., se compune dintr'un mare vas-crater, o ceașcă cu toartă, două vase mai mici ca niște cupe, trei vase comunicante, interesante prin legătura și forma lor ovală, șapte capace cu ornamente spiralece de argint și cu mînere în formă de bulb din bronz.

Indreptarea lui spre o origină orientală, dată de Filov pe baza întrebunțării aurului e superficială. Existau din cele mai vechi timpuri, chiar epoca aramei, patru regiuni bogate în folosința aurului, între care Macedonia cu Tracia și Ungaria cu Transilvania. Dela populațiile egele la greco-romani și barbari s'au găsit tezaur de aur în întreaga Europă; năvălirile constituie chiar o „epocă de aur“ în adevăratul sens al cuvântului (Sophus Müller). Obiectele sînt de aur masiv, dar tehnica lor e inferioară; nu prezintă nimic complicat, doar niște cercuri concentrice în relief. D. Andrieșescu a studiat numeroase tezaure medievale la Berlin, îl credem deci pe cuvînt că nu ne produce nici o comparație. Amestecul încrustațiilor de argint și aramă cu aurul dovedește o epocă mai veche, asemenea epocii miceniene. Dacă tehnica ne duce până aici, formele indică o datare și mai veche. Așa zisele capace „ale unor vase care lipsesc“ (Profici) nu sînt altceva decît bucle de centură de felul celor ce s'au mai găsit în Germania și Scandinavia, aparținînd perioadei a doua a epocii de bronz, cam între 1700—1300 a Hr. Buclele dela Vilci-Trin „umplu o mare lacună“ între similitudele găsite în restul Europei, sînt cele mai mari și mai prețioase.

Vasele reproduc în aur forme mai vechi ale ceramicii, caș bronzul; cu mențiunea că pentru iniția oară în S. E. Europei vasele de lut sînt prelucrate în aur la acest tezaur. O serie de exemple luate din tot cuprinsul carpațo-dunărean întăresc afirmația; vasele comunicante imită așa numitul vas de lut „binoclu“. În sfîrșit ornamentele duc la aceiași concluzie. Originea ornamentului spiralo-meandric, cu care sînt împodobite buclele și vasele comunicante ca niște pere, trebue de căutat în cultura dunăreană din epoca neolitică, care culminează în cultura miceniană a epocii de bronz; vasul triplu reprezintă ornamental maniera mai nouă corespunzînd culturii eneolitice dela Nipru la Butmir.

Prezentînd acest memoriu Academiei, d. Pirvan adaugă într'oa notă păreri proprii în ce privește datarea. Tezaurul aparține nu epocii bronzului dinaintea de 1500, ci ultimului sfert al mileniului al doilea; și nu din inspirația proprie a populației locale, Nord-dunărene, ci datorită unei influențe miceniene dela Sud. D-sa se bazează pe comparația izbitoră cu vasele dela Fizeșul Gherlei și cupele dela Bihor, înrudită ca spirit și forme cu cele dela Vilci-Trin. D-sa se sprijină doar pe „stilizarea de o rară distincție și sobrietate“ superioară culturii dela Vattina, pe asemănarea torțiilor ceștilor cu ale cupelor italice din epoca Hallstatt și pe rafinarea gustului din regiunile miceniene, su perioară populației Trace.

După observațiile d-lui Pirvan parcă și d. Andrieșescu s'ar „mollips“ de „patriotismul“ colegilor bulgari, atribuînd strămoșilor traco o civilizație atît de veche - 1500—și de rafinată prin bogăția tezaurului de aur; d-sa nu contestă „originalitatea civilizației indigene dela Dunăre și din Carpați în a doua jumătate a mileniului al II-lea a Chr.“ dar Tracii sînt bronzieri, iar aurarii sînt Egeenii mai culți. Noi inclinăm a îndreptăși pe d. Andrieșescu; oare amintirea legendară a lezaurului Colchidel, unde va la Nord de Dunăre, să nu fie legată de-o artă mai rafinată a civilizației carpațo-dunăreană?

Cercelările d-lui Andrieșescu sînt făcute după regulele științei arheologice, fixate mai precis de V. H. Bulle, adică studînd tehnica, formele și ornamentarea fiecărui obiect. Dar ni s'a părut curios faptul că toate considerațiile sînt trase numai după descrierea făcută de cercetătorii bulgari, care *au văzut* tezaurul, și după fotografiile publicate în diferite ziare și reviste bulgare-germane. Și în treacăt fie spus: deși față de lucrări anterioare - ne amintim - de teza de doctorat din 1912 - observăm un progres, d-sa mai persistă uneori într'o formă greoaie, datorită frazei încărcate; de curiozitate am numărat cele 190 cuvinte ale frazei din mijlocul paginei 7.

Tezaurul dela Vilci-Trin va da naștere unei întregi literaturi — afirmă pe drept d. Pirvan. Dar meritul d-lui Andrieșescu rămîne de a fi încadrat în loc — Sud-Estul european — și timp mai larg — epoca bronzului, una din cele mai valoroase producții artistice a populației străvechi, ce rezidă la baza actualelor neamuri din Galia pînă'n Grecia.

P. Constantinescu—Iași.

* * *

Gustave Rudler, *Les techniques de la critique et de l'histoire littéraires en littérature française moderne* (Operă premiată de Academia franceză), Oxford, Imprimerie de l'université.

Folosindu-se de cercetările celor mai de seamă critici și istorici literari francezi, precum și de propria sa experiență, autorul lucrării de față a reunit într'un tot probleme și metode de lucru, ce eventual se pot pune acelor ce se îndeletnicesc cu studiul de literatură. Cartea este adresată, în deosebi, studenților. Ea n'are pretenția de a forma istorici, nici, mai ales, critici literari, ci de a îndruma pe începătorii ce vor să lucreze într'un domeniu, în care—spre a face ceva serios—se cere alții cunoașterea sigură a unei metode de lucru, cît și un talent natural, însoțit de o serioasă cultură și o bogată experiență. Iar o carte ca cea de față socot că are meritul, locmai de a înlesni experiența noastră, punîndu-ne la îndămină pe cea mult mai întinsă a altora.

Înainte de a studia principalele probleme de critică literară, ni se dau noțiuni introductive, destul de însemnate, privitoare la critica și istoria literară; definiția și obiectul fiecăreia, raportul între ele, folosirea bibliografiei, a manuscriselor, a imprimatelor, a documentelor, studiiu cauzelor etc.. În cîmpul acesta variat și adesea destul de greu de recoltat, autorul recomandă o *metodă cît mai științifică* de cercetare, bazată pe fapte și documente sigure. Este *metoda istorică* de reconstituire a trecutului literar, care se aplică, cu predilecție de mai bine de trei decenii, în studiul literaturii franceze. Aceasta, fiindcă s'a recunoscut, că studiul de sinteză, de filozofie literară, după modelul lui Taine și Brunetière, nu pot fi posibile, decît bazate pe altele mai numeroase, de analiză.

Ceia ce se respinge însă, cu certitudine, ca ceva ce rămîne în afară de orice metodă științifică, este *impresionismul*, care n'are ce căuta într'o critică ce-și propune să urmărească, pe cît omenesc este posibil, adevărul, ce trebuie căutat în fapte și documente. Și nu rareori, în direcția aceasta, imaginația și vorba goală au jucat mai mare rol decît exactitatea științifică. Intrînd în domeniul propriu zis al cercetărilor sale, autorul se ocupă de o primă problemă, ce trebuie să-și pună critica literară, și anume, *critica pe care o numește de atribuție*. Ea are de scop să descopere paternitatea unei opere, al cărei autor e necunoscut (ex. opera lui Shakespeare și în genere operele anonime ori iscălitte cu pseudonime). Urmează apoi *critica de restabilire a textelor*, în forma voltă de autor. Foarte interesantă este

L. Cazamian, *L'Evolution psychologique et la littérature en Angleterre 1660—1924*, Paris, Alcan, 1920, (Este realizarea cea mai savantă a temei lui Taine „reînviată și pusă la punct“.)

expunerea metodei, după care trebuie să fie alcătuite edițiile critice, 1 deși chestiunea—in ce privește fixarea textului de bază—nu este desul de clar tratată, poate fiindcă și problema e dificilă, uneori chiar „imposibil de a fi rezolvită”. Mai importantă decât cele de mai sus este *critica izvoarelor*. Fiind demonstrat astăzi că mai fiecare operă literară are ceva *imprumutat* (subiect, idei, sentimente, formă etc.), criticul literar trebuie să cunoască aceste probleme, înainte de a studia opera în sine, căci numai astfel își poate da seama de ce este *original* al scriitorului și poate defini *talentul* acestuia. Indiciile, după care putem ajunge să cunoaștem izvoarele unei opere literare, pot fi *externe* (declarații ale scriitorului ori ale altor persoane, corespondență etc.) și *interne* (comparație ce face criticul între opera studiată și altele cu care se aseamănă). Chestia este însă extrem de dificilă. Trebuie să se facă deosebire între *apropierea* întâmplătoare numai, și adevăratul *imprumut*, care singur constituie un izvor. Cunoscând izvoarele, ajungem la problema cea mai importantă, fiindcă, în esență, le cuprinde pe toate celelalte. Aceasta este numită *critica genezei*, înțelegind *studiul evoluției mecanismului mintal* al scriitorului în crearea operei sale. Rudler crede că se ajunge la aceasta, prin *inventarierea* senzațiilor, sentimentelor și ideilor din opera studiată, determină apoi *tipul de inteligență, procedeul de elaborare și de compoziție*, în genere *arta scriitorului*.

În fine, urmează *critica influențelor*, care studiază efectele operei de artă, adică influențele exercitate ori suferite. În fond, este studiul izvoarelor, privit însă, în mod invers. Influențele se exercitează, mai ales, de operele marilor scriitori: Shakespeare, Rousseau, Goethe etc.. Ele se datoresc călătoriilor scriitorilor (ex. Voltare), traducerilor și reprezentărilor teatrale, propagandei prin ziare și reviste, etc..

Un capitol special din critica influențelor îl formează așa numita *literatura comparată*, care este concepută ca „istorie a schimburilor ori interpenetrațiilor literare între popoare”, ori, în sens mai larg, „istoria curenților internaționale”. A luat naștere tirziu, 2 fiindcă cuprinde probleme complexe și fiindcă constituirea ei a depins de dezvoltarea studiului literaturilor naționale.

Tot critică de influențe este și *critica sociologică*, care însă nu se va ocupa cu influența unei opere asupra altora ori a unei literaturi asupra altora (cum face literatura comparată, ci cu raportul dintre literatură și societate: condițiile vieții și morții literaturii în societate (talentul scriitorului și gustul publicului), raporturile între literatură și moravuri (organizarea socială influențează literatura) etc..

Cam de același fel este și *critica*, pe care Rudler o numește *psihologică colectivă*. Ea se bazează tot pe cercetarea reflexului societății în literatură, de unde apoi se concludă asupra psihologiei etnice.

Problema este însă foarte delicată și e riscant să se tragă concluzii numai din literatura unui popor. Trebuie să se țină seama de toate celelalte studii sociale, politice, juridice, religioase, științifice,

1 La noi asemenea ediții lipsesc. În lit. franceză sînt numeroase. Vezi ca model: V. Hugo. *La Légende des siècles*, ed. P. Berret, Hachette; Les *Contemplations*, ed. J. Vianey, Hachette; *Lamartine*, Premières méditations ed. G. Lanson, Hachette și în deosebi, *Voltaire*, *Lettres philosophiques*, pe care Rudler o numește „regina edițiilor franceze”.

2 În Franța, calea e deschisă de *Joseph Texte* și continuată de F. Baldensperger, Paul Hazard și alții. cf. și *Georg Brandes*, *Les Principaux courants de la litt. au XIX-e siècle*, 1882—1891.

spre a se putea ajunge la concluzii apropiate de adevăr. Să nu se uite că literatura este influențată de societate, fără a fi înlocuită „expresia societății“. Ba, adesea, ea este inversul societății. 1 Apoi ducerea la un bun sfârșit a cercetărilor de acest gen cere întâlnirea rară a unui distins simț istoric cu cel psihologic și filozofic de aceeași calitate. În fine, trebuie să fie bazate pe studii anterioare, de analiză.

În opera de față, autorul îndrumază tocmai spre studiile speciale, de analiză literară, din care apoi, în mod natural, trebuie să răsară cele generale, de sinteză.

Bibliografia, de o bogăție deosebită și împărțită sistematic, după problemele cercetate, poate fi de folos, nu numai studenților, dar și istoricilor și criticilor literari cei mai experimentați.

Const. N. Stănescu

* * *

Emile Bréhier, *Histoire de la Philosophie*, Felix Alcan, Paris, 1926.

Propunându-și să scrie o istorie a filozofiei dela început până în zilele noastre, *Bréhier* publică acum o primă fasciculă (de 262 pagini) așternind numai perioada elenică, precedată de o prețioasă introducere. În introducerea autorul discută cu multă seriozitate postulatele pe care le presupune orice istorie a gândirii omenești. Ele sînt: 1) Originile și fruntariile filozofiei. 2) Dependența dintre filozofie și alte discipline intelectuale și 3) Mersul filozofiei marchează un progres sau o evoluție regulată? Răspunsurile lui *Bréhier* sînt interesante atît prin ele înșile, cît mai ales pentru o ilustrare în plus a discordanței dintre „*je veux* et „*je peux*“ de care vorbea *Ribot* în „*Les maladies de la volonté*“. Astfel se afirmă că „*une histoire de la philosophie n'a pas le droit d'ignorer la pensée extrême-orientale*“ (pagina 7) dar autorul începe cu *Thales* din *Milet*. În al doilea rînd *l'histoire de la philosophie ne peut pas être, si elle veut être fidèle, l'histoire abstraite des idées et des systèmes, séparés des intentions de leurs auteurs et de l'atmosphère morale et sociale où ils sont nés*“ (pag. 8) și cu toate acestea nu se găsește nici un rînd din care să transpire viața politică și culturală a Grecilor. În al treilea rînd după critica punctului de vedere analitic susținut în istorie *de Renouvier*; du se arată însemnătatea lui *Comte* și *Hegel* în această disciplină arătîndu-ne că „*il sont appris à prendre le passé intellectuel tout à fait au sérieux et ont compris mieux que d'autres la solidarité intellectuelle des générations*“ (pag. 33) *Bréhier* totuși face din filozofia veche un bazar de sisteme aride și dispartate.

*

Prima fasciculă cuprinde: *Presocrății* (capit. I), *Socrate* (capit. II), *Platon și Academia* (capit. III) și se termină cu „*Aristotel și Liceul*“ (capit. IV).

După cum se observă, clasificarea nu-i de loc originală intrucît ea a fost adoptată demult de *Zeller* în „*Die Philosophie der Griechen*“. Deasemenea trebuie de remarcat absența lui *Windelband*

1 *F. Baldensperger*, *La Littérature. Création, succès, durée*. Paris, E. Flammarion, ed. 2-a, 1919.

din bibliografia generală pentru antichitate și a lui *Boutroux* pentru perioadele socratice și platonice.

•

Cu toată economia lipsită de armonie, prin urmare tocmai temeiul unei lucrări elementare ca aceasta, studiile despre *Platon* și *Aristotel* merită o deosebită atenție.

Dacă V. Hugo putea fi felicitat pentru că depășise prefața asupra romanismului, *Bréhier* dimpotrivă e departe de a ne prilejui satisfacția de a-l vedea realizând numai frumoasele adevăruri așternute în introducerea sa din „*Histoire de la philosophie*”.

Ștefan George

Revista Revistelor

Un prieten al lui Ninon de Lanclos : Marquizul de Villarceaux

Pierre de Mornay, senior de Villarceaux, Onerville și Reuilly se căsătorii în anul 1616 cu Anne-Olivier de Lenville, fiica lui Jean de Lenville și a Madeleinei de l'Aubespine. Principala sa ocupație era de a căuta rădăcini tot mai profunde arborelui său genealogic, pe care se străduia de altfel să-l îmbogățească și, este probabil că fără o moarte prematură, survenită în urma unui duel, ar fi lăsat mai mult decât patru copii.

Cel mai mare din acești patru copii, Louis, născut în 1619, era un băiat frumos și deștept care de mic dădu dovadă de un spirit independent și aventuros.

La vîrsta de douăzeci și unu de ani, mama sa voi să-l căsătorească cu fiica d-nei d'Espinau. Louis de Villarceaux nu văzu aici decât ocazia unei aventuri pe care o lîchida în dauna contelui de Castelnau-Mauvissière, pe care tînăra fată îl ia în căsătorie.

Puțin mai tîrziu, amorezat de una din domnișoarele de onoare ale reginei, Denise de la Fontaine d'Esche, încearcă același metodă care de data asta însă nu reuși. Tînăra fată nu vroi să asculte nimic altceva decît o propunere serioasă de mariaj. Tînărui marchiz foarte amorezat, se căsătorii deci în anul 1643 cu d-ra d'Esche, care

ii aduse o frumoasă zestre de 15.000 de livre. Paslunea grozavă care o avea pentru soția sa, nu l-a împlicat însă de a fi un foarte rău soț.

Deși prin serviciile aduse la Curte, precum și prin relațiile nevestel sale, capătă multe misiuni bănoase și dobîndi o situație din cele mai strălucite. Obicelurile sale de libertinaj și de desfrîu îl făcură să i se pară viața de Curte și viața de familie fastidioasă și lipsită de neprevăzut. Și astfel frecvența pe Scarron și mai cu samă acea categorie de poeți mai mărunți, plini de veselie, pe care, de altfel, îi aprecia mai mult decît pe poeții adevărați.

Boisrobert, cu care se împrietinî, îl prezentă lui Ninon de Lanclos, femeia plină de grație și spirit, ai cărei caracter nesocolit și avid de libertate, se potrivește atît de bine cu al său.

De îndată ce se cunosc, Ninon de Lanclos recunoaște în Villarceaux, omul pe care îl va iubi și pe care îl aștepta. Pentru a fi mai pe deplin unul celuilalt, părăsesc Parisul și își adăpostesc amorul în castelul amicului lor d. de Valiquerville, lingă Meulan.

Toată vara se trecu astfel în cea mai fermecătoare singurătate amoroasă.

Acest amor, care dură mai bine de zece ani, fu singura parte serioasă a vieții acestor două frivole personaje. Pentru a fi veșnic

lingă obiectul dragostei sale, Marchizul își sacrifică interesele de avere sau de carieră, iar când, lîrziu, se retrage în castelul său din Villarceaux, bătrîn, obosit și dezgustat de o viață consacrată femeilor și vînătorii, singura sa mîngiere este de a reîtrăi orele fermecătoare, petrecute cu 35 de ani mai de vreme și cu singura femeie pe care într'adevăr a iubit-o. În amintirea acestor clipe, solicită și obține scrisoarea de legitimare pentru fiul care-l avusese dela dînsa.

Acest articol scris în întregime după documentele autentice și inedite, are savoarea epocii în care omul desăvîrșit semăna cu marchizul de Villarceaux.

(Georges Mongredien. *Revue de France*, Iuliet).

Amici și inamici ai lui Amiel

Lumea literară s'a ocupat mult în ultimul timp de Amiel. D. Robert de Traz, în „Essais et Analyses“, a dat unul din cele mai ponderate, mai fine și în același timp mai exacte articole din cîte s'au publicat cu ocazia centenarului celebrat în 1921. D. de Traz reprezintă partea esențialului și a analizei. Partea mării biografii intelectuale este reprezentată de d. Bernard Bouvier, care a publicat astăzi iarnă cartea cea mai completă care se poate avea, relativă la viața și opera lui Amiel. Opera sa este alcătuită dintr'o serie de conferințe ținute la universitatea din Upsal, și publicate de fundația Oläus Petri. Opera d-lui Bouvier constituie un complement indispensabil ediției sale a Jurnalului Intim, pe care îl va publica în curînd și din care a extras un mare număr de pasagi inedite, grație cărora, caracterul și locul pe care-l ocupă Amiel, apar în lumina lor adevărată.

Tot un genevez, d. Leon Bopp, care, dacă n'a putut utiliza Jurnalul Intim, a utilizat cîteva din numeroasele documente inedite ușor de găsit în familiile din Geneva.

Partea d-lui Bopp este partea

filozofului. Fost elev al școlii normale superioare, lucrarea sa a fost prezentată ca teză de doctorat și lucrată în legătură cu profesorii Delacroix și Brunschwig. O astfel de carte nu fusese încă scrisă și era poate îndispensabilă.

D. Bopp trece drept un inamic al lui Amiel. Această afirmație este poate cam exagerată. Adevărul este însă că acesta din urmă nu-i inspiră mare simpatie, și-l reproșează o lipsă de sinteză facultatea de a lubi. Dacă acest lucru ar fi adevărat, atunci d. Bopp ar fi un mic Amiel, căci d-sa și-a tratat subiectul cu un minimum de sinteză a lubrit.

În tot cazul, felul cum se pastorează lumea pentru sau contra lui Amiel, ne face să ne întrebăm ce însemnează, psihologic, a lubi sau a nu lubi pe Amiel.

Cel mai instructiv răspuns îl găsim în Brunellère, care denunță ca o manie patologică și ca o mare absurditate faptul de a nota într'un cael intim, tot ce s'a putut înlimpla fie pe stradă, fie în mintea sau sufletul d-tale.

Brunellère era un tulonez, pentru care atît timp cît nu vorbește, nu gîndește. Amiel dimpotrivă, un lip inferior, iar procesul, Amiel este procesul nu a unul om ci al unui anumit gen de viață. Procesul exteriorului contra interiorului: revendicarea drepturilor exteriorului împotriva vegetației coplesitoare a interiorului. D. Bopp a condus procesul în mod foarte inteligent. D-sa ne dă un portret psihologic al lui Amiel, care se reduce la o multiplicitate și o disoluție completă: Amiel n'avea o religie ci mai multe religii, nu o morală ci mai multe morale, nu o filozofie ci o infinitate adesea contradictorie. Dar unitatea și multiplicitatea caracterizează de o potrivă fenomenele vieții și ale individualității.

După lectura cărții d-lui Bopp, sintem tentați să ne făurim o teorie despre Amiel, nu opusă ci complementară în care unitatea și multiplicitatea apar rînd pe rînd.

Cînd vom cunoaște adevăratul Amiel, pe care numai publicarea

Jurnalului Intim ni-l poate da, atunci vom putea formula o părere justă.

Celace este însă adesea jenant la inamicii lui Amiel (și d. Bopp este mai degrabă un amic al inamicilor decât un inamic propriu zis) constă în facilitatea și naturala atitudinii lor. O lume Amiel n'ar fi posibilă. Aceasta este sigur și de aici poate naivitatea de a-i reproșa de a nu fi un om ca toți ceilalți. Un om care gîndea în loc de a vorbi, visa în loc de a lucra, care scria în loc de a publica, și care a fost preocupat de ideea de a funda o familie fără să o fi realizat vreodată — nu putea fi simpatizat de mulțime. Antipatia mulțimii contra individului ecret, contra omului care-și aparține este foarte mare.

Și cu toate acestea nu există gîndire fără specialiști ai gîndirii, iar specialiștii gîndirii nu pot exista fără maniacii gîndirii.

Gîndirea lui Amiel era multilaterală. Maurras spunea de d. Thibaudet că este bilateral — iată una din sursele amicitiei pentru Amiel — și dacă, după portretul inamicului, nu ne dă un portret al amicului, e pentrucă autorul se teme că acesta din urmă i-ar semăna prea mult.

(Albert Thibaudet, *Nouvelle Revue Française*, Juillet, 1926).

Privire asupra lui Sainte-Beuve

Dacă umbra lui Sainte-Beuve ar avea facultatea de a contempla cele ce se petrec pe pămînt, ar fi, desigur, satisfăcută de pasiunea violentă, slăbită în anul 1925, prin publ carea „Caelelor sale Intime”.

La drept vorbind această ultimă „campanie” a marelui critic, are un vag parfum de scandal, care însă, nu e de natură să-l displace.

Această palmă a gloriei, pe care Sainte-Beuve o avea mai mult ca oricare altul din contemporanii săi, este caracteristică secolului. Ne putem chiar întreba dacă în spatele aceluia „mal du siècle”, a reveriei dezabuzate sau a dezgustului aparent pentru viață,

nu se ascundea, la marii romantici, o formidabilă ambiție nesatisfăcută.

Sainte-Beuve accepta posibilitatea publicării acestor foi secrete, în care zugrăvea pe toți contemporanii săi. Simpatia cu care privea „Memoriile”, admirația pentru opera lui Saint-Simon, care știuse să arăte așa cum erau, pe toate personagiile marelui secol, atasta valoarea pe care o acorda unei astfel de lucrări.

Dar în portretele lui Sainte-Beuve, căutarea adevărului nu era de multe ori decât un pretext pentru a putea spune răul și pentru a putea răzbuna resentimentele personale.

Susceptibil, bănuitor, amar, caracterul lui Sainte-Beuve era lipsit de amenitate. Spunea adesea că posedă darul fatelor de a pătrunde și de a descifra secretul sufletului omenesc — despre care avea, de altfel, o părere destul de pesimistă.

Trăsătura fundamentală a caracterului său era însă o putere de ură a cărei tenacitate e vrednică de a fi remarcată. Plăcerea răzbunării avea pentru el o savoare neprețuită. O nemulțumire generală, al lui Sainte-Beuve contra contemporanilor săi, este ca în 1837, epoca la care aparțea volumului său „Pensée d'Aôut”, fu pentru marele critic înmormîntarea carierei sale de creator. Toți amicii: Lamartine,, Béranger, Vigny, care beneficiase de articolele sale, îl lăsară să se afunde fără să-i dea o mînă de ajutor.

Nemulțumiri particulare contra lui Hugo, al cărui orgollu nu voi să-l acorde satisfacția de a juca față de dînsul rolul pe care Boileau îl jucase față de Racine, sau contra lui Balzac, care, jignit de un articol al lui Sainte-Beuve, refăcuse ca să se răzbune „Volupté”, sau Cousin care beneficia de lucrările sale fără să-l menționeze.

Toate aceste fapte explică tonul acerb și vădîla sa intenție de răzbunare.

Perseverența și tenacitatea acestui resentiment, descoperite în fundul sufletului său o mare doză de amărăciune.

Explicația o găsim în exagerata sensibilitate a lui Sainte-Beuve, cu care foarte ușor putea fi jignit în obișnuitul comerț al vieții. Cât de ușor, cu un astfel de temperament, poți găsi oameni groșieri și lipsiți de tact. Cu un astfel de caracter pentru care cea mai mică suferință lasă urme profunde de amărăciune. era foarte greu să adopți cea mai îngrată meserie: aceea de literat, care, în timpurile moderne nu cunoaște o medie între marile succese, bine retribuit și extenuanta și veșnică străduință pentru pinea zilnică. Cînd după eșecul în literatura beletristică, Sainte-Beuve se consacră, de altfel bucuros, criticii literare, suferind de neputința de a realiza față de literatură misiunea înaltă pe care Boileau, de pildă, prin protecția lui Ludovic al XIV-lea, o îndeplinise față de scriitorii secolului al XVII-lea.

În cariera sa de om, nu fu de altfel mai norocos. Acest mare voluptos este omul cel mai refuzat în amor din cîși se cunosc. Singura femeie care-l accepta fu M-me Victor Hugo. Dar în afară de toate aceste motive, o logică ascunsă a mișcării romantice atrăgea în mod natural privirea criticului și îl făcea să treacă de la operă la persoana autorului.

În sufletul lui Sainte-Beuve, omul iubitor de adevăr, omul invidios și vindicativ erau de acord pentru a smulge masca celor dintre scriitori pe care îi simțise lunecînd pe panta șarlatanismului.

Villemain al cărui talent favorizat de sentimente frumoase, ascunde sufletul cel mai sordid și mai rău. Chateaubriand un impositor, Lamartine, cel mai desăvîrșit șarlatan politic și industriaș literar. Pierre Leroux, Balzac, Hugo, poate pe acesta l-a demascat mai tîrziu — fură zgrăviți fără cruțare.

Sainte-Beuve privește prea mult pe contemporanii săi în lumina teoriei lui La Rochefoucauld — teorie care l-a făcut să vadă în jurul său numai natuți calculate și meschine.

Principiul fundamental al metodei lui Sainte-Beuve este identitatea perfectă care există între

scriitor și opera sa. Cînd realitatea dezmințea teoria, cînd autorul nu corespundea operei sale, atunci făcea sforțări supraumane ca să ofere o explicație din care teoria să rămînă totuși în picioare.

Greșala lui Sainte-Beuve constă în faptul închipuirii lui că o perfectă identitate trebuie să existe între eu-l pe care-l putem desprinde în viața curentă a unuia om și eu-l revelat prin opera aceluiași om.

Opera de artă izvorăște mai degrabă nu dintr'o dorință de a se exprima ci din acela de a se completa. De altfel viața prea multor autori confirmă această divergență.

Sainte-Beuve rămîne totuși un mare spirit, care a știut să descopere o problemă mare cătră care inteligența sa revine veșnic dornică de o soluție.

Cartea postumă a marelui critic francez constituie o admirabilă lectură.

(*Mercure de France*, Iunie, 1926).

Adevăratul aspect al Austriei

Plecînd de la ideea unei păci universale, înțelegem în sensul unei colaborări voluntare între toate națiunile în profitul umanității. — Idee de care noua Austrie este pătrunsă și stăpînită, autorul acestui articol, Monseigneur Ignace Seipel, arată fazele prin care a trecut fosta împărăție habsburgică, pentru a ajunge la acest rezultat care de altfel n'ar putea fi înțeles fără o prealabilă expunere.

Austria actuală este o țară cu desăvîrșire nouă și, care, de la fondarea ei a trebuit să ia pe rînd orientări cu totul deosebite una de cealaltă.

În 1918, după deznodămîntul dezastros al războiului, Austria se proclamă Republică democratică, alipită de Germania, nu însă ca stat independent, ci ca o parte a Republicii germane. Tratatul din Saint-Germain interzise această alipire precum și dreptul de a se chema Austria germană. Apoi delimită teritoriul acestei țări nouă,

delimitare care de fapt nu s'a stabilit definitiv decît abia în 1924.

Vechea Austrie cuprindea 17 „Kronländer” sau țări, aparținînd coroanei, care aveau parlamente autonome, supuse doar sancțiunii imperiale.

Odată această formă de guvern dispărută, autonomia provinciilor devine deplină și, de aici marile dificultăți pe care le înalpină legislația fiscală, dorința de a concilia repartiția veniturilor cu necesitățile publice și economice ale noului stat.

De asemenea situația specială și rolul partidelor politice în Austria, sînt în strînsă legătură cu istoria țării. În vechea monarhie aproape toate partidele erau naționale. Actualmente, uniunea națională fiind aproape omogenă, repartiția deputațiilor se efectuează pe terenul concepțiilor politice, morale și sociale. Sînt patru partide în Austria iar conflictele de concepții capătă adesea un caracter violent.

În aceste condiții, era firesc ca Austria să se vadă adusă de împrejurări la marginea prăpastiei: pe de o parte nesiguranța politică, timpul considerabil pierdut în așteptarea unei hotărîri a Europei, timp care l-ar fi putut întrebuiți la propria sa ridicare, pe de altă necesitatea de a adopta o nouă politică economică, în raport cu țara care încetase de a mai avea, din punct de vedere economic, coeziunea și perfectul echilibru de care se bucurase fostul imperiu. Frontierele acestei țări nu erau însă delimitate, iar dezordinea în interiorul țării era din ce în ce mai mare. Statul, pentru a evita pericolul bolșevismului din ce în ce mai ameninșător, pentru a înlătura turburări sociale născute dintr'o prea mare mizerie, a fost nevoit de multe ori să facă concesii care depășeau mijloacele sale și să recurgă la inflație, cauza prăbușirii catastrofale a coroanei.

Aceasta era situația nefericitei Austrii în 1922.

Motivete, grație cărora pericolul a putut fi înlăturat, sînt următoarele :

1 O politică de realitate; privirea situației prezente fără iluzionare.

2 Recurgerea la Societatea Națiunilor pe care a admis-o sincer, animată de idealul unei păci durabile și a unei colaborări reciproce între popoare, cu deosebire justificată, în momentul cînd unul din acestea se găsește în imposibilitate de a eși singur din încurcătura.

3 Renunțarea la orice susceptibilitate ori considerație de prestigiu amenințate de faptul că recunoștea singură necesitatea unei intervenții internaționale.

4 Respectarea absolută a celor 90 de clauze prevăzute în înțelegerea cu Societatea Națiunilor.

Rezultatul este că finanțele publice sînt în ordine. Banca de emisiune perfect independentă, nici o tentativă de a recurge la o politică de inflație chiar deghizată.

Dar situația economică este departe de a fi tot așa de înfloritoare ca cea financiară. Și aceasta pentru diferite motive: gestiunea financiară a guvernului federal central și a guvernămintelor provinciale nu este suficient unificată, echilibrul între îndatoririle sociale și producție nu este încă pe deplin realizat, — cauze, de altfel, care pot fi înlăturate odată.

Austria cea nouă, așa cum se prezintă acum, ne îndreptățește să credem că va prospera. Și dacă o comparăm cu fosta monarhie dinaintea războiului, constatăm că aceasta din urmă are, pe lângă celelalte caractere naționale pe care le conservă, două caractere nouă: dorința profundă a unei păci adevărate și convingerea solidarității și a interdependenței popoarelor. Și animată de aceste două idei, noua Austrie vrea să participe la politica mondială.

(Monseigneur Ignace Seipel. *Le Revue Mondiale*, Juillet).

Lecciónes plebiscitului german

Plebiscitul dela 20 Iunie, care trebuia să decidă de soarta proprietăților dinastiilor germane nu a adus o soluție. Rezultatul scru-

tinului e echivoc. După cifrele date de agenția Wolff: 14,889,703 voturi au fost pentru expropriere, 542,000 contra, 511,000 buletine nule și 23,478,118 abțineri, numărul total al electorilor atingând 39 milioane.

În alți termeni, 37 la sută din alegători au votat deposedarea principilor, iar 59 la sută nu au putut sau nu au voit să și exprime opinia. Acest număr extraordinar de abțineri, se explică, prin puternica propagandă monarhistă și reacționară, care a interzis participarea la scrutin. În unele provincii s'au semnalat chiar amenințări: concedierea salariaților, boicotarea antreprenorilor. Guvernul prusian și cel badens au fost nevoite să anunțe sancțiunile împotriva acestor tentative de presiune electorală. În unele state, asociațiile naționaliste au organizat excursii gratuite, pentru a îndepărta cât mai multă lume posibilă de locurile de scrutin. Dacă plebiscitul figurează în Constituția germană, el nu a intrat însă în moravuri și cu 59 la sută abțineri nu se poate desigur pretinde că un popor s'a exprimat liber. Dacă șinem seamă de efectul produs de publicarea în milioane de exemplare a scrisorii private a prezidentului Hindenburg, ca și de declarațiile anti-plebiscitare a unor membri ai guvernului (Marx, Stresemann), înțelegem bine că această primă consultație populară a pus în acțiune în toate provinciile și cu deosebire la țară, toate forțele antidemocratice și toate presiunile reacționare.

Citeva rezultate parțiale trebuie reținute. Berlinul, care are 1,467,237 alegători și alegătoare a răspuns cu 942,654 da și cu 31,077 nu. Cifrele transmise din regiunile catolice arată că, în general, cu tot consemnul negativ al partidului centrist, numărul voturilor pentru expropriere a fost dublu față de acel obținut de partidele comunist și socialist, în alegerile legislative. Masele electorale catolice se apropie dar de socialism, fără îndotă, din cauza șomajului și a crizei economice.

Poporul german neexpropriin-

du-și principii, chestia revine înaintea Reichstagului. Deși cabinetul imperiului e de părere, că legea care trebuie să reglementeze acest litigiu, nu e de natură a modifica Constituția și va putea fi votată cu majoritate simplă, ne putem întreba, unde va găsi această majoritate simplă?

Socialiștii nu vor consimți, desigur, la îndulcirile textului, reclamate de populiști. Poate că Reichstagul va fi dizolvat la toamnă sau dosarul chestiei, clasat, în mod provizoriu. În orice caz, plebiscitul fără de rezultat, nu face decât să complice situația și cum între cei 23 milioane care s'au abținut, sînt desigur cîteva milioane de partizani ai exproprierii, reduși la tăcere, guvernul se va păzi de a provoca noi alegeri legislative avînd drept temă, soarta bunurilor vechilor dinastii, căci stînga ar eși probabil, întărită, dintr'un scrutin liber.

(C. Loure. *L'Europe Nouvelle*).

Exame de conștiință în generația nouă

„Les Cahiers du Mois“ publică examenele de conștiință a 27 tineri, între douăzeci și treizeci de ani, mai toți oameni de litere, iar revista „Philosophes“, condusă de Pierre Morhange exprimă sub o formă dogmatică și polemică, în același timp, aspirațiile și doctrinele unei părți din aceeași generație.

Mărturisirile acestor tineri, care nu au luat parte la război, dar au devenit conștienți în haosul care a urmat armistițiului, sînt interesante. Cași Hugo, Vigny, Michelet, Balzac acum o sută de ani, ei au crescut în zgomotul tunului și ajunși oameni, au găsit înaintea lor, ruinele regimului vechiu și schița nedecisă și amenințată a unui regim nou. Lor, le aparține instaurarea ordinii necesare. Și iată de ce, în fața unei sarcini atât de formidabile, ei sînt cuprinși de groază, se îndolesc de tot și în primul rînd, de ei înșiși. Căci problema care se pune azi înaintea lor, e mult mai complicată, ca aceea de acum o sută de ani. Ceia

ce se punea atunci, era alegerea care trebuia făcută între tradiție și inovație, în politică și în literatură. Dar tradiția, cași inovația formau și una și alta, un tot solid, la care fiecare se putea alipi, fără teamă că va înflinți în cale vîdul. Chiar cei mai disperși dintre romantici nu se îndoiau de om, ei constatau numai inadaptablea lor față cu lumea.

Dezorientarea din 1925 e mai gravă. Tinerimea de azi caută să găsească, înainte de toate, rațiunea profundă a vieții, sensul existenței „partea eternă din noi înșine”. Tinerii de azi, nu sînt ca cei de acum o sută de ani, niște inadaptați sociali, ci niște inadaptați metafizici. Căci realitatea politică și economică a lumii, bazată înainte de războiu pe regularitatea schimbului și stabilitatea relativă a instituțiilor și bogățiilor a fost distrusă și o mobilitate perpetuă i-a luat loc. Realitatea religioasă, decînd nu se mai confundă cu rațiunea de stat, a perdut mult din forța ei de antrenare, fiecare individ, în loc de a o găsi oferită ca în epocile mari ale credinței, trebuie s'o regăsească în el însuși și în afară de el, pentru uzul său personal. Noțiunea însăși a omului, disoclată și scufundată în marea înconștientului, pare amenințată de naufragiu.

Ei încă nici o realitate nu se mai impune, prin forța tradiției sau prin cea a inovației, fiindcă toate realitățile sînt astăzi posibile, problema alegerii este cea care primează, dar alegerea implicînd o renunțare la posibilitățile înlăturate, o chestie prealabilă e de rezolvat: trebuie să facem o alegere? Trebuie să renunțăm la o posibilitate oarecare? Există altă realitate decît momentul? Idealul nu e de a rămînea perpetuu disponibil? Lupta disponibilității, scumpă lui André Gide (maestrul inconfesat al acestei lînerimi) și a alegerii în sinul existenței, lupta, pe terenul spiritual a anarhiei și a ordinei, iată zbuciumul fundamental, pe care îl revelează aceste examene de conștiință.

Alt caracter important al noului generații e alături de lipsa rațiunii de a trăi, apetitul ei de viață. Sportul, deprinderea de a cișliga de timpuriu existența materială, forța lîneriei o împiedică să abdice. Contradicția dintre ordine și libertate, o regăsim între nihilismul teoretic și afirmația practică. „Ceia ce face tragicul acestui epoci, scrie Alfred Colling, e un pesimism fonciar, însoțit de o lucidă furie de a trăi”.

Soluțiile pentru a rezolvi această dublă aninomie, unii le găsesc în catolicism, alții în marxismul mistic și revoluționar.

Dar această renunțare la neliniștile, această goană spre certitudinile, depinde mai mult de temperament și nu e un simplu produs al rațiunii.

Sinteza la care visează generația nouă, nu trebuie s'o căutăm desigur aici. Schița ei neprecisă, manifestările încă limide ale unei elici și estetici a acestui timp le găsim mai degrabă, ici și acolo, într'un elan către acțiune. Nu cătră un pragmatism orb, care e partizanul acțiunii pentru acțiune ci cătră acțiunea, pentru și prin cunoștință. „Punctul de vedere al acțiunii e singurul, scrie Ramon Fernandez, de unde putem privi omul individ, în același timp în ansamblul și în realitatea lui originală”.

Jean Prévost declară de asemenea: „Ideea, la care sîm mai mult e că fiecare ar trebui să se cunoască numai prin rezultatele lui, ca un martor sincer și dezinteresat”.

Asfel din această anchetă, tinerii pe care grația catolică sau cea marxistă nu i-a atins, pot întrezări cîteva noțiuni linaștitoare, făgăduința și primele lîneamente ale unui nou humanism.

(Benjamin Crémieux. *Nouvelles Littéraires*, Iulie).

Asupra specializării profesionale în epoca noastră

Specializarea profesională e unul din rezultatele raporturilor culturale și economice, din ce în ce mai complicate, ia a doua ju-

mătate a secolului al XIX-lea. Că ea a luat în Germania o extindere mai mare ca în celelalte țări, se datorește probabil, unor anumite dispoziții ale spiritului german, care a cunoscut încă în secolul al XVII, tipul învățatului pedant și a avut totdeauna, odată cu conștiințiozitatea, o anumită înclinare spre lucrurile mărunte.

Specializarea profesională e o vizibilă deviere dela idealul omului deplin, așa cum acesta era înțeles în secolul al XVIII-lea, ca o moștenire a anticității și a renașterii. Dar partizanii acestui ideal, își dădeau samă că el era în contradicție cu realitatea omenească înconjurătoare, cu deosebire în Germania, Holderlin deplîngea acest fapt în *Hyperion*, iar Börne scria: „La un milion de Germani întâlnești numai zece oameni. Celalți sînt croitorii, negustorii, soldații, magistrații, astronomii, diplomații și ce mai poate fi cineva, cînd nu reprezintă nimic”.

Specializarea a devenit însă co-virșitoare odată cu dezvoltarea muncii, a tehnicii, a practicii și a științelor exacte, care se bazează pe cercetările de detaliu.

Specialistul cel mai bun, e atîns însă de o anumită îngustime a spiritului. Și această îngustime crește în profesiile care absorb întreaga individualitate a omului cum e cea de militar, politic, artist, om de știință.

În domeniul științei, cu deosebire, specializarea extrem de dezvoltată, are drept rezultat: mecanizarea și tehnicizarea spiritului, pierderea simțului de ansamblu, lipsa ideilor mari și a scopurilor înalte.

Specialistul chiar bine înzestrat, în orice domeniu (nu numai în acel științific) e un spirit de duzină, lipsit de darul creației și al sintezelor. E un om fragmentar, care poate fi primejdios, cînd în lipsa altora devine reprezentantul unei culturi sau conducătorul unui popor.

Și acesta a fost cazul Germaniei, înainte și în timpul războiului. În fruntea administrației și a guvernului german, în această epocă, au fost mai ales specialiști

de birou și oameni de rezort, și rareori numai, personalități puternice sau caractere.

Selecția prin examene, atît de uzitată în Prusia, nu a dat rezultate de samă, căci valoarea practică a cuiva atîrnă de alți factori decît cunoștințele.

În țările democratice ca America sau Elveția, alegerea judecătorilor și a funcționarilor nu e desigur o garanție pentru selecția celor chemați, pe de altă parte însă, marele număr de oameni eminenți ocupînd posturile cele mai însemnate, e o dovadă că în acest domeniu nu e numaidecît nevoie de specialiști, cu o pregătire anumită.

(Georg Steinhäuser. *Preussische Jahrbücher*).

Abel Hermant, Platon

Dincolo de disputele filologilor și interpretările cazuistice ale filozofilor, trăește încă divnul Platon. Pentru a te apropia de dînsul trebuie să imiți familiaritatea lui Socrates sau magia fermecătoare a lui Renan. În Platon există un imponderabil spiritul — care nu poate fi simțit decît de un vrăjtor stilistic, de un poet dotat cu calitatea de a fi prezent în orice secol. Frumusețea spirituală a vechii Athene, nupoeate fi prinsă discursiv, ea trebuie redată dramatic într'o frescă viu colorată. Rațiunea să facă loc imaginației, i-dela imaginei, iar adevărul să aibă lătușuri de paradox.

Asemenea lui Renan, pătrunzătoare călăuză în Viața lui Christ și M. Aureliu, d. Abel Hermant ne face să trăim cîteva ceasuri în jurul marelui Platon. Ceiace caracterizează mai ales excursurile în vastă și diversă grădina a Dialogilor este fără îndoială atmosfera de farmec pe care o degajă. Cu drept cuvînt, autorul și-i intitulat un capitol „*Une ample comédie aux cent actes divers*.” Mulțumită lui Abel Hermant „antichitatea a devenit pentru noi mai familiară. Sintem chiar mai simpli și mai prietenoși cu ea.”

(Charly Clerc. *La Revue Hebdomadaire*).

Dreptul și Revoluția

Existența unei economii capitaliste, supravegheată de Stat, pe lângă cea socialistă, ridică problema întreprinderilor străine și garanțiile juridice pe care le oferă Rusia sovietică (U. R. S. S.).

Neîndoelnic, se poate afirma că orice organizare economică reclamă un sistem juridic, sau mai bine spus îl presupune. Partizan sau nu al marxismului trebuie să concepi că nu poate exista marfă sau schimb fără drept de proprietate și contract. Revoluția nu poate desființa dreptul civil atât timp cât Rusia atrage la ea pe străini, invitându-i să aducă inițiativa, capitalurile și experiența lor. Uniunea sovietelor deținând drepturile individului prin lege, fundamentându-se deci pe legalitate, oferă străinilor anumite garanții juridice, punându-i la un nivel de tratament cu băștinașii.

În 1922 au fost înstituite „codurile de audiență”, — un sistem de tribunale cu magistrați și avocați. Străinii pot invoca oricând scutul legii din judecata Statului și instituțiile regionale, pentru că primul articol din codul civil prevede că „drepturile civile sînt protejate de lege, afară de cazurile cînd sînt exercitate contrariu scopurilor economice și sociale”.

Profesorul Makarov, un serios cunoscător al legislației referitoare la străini, rezumă astfel în cartea sa intitulată „*La situation juridique des étrangers en U. R. S. S.*” problema dreptului impus de revoluție: „În domeniul activității economice, străinii sînt supuși de obicei la aceleași dispozițiuni legislative ca și cetățenii țării.”

...Cît privește activitatea economică a străinilor în Rusia sovietică, concepția juridică ce prevalează este egalitatea de tratament cu cetățenii țării”.

(S. Tchlenov, *L'Europe Nouvelle*, Iunie, 1926).

Paul Valéry, est est filozof

Paul Valéry depășește domeniul poeziei prin preocupările sale de ordin filozofic-estetic. Creația sa vădește pe lângă imaginație, și multă inteligență. Rațiunea constrînge materialul fanteziei în anumite formule lapidare, iar imaginația la rîndul ei concretizează de cele mai multe ori abstracțiile făurite de intelect. În privința a ceea ceasta, s'ar putea spune că Valéry, asemenea lui Mallarmé, caută în poezie un refugiu pentru ideile sale estetice. S'ar putea crede că poetul poemelor „*Charmes*” vizează o frumusețe gîndită, reducînd estetica la oficiu de anticameră a metafizicii. Aparențele par să dezvăluie un poet cîntînd expresia geometrică din cartezianism sau platonism. În magnifica panoramă pe care o întitulează *Eupaliinos*, Valéry pune în lumină opoziția dintre construcție, creație și cunoștință. Opoziția aceasta pe care Sacrates o neglija în Phedra, este o antinomie ireductibilă. Concepția frumosului idee prototipică, veșnică și imaterială, așa cum o propunea Platon în contrast cu lumea devenirii nu mai poate fi susținută. Artistul, după Valéry, face o categorie indispensabilă din frumusețile materiale, el nu poate neglija sub nici un motiv formele și aparențele. În gradul cel mai înalt de abstracție, arta își păstrează aspectul armoniei materiale, întrucît „figurile geometrice care sînt simboluri solicită participarea văzului, pipăitului și auzului, tot așa de imperios după cum cere rațiunea, numărul și cuvîntul”. Cunoștința de altfel neglijează utilitatea, frumusețea și durata, prin urmare tocmai scopurile proprii ale artei. Estetica filozofică a lui Valéry înglobează arta în viață, îndepărtînd orice factor absolut: de aici provine clasicismul operelor sale.

(Jean Royère. *La vie*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Romane

Henri Béraud, *Le Bois du Templier Pendu*, Editions de France.

Marele reporter, care este d. Henri Béraud, apare în ultima sa operă ca un vizionar și ne arată superstițiile, mizeriile, revoltele și amorurile satului său daupinez. Romanul acesta nu seamănă de loc cu celelalte scrieri anterioare. Este o carte curioasă și pasionantă.

Francis de Miomandre, *L'Amour de M-lle Duverrier*, ed. Ferrezi.

O aventură simplă și emoționantă, o neînțelegere amoroasă minuțios și delicat analizată. Ca toate cărțile lui Miomandre, acest ultim roman este plin de fantezie, grație și finețe psihologică.

Lucie Delarue Mardrus, *Embelissez-vous*, Ed. de France.

D-na Delarue Mardrus oferă suzorilor sale tot felul de metode și de rețete pentru a da mai multă strălucire frumuseților naturale și pentru a da farmec defectelor, care nu sînt vișii. Găsim în cartea sa fructul savuros al ingeniozității sale de „flică a Evei” subtilitatea sa psihologică și marele său talent de scriitoare.

Maurice Magre, *La Luxure de Grenade*, Ed. Albin Michel.

Această carte simbolică, bogată în idei și în culoare ne descrie sfîrșitul regatului andaluz al Maurilor în secolul al XV-lea. Reamintește ades pe Salambo a lui Flaubert, ori Bizance a lui Jean Lombar.

Octave Aubry, *„Le lit du roi”*, Ed. Fayard.

Acest „roman istoric”, care evocă alit de bine și cu alita originalitate secolul al XVIII-lea francez este în același timp romanul d-soarei de Romans, o mică burgheză, care datorită influenței aventurierului italian Casanova devine amanta lui Ludovic al XV-lea și rivala d-nei de Pompadour.

Dimitri Merejkowsky, *„Le roman de Leonard da Vinci. La resurrection des dieux”*. Editions Bossard, Paris.

Traducerea d-lui Dumesnil de Gramont este integrală și conformă textului rusesc. Este prima traducere a celebrului roman istoric făcută în asfel de condițiuni și este aproape un alt roman. Opera este în trei volume și 950 pagini.

René Bertal, *„La passion du Curé Bernoquin”*, Ed. Perrin et C-nt, Paris.

Acest roman în care ironia se amestecă cu emoția, ne arată calvarul unui om care a voit să soare, când se pare că nu mai era nici o speranță.

Cyprien Halgan, „*Les nuits de Jacques Veyral*”, Ed. Perrin et Cie, Paris.

Noapți de groază, nopți pasionante și neliniștitoare și însirșit reinvierea unui om.

D. Cyprien Halgan este autorul romanelor: „*Le Goeland perdu*” și „*Le tragique amour de Mme de Pradun*”.

André Maurois, „*Bernard Quesnoy*”, Ed. Nouvelle revue française.

D. André Maurois pare a fi alins cu ultimul roman, apogeul talentului său. Operă puernică, în care personajii trăiesc nu numai o viață sentimentală dar și o viață socială activă. D. Maurois are darul de a interesa pe lector prin expresii juste, prin idei și printr-un remarcabil simț psihologic. Acest autor ne dăduse deja câteva cărți care ne îndreptățeau să credem în calitățile sale de romancier. „*Bernard Quesnoy*” confirmă în mod strălucit impresia noastră.

Louis Barthou, „*Le general Hugo*”, Ed. Hachette.

Această carte aparține aceluia gen de corespondență comentată în care excelează d. Barthou, și aparține în același timp și romanului, prin verva și viața de care este impregnat. Opera d-lui Barthou este romanul unui om cumsecade, de multe ori stingaciu în dubla sa carieră militară și conjugală. Un mare număr de scrisori inedite completează memoriile generalului, precum și raporturile dintre acesta și fiul său, Victor Hugo.

Maurice Renard, „*L'invitation à la Peur*”, Ed. Près, Paris.

Volumul de față este primul în care d. Maurice Renard își menține prodigioasa sa imaginație în limitele vieții reale, în care jocul său produce fără violențe efecte grozave de dramatice.

Suzanne de Callias, „*La double vue de Clarisse*”, Ed. Henri Parville.

Povestea, foarte agreabilă istorisită, a unei tinere fete, care-și descopere darul de „double vue” latent pe care și-l dezvoltă, ajutată de un Hindou-s.

D-na Suzanne de Callias are simțul vieții și prețioase calități de observație.

Portretul amozului eroinei sale are cu deosebire o mare valoare psihologică.

Lucie Delarue Mardrus, „*Graine au vent*”, Ed. Frerenez et fils.

Dintre toate romancierile franceze contemporane, d-na Delarue Mardrus e aceea care se apropie cu mai mult de George Sand.

Aceiași curiozitate pentru arte și în special pentru muzică, pe care autoarea lui Consuelo o avea alături de preocupări sociale și umanitare o găsim la autoarea romanului „*Graine au vent*”.

Cu prilejul acestei opere, d-sa ne introduce în mediul artistic al unui sculptor, a cărui față lăsată în cea mai deplină libertate, se descopere un geniu și duce la cea mai mare strălucire talentul fatălui său, care nu fusese de fapt, decit o slabă „*ebauche*” a genului său.

D-na Delarue Mardrus este rousseuistă în concepții. D-sa cași autorul „*Contractului Social*” crede că omul în starea naturală e bun și că tot răul vine dela civilizație.

Teza are apărători și detractori; romanul d-nei Delarue Mardrus, credem însă, pe bună dreptate, nu poate avea decit admiratori.

Thomas Mann, „*Bemühungen*”, S. Fischer Verlag, Berlin.

Bemühungen „storfări” este titlul acestei serii de eseuri care alcătuiesc ultima operă a marelui autor a lui „*Buddenbrooks*” sau a lui „*Zauberberg*”. Sînt storfări le pe cari spiritul le-a făcut ca să învingă natura și care au transformat pe vechiul Thomas Mann, în celă-țeanul lăminat, dezbrăcat de orice prejudecată anti-umanistă, liberat de pesimismul schoopenhauerian și de romantismul wagnerian, precum și de periculoasele seducțiuni ale colosului rusesc sau a nirvanei orientale, care exercitase o ața de mare influență asupra adolescenței și tinereții sale.

Moralistul conștient și scrupulos de a vedea clar în sufletul lui și în sufletul lumii degețat de orice exclusivism îmbrățișează cu simpatie lină republică germană și își ia locul său de bun german și bun european în această societate occidentală și democratică de după războiu pe care o exprimă printr-o formulă foarte originală.

Salvador de Madariaga, „*Arceval y los Ingleses*”, (Calpe, Madrid).

Arceval y los Ingleses este o carte compusă din note diverse, din dialoguri și dintr-o ficțiune românească, compoziție care reamintește pe acela a lui Thomas Gramdorge a lui Taine. Este plină de reflexiuni ingenioase, care adesea sub o aparență de simplitate se descoperă foarte profunde.

O analiză foarte fină a spiritului englezesc în opoziție cu cel specific spaniol în capitolul „Dialoguri a patru spanioli la Londra” este remarcabilă și de un pitoresc incântător.

Violet Hunt, „*More Tales of The Uneasy*”, Heinemann, Londra.

Aparițiunea unui volum de „Contes inquelets” cincisprezece ani în urmă, a făcut din Miss Violet Hunt, o scriitoare cunoscută și bine apreciată. Această nouă carte, este tot o colecție de povești extraordinare, care uneori depășesc limitele verosimilului.

Talentul său de povestitoare, te face însă să-ți erzi aceste incursiuni în domeniul miraculosului.

John Galsworthy, „*The White Monkey*” (maimuța albă), Heinemann, Londra.

Titlul simbolic al ultimului roman al lui Galsworthy, este luat dintr-o pictură chinezească care reprezintă o maimuță albă, mincînd fructe și zvirind cojile în jurul său fără altă preocupare decît acela a plăcerii sale. Această pictură este imaginea lumii actuale moderne în care fiecare își urmărește plăcerea fără a se gândi că ar putea prejudicia altora.

Acest roman este o operă demnă de creatorul familiei Forsyte, familie care reamintește pe aceia a Rougon Macquart-ilor a lui Zola. Stilul însă de o înaltă înută, pre-

cum și humorului specific anglo-saxon îl deosebește avantajos de autorul francez.

Literatură generală

Ananda K. Coomaraswamy, „*Pour comprendre l'art hindou*”. Editions Bossard.

D. Ananda K. Coomaraswamy, conservatorul colecțiilor de artă indiană și musulmană la „Muzeul de Belle-arte din Boston” a publicat o carte de un mare interes, care datorită traducerii d-lui Jean Buhol ne poate iniția nu numai în arta dar chiar și în civilizația indiană. Pentru cei pe care asemenea chestiuni îi interesează, această carte îl peșea.

G. K. Chesterton, „*La nouvelle Jérusalem*”, Ed. Perrin et Cie, Paris.

Această carte tradusă din limba engleză constituie povestirea unei călătorii pe care Chesterton a făcut-o la Ierusalim, puțin timp după convertirea sa la catolicism.

Jaques Sindral, „*Talleyrand*”, Ed. la Nouvelle Revue Française.

Mai degrabă decît o biografie, putem considera cartea d-lui Sindral ca un portret—făcut în același timp din punct de vedere istoric și din punct de vedere psihologic.

Autorul face din Talleyrand, diplomatul legendar, rece, interesat și plin de spirit, un personaj uman cu o viață secretă bogată în sensibilitate. Din studiul politicii lui Talleyrand, d. Sindral desprinde o paralelă între Napoleon și marele om de stat austriac.

Politica actuală este și ea judecată în această carte, iar Sfînta Alianță sugerează Societatea Națiunilor. Din studiul variațiilor artei diplomatice dela Talleyrand autorul se întreabă care ar fi fost atitudinea acestuia în perioada democratică actuală.

R. Fulopet Th. Eckstein, „*Dostolewski à la roulette*”. Ed. N. R. F.

Textele și documentele care constituiesc acest volum, ne dau o idee exactă de felul în care au luat naștere romanele marelui maitru. Aceste documente vor sluji

la o biografie cu mult mai echilibrată, ca toate acele, bazate pe textele insuficiente care le aveam până acum. Documentele și detaliile biografice, pe care le găsim în această carte aduc importante contribuțiuni la noua imagine a lui Dostoievsky și a pasiunii sale, abia comprehensibilă, pentru jocurile de noroc.

Leon Treich, *„Histoires pour la plage”*, Ed. N. F. R.

În așteptarea orei de baie, între două „baccarale” la cazino, ce ocupățiune mai bună pe plajă decît să spui poveștii?

Cartea d-lui Leon Treich este o foarte amuzantă colecție de anecdote pe care le veți auzi la toate plajile la Brighon, Deauville, Ostenda, Biarritz; pe coaste de azur, în stațiunile „șic” ca și în stațiunile estive.

Fernand Fleuret, *„Le Cendrillon”*, Ed. N. R. F.

Primele trei povestiri în stil arhaic, în acel stil în care Fernand Fleuret își încearcă și-și probează marea sa virtuozitate. Ultimele trei, povestiri moderne, care stilizează evocarea eternului fantastic. Șase povestiri însemnate cu pecetea melancoliei care știe să viseze și să ironizeze.

„Reconnaissance a Rilke” — *„Collection Les cahiers du mois”*, Ed. Emile Paul.

Paul Valéry, Edmond Jaloux, Francis de Miomandre, Maurice Martindu Gard, Jean Cassou, Felix Bertaux, Jaques Benoit Michin, André Germain, Genevieve Blancquis, Maurice Belz și diverși autori occidentali au scos acest omagiu marelui poet german, acestui „Proust liric” care este Reiner Maria Rilke.

Gérard Bauer, *„Eloge du désordre”*, Editions Hachette.

Acea paradoxală și incântătoare colecție a „Elogiilor” care a reunit deja numele lui André Beauquier, Marcel Boulenger, Eugène Marsan, Francis de Miomandre, Paul Souday etc... apoloștii frivolității, snobismului, curiozității, lenei, urîtenței, egoismului, s'a îmbogățit cu noul volum al d-lui Bauer. Această operă de dimensiuni minuscule este o mică capodoperă de humor, de surprinzătoare logică și de puncte de vedere originale și personale.

Istorie

Emile Gabory, *„La vie et la mort de Gilles de Raiz (dit à tort „Barbe Blue”)*, Ed. Perrin.

Cartea d-lui Gabory este o operă de mare valoare. D-sa a uzat în afară de documente originale și de piese din Procesul lui Gilles de Raiz, fostul tovarăș de arme al lui Jeanne D'Arc acuzat și ars pe rug pentru erezii, magie, sodomie și asasinale.

Morțea marelui senior nu apare ca o eroare a justiției, ci ca sancțiune a unei vieți pe care nebunia, mania grandorilor și viciul inversiunii sexuale au condus-o la crimă.

Marcel Boulenger, *„Le Duc de Morny, Prince français”*, Hachette.

Ducele de Morny, a găsit în d. Boulenger cel mai indicat biograf. Nimeni mai bine ca dînsul, n'ar fi știut să pună în valoare toată eleganța nuii personaj ca marele senator și om politic al Imperiului al doilea.

D. Boulenger, se întreabă care ar fi fost soarta Franței, în cazul cînd ducele de Morny n'ar fi dispărut prematur de pe scena politică a țării sale. În orice caz, este legitim să credem că un eveniment ca Sadowa ar fi obligat pe consilierul lui Napoleon al III-lea să-și descopere ideile sale politice care credem că ar fi fost eficace.

Filozofie

Paul Altramare, *„La religion et la vie de l'esprit”*, Felix Alcan.

O operă succintă asupra unui subiect imens. Iată o dovadă a unei mari stăpîniri de sine.

Aurul tratează religia în mod filozofic, nu însă fără o oarecare pietate, respect și recunoștință pentru tot ce-i datorește umanitatea.

James Leuba, Profesor de psihologie la Bryn Mawr College, *„Psychologie de mysticisme religieux”*, tradus de Lucien Herer, Felix Alcan.

Psihologul american Leuba, are o concepție de un pozitivism mai puțin radical ca acea a lui Altramare. El ar dori o știință care nu s'ar substitui religiei și ar colabora cu aceasta. Ambii acești autori și asupra acestui punct sînt de acord, admit o explicație a misticismului în care nu ar interveni cauzalitatea unei ființe transcendente.

Știință

Pierre Jean, „*La psychologie organique*”, F. Alcan.

Acum, cînd toate sforțările științei contemporane se îndreaptă către o explicațiune fizico-chimică a fenomenelor vitale, D. Pierre Jean autorul „*Psihologiei organice*” susține, nu fără talent, o teorie psihologică a vieții. Argumentarea autorului se bazează pe teoriile demult formulate, cărora nu le adaugă nimic, deosemit cunoștințele biologice ale d-lui Pierre Jean, nu inspiră o totală încredere.

Lucrarea d-sale rămîne însă, o operă interesantă, cu toate aceste rezerve.

Jaques Loeb, „*Les bases physico-chimique de la regeneration*”, tradus din limba engleză de d. H. Moulon, Ed. Gauthier Villars.

Această carte aduce o nouă contribuție la discuția între organiciști ca Driesch și mecaniști ca Jaques Loeb. Numeroase exemple de mutilare de organisme regenerate prin această operațiune, pledează cu succes în favoarea tezei sale.

Geografie

Roald Amundsen, „*En avion vers le pôle nord*”, tradus și adaptat de Ch. Rabot, un vol. 12, Albin Michel.

În momentul de față, căpitanul Roald Amundsen, călătorește în dirigeabilul Norge și a sburat deasupra polului Nord.

Amundsen, a făcut anul trecut o tentativă, care l'a adus numai la

87°43' lalitudine. Povestirea acestei tentative, pline de aventuri interesante și în același timp instructive, o găsim în cartea tradusă de Charles Rabot.

Politică

Georges Popoff, „*La Tschéka*”, Pl n Nourrit’.

Cartea d-lui Popoff este un document trăit. Arestat la „hotel de Savoie” unde descind străinii vizitatori ai Rusiei Sovietice, el făcu cunoștință falmoasei „Tcheka” instituție care cumulează ororile Inchiziției, a Consiliului celor Zece și a Teroarii. Este o putere ocultă în fața căreia se închină Troțchi, Radek, Cicerin și chiar Lenin. Șeful Tschekă-ei este de fapt adevăratul dictator al Rusiei.

Portretele citorva din conducătorii acestei instituții precum și descripția execuțiilor făcute sînt remarcabile.

G. Zinoviev, „*Histoire du parti Communiste russe*”.

Această carte este traducerea din rusește a unor serii de prelegeri făcute de Zinoviev „Inerlmii comuniste” din Moscova.

Cu tot caracterul său tendențios această carte conține multe date interesante asupra istoriei partidului bolșevic, asupra luptei dintre bolșevici și menșevici, etc.

Les faussaires contre les soviets.

Această broșură de 126 pagini conține toate falșurile care, după părerea Guvernămintului Sovietic, au fost comise contra regimului bolșevist, de către diferitele țări.

Jules Cambon, „*Le Diplomate*”, Hachette.

Cartea d-lui Cambon este o protestare contra severei caracterizări a lui La Bruyere, care trata pe ambasadori de camelioni. Autorul ne oferă portretul destul de măgulitor al diplomatului în care dealtfel îl putem perfect recunoaște.

Auxion de Kuffé, „*La Chine et le Chinois d'aujourd'hui*”, Ed. Levrault.

O carte scrisă cu multă vervă și în intențiunea de a denunța noul pericol galben. Autorul care

a locuit timp de 20 ani în China, este convins că această țară se îndreaptă către peire sub impulsivitatea bolșevică. Această îl face să găsească pretențiunea Chinezilor de a face imposibilă viața a celor 30—40.000 de mil de străini care locuiesc la ei în timp ce 9 milioane de Chinezi trăiesc respectați și liniștiți la același străini, cu alii mai extravagantați.

D. d'Auxion ne dă apoi un por-

tret foarte puțin măgulitor al Chinezului modern.

China care în realitate nu are o armată și nici un guvernământ, ar putea fi ușor readusă la ordine (și aceasta, pentru binele ei tot atât ca și pentru binele celorlalți), postînd cîte două regimente de fiecare națiune europeană la fiecare punct strategic, măsură care, în scurt timp, ar restabili liniștea în această țară de 400 milioane de indivizi.

Bibliografie

In diferite edituri și tipografii :

St. Mihaileanu-Stempo, *Nișă Galantonul*, comedie în trei acte, Ed. Casei Școlilor, București, 1926.

Simion Reil, *Din Bucovina vremurilor grele*, schițe istorice, Cernăuți, 1926, Prețul 30 lei.

Serban Voinea, *Marxism oligarhic*, Ed. Brănișteanu, București, 1925, Prețul 100 lei.

Maxim Gorki, *O spovedanie*, Ed. Brănișteanu, București, 1926, Prețul 55 lei.

Puneți umărul ! *Dare de samă a Soc. Astra*, Sibiu, 1926.

Gromoslav Mladenetz, *Cooperajia și clasa muncitoare*, Bibl. rev. „Cooperajia”, No. 4, București, 1926, Prețul 20 lei.

Sever Ispravnic, *Spre alte orizonturi*, „Noi” și „Voi”, Arad, 1926, Tip. Diecezană, Prețul 60 lei.

Serban Drutzu și Andrei Popovici, *Românii în America*, Edit. „Carlea Rominească”, București, 1926.

Reviste primite la redacție

Revue Internationale du travail, Juillet, 1926; *Cosinzeana*, No. 27—32; *Viața literară*, No. 20; *Contemporanul*, No. 68; *Universul literar*, No. 27—32; *Societatea de muncă*, No. 27—32; *Adevărul literar*, No. 294—296; *Ritmul vremii*, No. 6—7; *Gândirea* No. 4—5; *Cetatea literară* No. 9—10; *România militară*, No. 5—6; *Transilvania*, No. 7; *Arhivele Otteniei*, No. 25—26; *Convorbiri literare*, Iunie; *Natura*, No. 2; *Viața agricolă*, No. 13—14; *Glasul minorităților*, No. 7—8; *Răzeșul*, No. 6—7; *Ideia Europeană*, No. 190; *Noua revistă bisericească*, No. 3; *Familia*, No. 4—5; *Foata Tinereții* No. 15; *Revista funcționarilor publici* No. 7—8; *Cimpul*, No. 13—16; *Democrația*, 6—7; *Căminul*, No. 7; *Grafica Română*, No. 42—43; *Revista științelor veterinare*, No. 7; *Cultura creștină*, No. 4—6; *Tudor Pamfile*, No. 5—8; *La Fédération Balkanique*, No. 49; *Résumé Mensuel des travaux de la Société des Nations*, No. 6; *Buletinul Camerei de Comerț din Turnu-Măgurele*, No. 5—6; *Viața Cooperatistă*, No. 5—6; *Buletinul Camerei de Comerț Timișoara*, No. 4; *Lamura* No. 5—6.

BANCA IAȘILOR

Societate Anonimă pe acțiuni

CAPITAL 25.000.000 LEI

IAȘI, STR. ȘTEFAN CEL MARE No. 47.

Sucursale: Chișinău și Galați

Face orice operațiuni de bancă în general: Cumpărări și vânzări de efecte publice, avansuri pe depozite de efecte publice și orice transacțiuni financiare; conturi curente și emisiuni de scrisori de Credit pentru orice țară; participațiuni industriale și comerciale.

„BANCA MOLDOVA“

SOCIETATE ANONIMA

Capital și rezerve Lei 110.000.000

CENTRALA IAȘI:

SUCURSALE: București, Cernăuți, Galați, Kișinău, Bălți, Cetatea Albă (Akerman), Orhei, Leova, Reni, Tighina.

AGENȚIE: Tarutino.

AFILIAȚIUNI. Banca de Credit din Piatra-N., S. A. Piatra N., Banca Soroca, S. A., Soroca.

Antrepozite—Iași, Roman, Bălți, Reni. Face ori ce operațiuni de bancă. Primește bani spre fructificare contra scrisori de depunere și carnete de economie.—Emite cecuri și face plăți în toate orașele mari din România Mare, America și Europa.

Secțiuni speciale pentru mărfuri și cereale.

Inchiriază Safes în tezaurul Băncii.

BANCA DACIA

SOCIETATE ANONIMA - IAȘI

Capital Statutar Lei 60.000.000

Capital Social „ 25.000.000 deplin varsat

Rezerve „ 7.000.000.

CENTRALA IAȘI. SUCURSALA CHIȘINĂU
AGENTIA BUCUREȘTI.

Face orice operațiuni de Bancă și Comerț.

Primește bani spre fructificare.

Eliberează livrete de economie.

Emite cecuri și face plăți în toate orașele din România Mare, America și Europa.

Secțiuni speciale pentru mărfuri, cereale, vinuri.

Inchiriază safes în tezaurul Băncii.

MICA

SOCIETATE ANONIMĂ ROMÂNĂ MINIERĂ

- BUCUREȘTI -

Strada Română 36—38. Telefon 24.92

Capital Social : Lei 87.500.000

Rezerve : „ 20.141.267,05

Minele de aur : Brad, Băița, Stânița.

Mina de Cărbuni : Tebea.

Carierele : Albești și Mateiași (Mușcel).

VINDE: Cărbuni, piatră de construcție și var ars.

Face ori-ce afaceri miniere.

 REGELE TONICILOR

Feriți-Vă de imitatiuni

Bietul unchiu meu! S'a sfârșit cu dânsul sârmanul!
Nicidecum cucoane Jorgule, decând a luat
VITAL SYRUP i-s'au redeșteptat puterile, e scăpat!